

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİCRİ IV. ASIRDA NÜBÜVVET KARŞITLIĞI ve
HADİS TARTIŞMALARI
-TESBİTÜ DELÂİLİ’N-NÜBÜVVE ADLI ESER
ÖZELİNDE-

Ayşe SAĞLAM

2501151224

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Hüseyin HANSU

İSTANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AYŞE SAĞLAM Numarası : 2501151224
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. HÜSEYİN HANSU
Tez Savunma Tarihi : 15.01.2018 Saati : 10:00
Tez Başlığı : " HİCRİ IV. ASIRDA NÜBÜVVET KARŞITLIĞI VE HADİS TARTIŞMALARI-TESBİTÜ
DELÂİLİ'N-NÜBÜVVE ADLI ESER ÖZELİNDE-"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HÜSEYİN HANSU		Kabul
2- PROF. DR. BEKİR KUZUDİŞLİ		Kabul
3- PROF. DR. AHMET YÜCEL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD. DOÇ. DR. SEYİT ALİ GÜŞEN		
2- YRD. DOÇ. DR. RAHİLE KIZILKAYA		

ÖZ

HİCRÎ IV. ASIRDA NÜBÜVVET KARŞITLIĞI ve HADİS TARTIŞMALARI -TESBÎTÜ DELÂİLİ’N-NÜBÜVVE ADLI ESER ÖZELİNDE- AYŞE SAĞLAM

Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispatlamak üzere yazılan eserlere Delâil’n-nübüvve adı verilir. “**Tesbîtü delâili’n-nübüvve**” adlı eser Mutezilî alim Kâdî Abdülcebbâr (v. 415/1025)’a ait olup bu amaçla yazılmıştır. Eserde hicrî IV. asırdaki nübüvvet karşıtlarının iddiaları ve bunlara verilen cevaplar yer almaktadır. Yoğunluk olarak Mülhidler, Hristiyanlar, İmâmiyye/Râfızîler ve Bâtınîler’in görüşlerine yer verilmiştir.

Eserde yer alan iddialara verilen cevaplar ise delâil literatürünün en temel kaynakları olan Kur’an’ı Kerim ve Hadis-i Şerifler’e başvurularak ele alınmıştır. Bu temel kaynakların kullanış biçimi Mutezilî geleneğe uygun olarak verilmiştir. Zira nübüvvet karşıtlarının iddialarına verilen cevaplar aklî bir düzlemde sunulmaya çalışılmıştır. Tevâtür teorisi, kıyas ve soru-cevap şeklindeki tartışma yöntemleri en sık kullanılan yöntemlerdir. Ayrıca tarihî veriler, sosyolojik tahliller eşliğinde muhataplarını ikna edecek bir boyutta sunulmuştur.

Bu çalışmada hem sözü edilen grupların görüş ve iddialarına hem de müellifin kullanmış olduğu aklî yöntemlere göre nübüvvetin delillerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Delâil, Tesbîtü Delâili’n-nübüvve, Hicrî IV. Asır, Nübüvvet Karşıtlığı, Hadis

ABSTRACT

THE ADVERSARIES OF PROPHETHOOD IN IV. CENTURY OF THE HEGIRA AND HADITH ARGUMENTS -IN THE CONTEXT OF THE TEXT NAMED -TATHBÎT AL-DALA'IL AL-NUBUWWA-

AYŞE SAĞLAM

The sort of works which aiming to prove the prophethood of Mohammed (p.b.h) are named Dala'il al-nubuwwa. "**Tathbît Dala'il al-nubuwwa**", belonging to Qadî 'Abd al-Jabbar was written for the same purpose. The text handles the ideas of opponents of prophethood who lived in IV. century of the Hegira, their claims and responses. In this study, the ideas of Atheist's, İmami Shîen/Râfîza's, Bâtîni's and Christians' are mainly featured.

Responses to the text/book have been tackled by considering Quran and Hadith which are the most basic resources of dala'il literature. The way of using these resources is comply with Mutezili tradition. Thus, responses to the counterpart's assertions of nubuwwa is given rationally. The theory of tawatur, comperision methhodo and discussing through question answer method are widely used in literature. Besides, historical data are presented to convince the relevants in way of sociological analysis.

In this study, both the idea and the claim of aforementioned groups and the proofs of Nubuwwa according to rational methods used by the author are given.

Keywords: Dala'il, Tathbît Dala'il al-nubuwwa, Hegira IV. century, Adversaries of nubuwwa, Hadith

ÖNSÖZ

İslâmî ilimler tarihinde peygamberlerin özellikle de Hz. Muhammed (sav)’ın nübüvvetini ispat etmek için yazılan eserlere “delâilü’n-nübüvve” adı verilir.

Hicrî II. asırdan beri İslam alimleri, nübüvvet hakkında ortaya atılan iddialara karşı reddiyeler yazmışlardır. Bu alanda yazılmış en önemli eserlerden biri olarak kabul gören ise, Kâdî Abdülcebâr (v. 415/1025)’a ait **“Tesbîtü delâilü’n-nübüvve”** adlı bir nevi siyer kitabı olan delâil eseridir.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellifin hayatı ve ilmî çalışmaları detaylı olarak işlenmiştir. Tez konusu itibariyle önem arz etmekte olduğu için yaşadığı dönemin sosyal, siyasî ve kültürel dokularına temas edilmiştir. Eser delâil literatüründen olması hasebiyle bu alanın kavramsal çerçevesine ve önde gelen eserlerine ikinci bölümde yer verilmiştir. Bölümün en sonunda tezimize konu olan **“Tesbîtü delâilü’n-nübüvve”** adlı kitap tanıtılmıştır. Son bölümde ise Kâdî’nın yaşadığı hicrî IV. asırdaki nübüvvet karşıtlarına ve müellifin bunlara verdiği cevaplara ayrıntısı ile değinilmiştir. Bu bağlamda iddialarına ağırlıklı olarak yer verilen Mülhidler, Hristiyanlar, İmâmiyye/Râfızîler ve Bâtınîler’in iddialarına temas edilmiştir.

Bu çalışma esnasında delâil literatürüne ait bir eseri ayrıntısı ile inceleme fırsatı yakalanmıştır. Aynı zamanda bu dönemin farklı gruplarını tanımak için İslam tarihi ve Mezhepler tarihi eserlerine başvurmak suretiyle farklı disiplinlerin birbirleri ile alakasına temas edilmiştir. Böylece farklı İslâmî disiplinlerin delâil başlığı altında nasıl bir işlevi olduğu görülmüştür.

Yazıldığı dönem ve türü içinde özel bir yere sahip olan eserin orijinal hususiyetlerine değinilmiştir. Bu bağlamda Mutezile ilim geleneğinin delâil türünden olan bir esere neler kattığına temas edilmiştir.

Tezimiz için konu seçimi noktasında yardımcı olup, bana karşı tüm müsamahasıyla muamele eden danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Hansu hocamıza teşekkürü bir borç bilirim. Hayatımın her zorlu anında beni yalnız bırakmayan kardeşim Hasibe Özuygur ve muhterem eşine, yardımlarıyla bana motive kaynağı

olan arkadaşlarım Rahime Karayığit ve Merve İleri'ye, bu süreçte dualarıyla beni bir an olsun yalnız bırakmayan tüm dostlarıma teşekkür ederim. Son olarak varlıkları sebebiyle şükürüme vesile olan kıymetli annem, babam ve kardeşime şükranlarımı sunarım.

AYŞE SAĞLAM

İSTANBUL, 2018

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR VE DELÂİLÜ'N-NÜBÜVVE

1.1. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, HAYATI, ŞAHSİYETİ, YAŞADIĞI DÖNEM	3
1.1.1. Hayatı	3
1.1.2. Şahsiyeti	4
1.1.3. Kâdî Abdülcebbâr'ın Yaşadığı Dönem.....	5
1.2. İLMÎ YÖNÜ, ESERLERİ, SÜNNET/HADİS ANLAYIŞI.....	9
1.2.1. İlmî Yönü	9
1.2.1.1. Kelâm İlmindeki Yeri.....	13
1.2.1.2. Fıkıh İlmindeki Yeri	13
1.2.1.3. Tefsir İlmindeki Yeri.....	14
1.2.1.4. Hadis İlmindeki Yeri	15
1.3. ESERLERİ.....	15
1.4. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'A GÖRE SÜNNET/HADİS.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

TESBÎTÜ DELÂLİ'N-NÜBÜVVE'NİN DELÂİL LİTERATÜRÜ İÇİNDEKİ YERİ

2.1. NÜBÜVVETİN İSPATIYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	25
2.1.1. Delâil	26
2.1.2. A'lâm-Alâmât	27
2.1.3. Mu'cizât	28
2.1.4. Hasâis-Fezâil	28
2.1.5. Şemâil.....	29
2.1.6. Beşâir.....	29
2.2. DELÂİL LİTERATÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI.....	30
2.3. KELÂMCILARIN METODU VE ESERLERİ	33
2.4. HADİSÇİLERİN METODU VE ESERLERİ	35

2.5. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN TESBÎTÜ DELÂİLİ'N-NÜBÜVVE ADLI ESERİ.....	36
---	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TESBÎTÜ DELÂİLÜ'N-NÜBÜVVE'DE NÜBÜVVE KARŞITLARI VE İDDİALARI

3.1. MÜLHİDLER.....	44
3.1.1. Hz. Peygamber'in Dâvetinin Baskı ve Şiddetle Başarıya Ulaştığı İddiası.....	45
3.1.2. Sahabenin Ganimetler Sebebiyle İman Etmiş Olduğu İddiası.....	46
3.1.3. Tebbet Sûresi Hakkında Ortaya Atılan İddialar.....	47
3.1.4. Ayın Yarılması Hadisesi Hakkında Ortaya Atılan İddialar.....	48
3.1.5. Yıldızların Kayması Hadisesi Hakkında Ortaya Atılan İddialar.....	50
3.2. HRİSTİYANLAR.....	52
3.2.1. Hz. Peygamber'in Şiddet Uyguladığına Dair İddialar.....	53
3.2.2. Hz. Peygamber'in Evliliklerine Dair İddialar.....	54
3.2.3. Hristiyanlara Dair Verilen Bilgilerin İncil'den Alındığı İddiası.....	54
3.3. İMÂMİYYE/RÂFİZÎLER.....	55
3.3.1. Sahabenin Hz. Peygamber'e İman Etmediği İddiası.....	57
3.3.2. Hilafet Hakkındaki İddialar.....	61
3.3.3. Ensar'ın Kandırıldığı İddiası.....	75
3.3.4. Hz. Peygamber'in Sahabeye Lanet Okuduğu İddiası.....	77
3.3.5. Sahabe'nin Birbirine Karşı Düşman Olduğu İddiası.....	80
3.3.6. Hz. Ali ve Çocuklarının Gaybı Bildiği ve Mucizeler Gösterdiği İddiası.....	81
3.3.7. Hz. Fatıma'nın Zürriyetinin Ateşten Korunduğu İddiası.....	83
3.3.8. Hz. Ali ve Çocuklarının Masum Olduğu İddiası.....	84
3.3.9. Hz. Peygamber ve Ehl-i Beytin Tüm Dilleri ve Meslekleri Bildiği İddiası.....	85
3.4. BATİNÎLER.....	86
3.4.1. İbadetler Hakkında Ortaya Atılan İddialar.....	91
3.4.2. Resulullah ve Ehl-i Beytinin Dünyalık Elde Etmek İstedikleri İddiası.....	92
3.4.3. Tıbbu'n-Nebevî ve Adab-ı Muaşeret ile Alakalı İddialar.....	93
3.4.4. Hz. Zeyneb bnt. Cahş Hakkında Ortaya Atılan İddialar.....	98
3.4.5. Hz. Peygamber'in Eşlerinin Sihir Bildiği İddiası.....	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 :Abbâsiler Dönemi.....	6
Şekil 2 :Kâdî Abdülcebbâr'ın hoca-talebe ağı.....	11
Şekil 3 :Kâdî Abdülcebbâr'ın ilmî hareketliliği.....	12
Şekil 4 :Tesbîtü Delâîli'n-Nübüvve eserinin istinsah kaydı.....	37

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
hadis nr	: hadis numarası
Hız.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
t.y.	: Tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
v.	: Vefat
v.d.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayın
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN AMACI

Delâil türü eserlerinin amacı Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamaktır. Hicrî II. asırda telif edilmeye başlanan eserlerin temel amacı da, Hz. Peygamber'in mucizelerini/alâmetlerini delil getirmek suretiyle peygamberliğini kanıtlamaktır. Bu itibarla yazılan eserlerdeki temel kaynaklar nübüvvete kanıt oluşturacak Kur'an ayetleri ve bu minvaldeki hadislerdir.

Ele aldığımız eser, bu amaçla yazılmış bir eser olmakla beraber türü içinden ayrılan pek çok vasfı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi nübüvvete kanıt oluşturacak temel malzemeyi aklî esaslar doğrultusunda açıklamasıdır. Bu çalışmanın amacı, hem delâile hem de siyere kaynaklı etmiş olan bu delilleri incelemektir. Bu bağlamda hicrî IV. asırda nübüvvet karşıtlığı üzerinden ileri sürülen belli başlı iddialar ve bunlara verilen cevaplar ele alınmıştır. Burada özellikle Kâdî Abdülcebbâr'a göre nübüvvetin delilleri ve yöntemlerine işaret edilmiştir.

2. KAPSAMI ve KAYNAKLAR

Bir giriş ve üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve yaşadığı dönem üzerinde durulmuştur. Müellif hemen hemen her alanda çeşitli eserler verdiği için bunlara değinilmiş ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca tezin konusu itibariyle önem arzeden dönemin siyasî, sosyal ve kültürel dokusuna değinilmiştir. Bu bölümdeki önemli kısımlardan bir tanesi de Kâdî'nın Sünnet/Hadis anlayışı ve cerh-ta'dîl âlimlerine göre nasıl bir konumunun olduğuna temas edilmesidir.

İkinci bölümde delâil literatürünün kavramsal çerçevesi anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu literatürün ortaya çıkışı incelenmiş, Kelâmcılar ve Muhaddislerin konuyu ele alış biçimlerine değinilmiştir. En son olarak ise tezimize konu olan eser genel hatlarıyla tanıtılmıştır.

Son bölümde ise hicrî IV. asrın nübüvvet karşıtları eser çerçevesinde ele alınmıştır. Bu gruplar öncelikle tanıtılmış daha sonrasında ise iddialarına ve

cevaplarına yer verilmiştir. Burada Kâdî'nin cevap verirken uygulamış olduğu yöntemlere dikkat çekilmiş ve kanıtları ele alış biçimi incelenmiştir. Bu itibarla delâil literatüründen ayrılan özellikleri ortaya çıkmıştır. Bu kısımda, eserde iddiaları ve verilen cevaplar münasebetiyle yoğunluk olarak bulunan gruplara yer verilmiş; Mülhidler, Hristiyanlar, İmâmiyye/Rafizîler ve son olarak Bâtınîler'in nübüvve yönelik iddialarına ve bunlara verilen cevaplara temas edilmiştir. Bunların dışında kitapta ara ara Filozoflar, Yahudiler ve Zerdüştlere iddiaları da zikredilmiştir. Ancak bunlar yoğunluk bakımından diğerleri gibi olmadığı için tezimize konu teşkil etmemiştir.

Sonuç bölümünde ise verilen bilgiler doğrultusunda grupların karşıtlıklarının neye yönelik olduğuna temas edilmiştir. Bunlara cevap verirken müellifin Mutezîlî bir âlim olması dolayısıyla uyguladığı farklı yöntemlere işaret edilmiştir.

Çalışmamızda Kâdî Abdülcebbar'ın hayatı verilirken el-Cüşemî (v. 494/1101)'nin **“Şerhu'l-Uyûn”**u, Zehebî (v. 748/1348)'nin **“Siyeru a'lâmi'n-nübelâ”**sı, İbn Murtezâ (v. 840/1437)'nin **“Tabakâtü'l-Mutezile”** adlı eserleri en çok başvurduğumuz eserlerdir. Yaşadığı döneme temas ederken Ahmed Emin (v. 1886/1954)'in **“Zuhru'l-İslam”** ve **“Fecru'l-İslam”** adlı eserlerinden faydalanmış bulunuyoruz. İkinci bölümde İbn Nedîm (ö. 385/995)'in **“Fihrist”i**, İbn Manzur (v. 711/1311)'un **“Lisânu'l-Arab”ı** başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Son bölümde ise Kâdî Abdülcebbar'ın (v. 415/1025) **“Tesbîtü delâil'in-nübüvve”** si, İbn Kesîr (v. 774/1373)'in **“el-Kâmil fi't-târih”i** en çok başvurulan kaynaklar arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR ve DELÂİLÜ'N-NÜBÜVVE

1.1. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, HAYATI, ŞAHSİYETİ, YAŞADIĞI DÖNEM

Kişilerin fikir yapılarının yaşantı, şahsiyet, yaşadığı dönem ve bu dönemin siyasi konjoktüründen birebir etkilendikleri bilinmektedir. İnsanlar yaşadığı toplumun düşünce ve değer yargılarını benimsemekte ya da bu değer yargılarına farklı reaksiyonlar geliştirip katkılarda bulunmaktadırlar. Bu iki durumda da kişi, aşikâr bir çevresel etki altında kalmaktadır. Bu karşılıklı etkileşimin temel dinamiklerini, sebep-sonuç ilişkileri açısından ele almak bir kimsenin düşünce yapısının ortaya çıkması açısından çok büyük önem arz etmektedir.

Bu bağlamda bir müellifin ve eserinin doğru bir zeminde değerlendirilebilmesi için bu etki-tepki sisteminin çarkından çıkamayacağını göz önünde bulundurmak gerekir. Müellifin yaşadığı siyasi durum, mensubu olduğu fikrî yapı ve onu bu yapıya iten sebeplerin anlaşılması bir nevi eseri tahlil etme şansını da bizlere vermektedir.

Bu tahlilin önemine binaen araştırmanın konusu olan eserin reel bir yaklaşım tarzıyla değerlendirilebilmesi için Kâdî Abdülcebbâr'ın hayatı, şahsiyeti ve yaşadığı dönemin incelenmesini zaruri görmekteyiz.

1.1.1. Hayatı

Tam adı Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr b. Ahmed b. el-Halil b. Abdillah el-Hemedânî olup künyesi Ebû Hasan'dır.¹ Batı İran'daki Hemedân bölgesinin güney batısındaki yerleşim birimi olan Esedâbâd'da dünyaya gelmiştir.²

¹ Ebu's-Sa'd el-Muhassin b. Muhammed Hâkim el-Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn, (Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile)**, thk. Fuad Seyyid, Tunus, Dâru't-Tînûsiyye, 1974, s. 365; Ebû Abdülvehhab b. Ali es-Sübkî, **Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-Kübrâ**, thk. Mahmud Muhammed Tanahî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, Matbaatü İsa el-Babî el-Halebî, 1967, c. V, s.97; Hayruddin ez-Zirikli, **el-A'lâm**, 2. bs., Mısır, Matbaatu Kustasus, 1954, c. IV, s.47.

² Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 365

Tabakat eserlerinde Kâdî Abdülcebbâr'ın doğum tarihiyle ilgili kesin bir tarih bulunmamakla beraber, kaynaklar doksan yaşından fazla yaşadığı hususunda hemfikirdir. Vefat tarihinin 415/1025 olduğu bilgisinden hareketle, kuvvetle muhtemel 320/932-325/937 yılları arasında doğmuştur.³

Mutezilenin onbirinci tabakasinda yer alan müellif, bu tabakanın en önde gelen ismi sayılmakta olup mezhebin Basra ekolüne mensuptur.⁴ Hayatının ilk dönemlerine dair çok fazla bilgi bulunmamakla beraber, Hemedân'da hallaçlıkla geçimini sağlayan fakir bir aile içerisinde büyüdüğüne dair bilgiler mevcuttur.⁵

Kâdî Abdülcebbâr'ın yaşadığı dönem Büveyhoğulları dönemine rastlamaktadır. Hükümdar olan Müeyyidüddeve'nin meşhur veziri es-Sâhib b. İsmail b. Abbâd, Mutezilî âlimleri himaye etmekle tanınan bir kimsedir. Sâhib, Kâdî Abdülcebbâr'ı 360/970 veya 367/977 yılında Rey bölgesine “kâdî'l-kudât” makamına tayin etmiştir.⁶ Kâdî Abdülcebbâr bu görevi sırasında oldukça zengin olmuştur. Önceleri Kazvin, Zencan, Kum ve Demâvend sorumlusu iken daha sonra görevine Cürcân ve Taberistan da dâhil olmuştur.⁷

1.1.2. Şahsiyeti

Bazı tabakât kitaplarında Kâdî Abdülcebbâr'ın Mutezilenin gulâtından olduğu ve kötü bir inancı benimsediği şeklinde yorumlar bulunmaktadır.⁸

Kendisi ile alakalı anlatılan kıssalardan da anlaşılacağı gibi Kâdî, inandığı prensiplerden ödün vermeyen bir kişiliğe sahiptir. Nitekim yoksulluk günlerinden sonra kendisine “kâdî'l-kudât” ünvanı verip ilmini “O, yeryüzü ehlinin en faziletlisi ve en bilginidir”⁹ şeklindeki sözlerle takdir eden vezir Sâhib'e, vefatından sonra

³ Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn*, s. 366; Ahmed b. Yahya b. Murteza, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald- Wilzer, Beyrut, Dâru Mektebetü'l-Hayât, s.112.

⁴ Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn*, s. 365.

⁵ Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 2002, c. V, s. 54.

⁶ Sübkî, *Tabakâtü's-Sâfiyyeti'l-Kübrâ*, c. V, s. 98.

⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, c. V, s. 54, 55.

⁸ İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, c. V, s. 54.

⁹ Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn*, s. 366.

nebiz içip tövbe etmeden öldüğü gerekçesiyle rahmet dilememiştir.¹⁰ Bu tavrından hareketle bazıları onu, her ne kadar vefasız olmakla suçlamış olsa da, buradan onun ilmî prensiplerine ne kadar bağlı bir âlim olduğu sonucu çıkartılmalıdır. Zira Mutezile mezhebinin beş temel prensibinden biri sayılan “el-menzile beyne’l-menzileteyn”e göre büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen kimsenin fâsık olarak öleceği ve cehennemde kalacağı görüşü bulunmaktadır.¹¹

Yöneticilere karşı dik duruşuna mukabil, arkadaşlarına ve öğrencilerine karşı oldukça mütevâzidir.¹² “**Muğnî**” isimli eserini tamamladıktan sonra çevresindeki bazı kimseler, bu kitabı devlet büyüklerine ithaf etmesini istemiş o ise bunu reddetmiştir.¹³

Kâdî Abdülcebbâr ile ilgili anlatılanlardan onun hazır cevap kişiliğini görmekteyiz. Bir defasında Rafizîlerden birisi Ehl-i Sünnet mensubu bir kimseye Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i kastederek şöyle bir soru sormuştu. “Rasûlullah’ın beşincileri olduğu dört kişiden en faziletlisi kimdir?” Bu sorunun üzerine Kâdî Abdülcebbâr da O’na, Rasulullah (sav) ve Ebû Bekir’in mağaradaki olayını kastederek “Peki, üçüncülerinin Allah olduğu iki kişi kimlerdir” diye karşılık vermiştir.¹⁴

1.1.3. Kâdî Abdülcebbâr’ın Yaşadığı Dönem

Kâdî Abdülcebbâr’ın yaşadığı dönem hicrî IV. asrın sonu ile hicrî V. asrın başlarına tekabül etmektedir. Bu zaman dilimi Abbasi devletinin otoritesinin zayıflayıp küçük hanedanlıklara bölündüğü ve hilafetin manevi merkezi haline geldiği bir dönemdir. Abbasi toprakları bu dönemde birçok beylik tarafından paylaşılmış durumda idi. Bu küçük hanedanlıklar hüküm sürmüş oldukları bölgelere göre şu şekilde sıralanmaktadır: Batı İran’da Büveyhîler, Mezopotamya’da Hemedânîler, Mısır ve Suriye’de İhşîdîler, Afrika’da Fatımîler, Endülüste Emevîler,

¹⁰ İbn Hacer, **Lisânü’l-Mîzân**, c. V, s. 54.

¹¹ Ebu’l-Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu’l-Usûli’l-Hamse**, çev. İlyas Çelebi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013, c. II, s. 620.

¹² Cüşemî, **Şerhu’l-Uyûn**, s. 367.

¹³ Cüşemî, **Şerhu’l-Uyûn**, s. 366.

¹⁴ Sübkî, **Tabakâtü’s-Şafiiyyeti’l-Kübrâ**, c. V, s. 98.

Maveraünnehir ve Horasan'da Sâmânîler, Güney Arabistan ile Bahreyn'de Karmâtîler, Taberistan ve Cürcân'da Deylemîler, Basra ve Vâsıt'ta Berîdîler hakimdiler.¹⁵

Şekil 1 : Abbâsiler Dönemi¹⁶

Hakimiyet alanlarının bu şekilde paylaşımından da anlaşılacağı gibi İslam topraklarında Fâtımîler, Büveyhîler ve Karmâtîler eliyle gittikçe yayılan bir Şîî siyasî hareketi gözlenmektedir. Hatta bu sebeple Hodgson, bu dönemi “Şîî yüzyılı” olarak nitelendirir. Bu dönem İsnâaşeriyye, Câferîlik, Zeydiyye ve İsmâîlîlik gibi Şîî fırkalarının kendi ilmî ve kültürel altyapılarını hazırlamaları için oldukça verimli bir dönem olmuştur.¹⁷

Kâdî Abdülcebbâr'ın doğumundan vefatına kadar olan yaşamı incelendiğinde Büveyhîlerin hakimiyeti altında yaşamış olduğu görülmektedir. Büveyhîler, 932/1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hanedandır. Deylemliler önceleri putperest ve Mecusi bir kavimken sonraları Hasan el-Utrûş'un çabalarıyla Müslüman olup Şiiliği benimsemişlerdir.¹⁸ Otoritesi gittikçe zayıflayan

¹⁵ Ahmed Emin, **Zuhru'l-islam**, Kahire, Mektebetü'n-Nehdâti'l-Mısriyye, 1966, c. I, s. 91; Adam Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti**, çev. Salih Şaban, İstanbul, İnsan yay, 2014, s. 10.

¹⁶ <https://www.pekbilgili.com/abbasiler-kimdir-abbasiler-hakkinda-bilgi/> (erişim tarihi: 14.12.2017)

¹⁷ M. G. S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, çev. İzzet Akyol, İstanbul, İz. Yay, 1993, c. II, s. 38-40.

¹⁸ Erdoğan Merçil, “Büveyhîler”, **DİA**, c. VI, s. 499; Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti**, s. 190.

Abbasî halifelerinden biri olan el-Müstekfî Billâh, kazandığı zaferler neticesinde Bağdat'a gelen Ahmed b. Büveyh'e "muizzu'd-devle" lakabını verip emîru'l-umerâ tayin ettikten sonra Büveyhî hanedanı resmen kurulmuştur.¹⁹ Bu devlet tek bir elden yönetilen bir devlet olmayıp hanedan üyeleri tarafından paylaşılmış, buna göre siyasî üstünlük emirler arasında el değiştiriyordu. Yine aynı şekilde devletin daimi bir payitahtı da yoktu. Siyasî üstünlük kimin elindeyse o emirin bulunduğu şehir payitaht görevi görüyordu.²⁰ Büveyhîler'in en büyük iki başarısı; Abbasilerin hüküm sürdükleri topraklarda mahalli hanedanlar kurulma devresini tamamlayıp Bağdat'a hâkim olmaları ve Şîî bir hanedan olarak sünnî olan Abbasî halifesi üzerinde tahakküm sağlamalarıdır.²¹

Büveyhîler Şîî olarak, itikadî yönden farklı görüşlere sahip olsalar da Abbasî hilafetini ortadan kaldırmamışlardır. Bunun neticesinde en tepe noktada "çok seslilik"i ifade eden Şîî Büveyhî ve Sünnî Abbasî siyasî uzlaşmasını gerçekleştirmişlerdir.²² Hanedan üyeleri iktidarları boyunca kendi mezheplerini resmî mezhep ilan etmemiş ve Şîa ideolojisine dayalı bir devlet kurmamışlardır.²³ Bölgede diğer dinlerden Zerdüştlük, putperestlik, Hristiyanlık gibi farklı din mensuplarının varlığından söz edilmektedir. Hatta bazı müslümanların İslam'ı kabüllerinden sonra bile eski inançlarından bazı izleri yaşamlarında görmek mümkün olabilmıştır.²⁴

Büveyhîler'in hâkim oldukları bölgelerdeki halkın çoğunluğu Sünnî idi. Kendileri itikadî olarak Mutezile-Şîa ilkelerini benimsemişler ve bu dönemde Mutezile'ye hem ilmî hem siyasî açıdan çok önem vermişlerdir. Daha önce adı zikredilen Büveyhî veziri Sâhib b. Abbâd (385/995) Mutezilî bir âlimdir. Ancak bu durum hicrî V. asra gelip Büveyhîler'in zayıflamaya başlaması ile Mutezilenin de etkisini yavaş yavaş yitirmeye başladığı bir dönem olmaktadır. İşte Kâdî

¹⁹ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, **İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-tarih tercümesi**, trc. Ahmet Ağrakça, İstanbul, Bahar yay, 1987, c. VIII, s. 384.

²⁰ W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Başlangıç, İzah ve Düzeltmeler M. Fuat Köprülü, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963, s. 48.

²¹ Ahmet Güner, "Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl. 1999, sayı: XII, s. 48.

²² Güner, "Büveyhîler Dönemi", s. 49.

²³ Güner, "Büveyhîler Dönemi", s. 53-54.

²⁴ Tahsin Yazıcı, "Deylem", **DİA**, c. IX, s. 265.

Abdülcebbâr'ın ömrünün son demleri Mutezilî âlimler için zorlu bir dönem olma özelliği taşımaktadır.²⁵

Büveyhîler'in Şîa'nın hangi koluna mensup oldukları hakkında ihtilaflı görüşler bulunmakla beraber, ilk Büveyhîler'in Zeydî imamlar eliyle müslüman olduğu, sonrakilerin ise İsnâaşeriyye (İmâmiyye)'ye bağlı oldukları hakkında bilgiler bulunmaktadır.²⁶ Büveyhîler'in iktidar olması ile birlikte, bölgede bulunan Şîa'ya bağlı toplulukların takiyye yapmayı terk edip inanışlarını açıktan yaşamaya başladıkları görülmüştür. Nitekim bunu kendi inanışlarına has olan merâsim ve bayramları için açıktan kutlama yapmalarında görmek mümkündür.²⁷

Bu devlet Adudüddavle zamanında en parlak dönemini yaşamış ve Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a 447/1055 yılında girmesiyle ortadan kaldırılmıştır.²⁸

Yaşanan bütün siyasî istikrarsızlıklara rağmen ilmî ve kültürel hayat olabildiğince canlı tutulmaya çalışılmıştır. Her emir hâkim olduğu bölgenin kültürel ve ilmî yönden gelişimini sağlamak için dönemin önde gelen âlimlerini kendi şehirlerine davet etmişler, münâzaralar düzenlemişler ve devletçikler arasında ilmî bir yarışın öncülüğünü yapmışlardır. Bizzat hükümdarların sahip olduğu devasa kütüphanelerden bahsedilmektedir. Siyasî istikrarsızlıkla ters orantılı olarak dönemin ilmî ve kültürel tabiatı oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Edebiyattan sanata, bilimden felsefeye pek çok alanda yaşanan hareketlilik dönemin velûd bir ilmî karaktere sahip olmasını sağlamıştır.²⁹ Asrın sonlarına doğru İranlı Büveyhîlerin etkisi altına giren Bağdat'ta ilim ve ilim adamlarına gösterilen ilgi aynı şekilde devam etmiştir. Bu dönemin ilim adamları açısından ne kadar verimli bir dönem olduğunu anlamak için Kâdî Abdülcebbâr'ın çağdaşlarına bakmak yeterli olacaktır. Nitekim bu devir, aralarında Kâdî Ebu Bekir el-Bâkîllânî, el-Beyrûnî, İbn

²⁵ Murat Memiş, **Mutezilî Bir Bakışla Bilgi Problemi**, Ankara, Sarkaç yay, 2011, s. 33.

²⁶ Güner, "Büveyhîler Dönemi", s. 50.

²⁷ Güner, "Büveyhîler Dönemi", s. 56, 57.

²⁸ Merçil, "Büveyhîler", c. VI, s. 498.

²⁹ Emin, **Zuhru'l-islam**, c. I, s. 94.

Miskeveyh, İbn Sînâ gibi âlimlerin bulunduğu bir dönem olma özelliğini taşımaktadır.³⁰

Bu dönemde sadece İslam mezheplerine değil diğer dinlere de tanınan geniş bir hürriyet sahasından bahsedilebilir. Emirler tarafından saraylarda tertip edilen toplantılara diğer din ve inanç mensuplarının da davet edildiği bilinmektedir. Özellikle felsefî toplantılarda farklı din ve mezheplerden olanlar bir araya gelip hoşgörü ve tahammül sınırları içerisinde kendi inanç, görüş ve kanaatlerini tartışmışlardır.³¹

Diğer taraftan bu devirde İslam ülkesinde zenginlik ve refah yaşanmaktadır. Bu zenginlik hali adaletli olmadığı gibi, bu durumdan en çok faydalananlar hüküm sahipleri, edipler, âlimler ve tüccarlardır.³²

Özetle bu bölümdeki anlatımlardan anlaşılacağı üzere Kâdî Abdülcebbâr, Mutezilenin tarih sahnesinden yavaş yavaş çekilmeye başladığı bir dönemde dünyaya gelmiş, düşünsel ve eylemsel faaliyetleriyle hocalarının mirasını ilmî literatüre yeniden kazandırmaya çalışmıştır. Kâdî'nin faaliyetleri, Mutezilî düşünceyi yeniden tarih sahnesine çekmiş, ancak siyasal ve sosyal kargaşanın hâkim olduğu o dönemde bunu devamlı kılamamıştır. Bugün Mutezile mezhebinin görüşlerini öğrenebileceğimiz en temel kaynaklar onun eserlerinden oluşmaktadır. O, kendi mezhebini ve düşünce tarihini iyi bilen, düşüncelerini sistematik bir doktrin haline getirip, derleyip düzenleyen Mutezilî bir âlimdir.³³

1.2. İLMÎ YÖNÜ, ESERLERİ, SÜNNET/HADİS ANLAYIŞI

1.2.1. İlmî Yönü

Büveyhîler döneminde yaşayan Kâdî Abdülcebbâr, pek çok din mensubunun bir arada bulunduğu bir bölgede yetişmiştir. İlmî yönden oldukça zengin olan bu havzada hayatını sürdüren Kâdî, döneminde yaşayan birçok âlim gibi İslamî ilimlerin farklı alanlarında söz sahibi olmuştur.

³⁰ Emin, *Zuhru'l-islam*, c. I, s. 221-256.

³¹ Güner, "Büveyhîler Dönemi", s. 66.

³² Emin, *Zuhru'l-islam*, c.I,s. 97-98.

³³ Abdulnasır Süt, *Kâdî Abdülcebbâr'ın Ahlak Felsefesi* (Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 21.

Tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve dinler tarihi gibi İslamî ilimler alanında çeşitli eserler telif etmiş olan Kâdî Abdülcebbâr, bu ilimler içinde önceliği kelâma vermiştir. Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1017), Kâdî'nin ilmi hayatında fıkıh ilminde ileri bir dereceye ulaştığını ancak bu ilmin dünyalık elde etmek için olduğunu kelâm ilminin ise Allah'ın rızasına ulaşmak olduğunu düşünerek kelâm ilmine yöneldiğini dile getirmiştir.³⁴

Kâdî Abdülcebbâr çeşitli alanlarda toplam 400.000³⁵ sayfaya ulaştığı bildirilen eserleriyle hem çeşitli alanlardaki bilgisi hem de ilim için harcadığı mesaisi açığa çıkmaktadır.

Müellif, ilk eğitimine bölgesinde bulunan hadis âlimlerinden ders alarak başlamıştır. İlk hocası da Esedâbâd'da hemşehrisi olan Zübeyr b. Abdülvâhid el-Esedâbâdî'dir.³⁶ Ömrünün ilk dönemlerinde itikatta Eş'ariyye'yi, fıkıhta ise Şâfî mezhebini benimsemiştir.³⁷

Âlimlerin ilmî faaliyetlerde bulunabilmek için yolculuklara çıktığı bilinmektedir. Kâdî Abdülcebbâr da ilim yolculuğuna ilk olarak Basra ile başlamaktadır. 349/957'de Basra'ya giden müellif, burada Ebû Haşim el-Cübbâî'nin talebesi olan Ebû İshak İbrahim b. Ayyaş'ın ders halkalarına katılır. Ondan etkilenererek Mutezile mezhebini benimser³⁸ ve hayatı boyunca da bu ekolün en büyük âlimlerinden biri olur. Ayrıca burada bir süreliğine Ebû Ahmed b. Seleme'den dersler almıştır.³⁹

³⁴ Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 367.

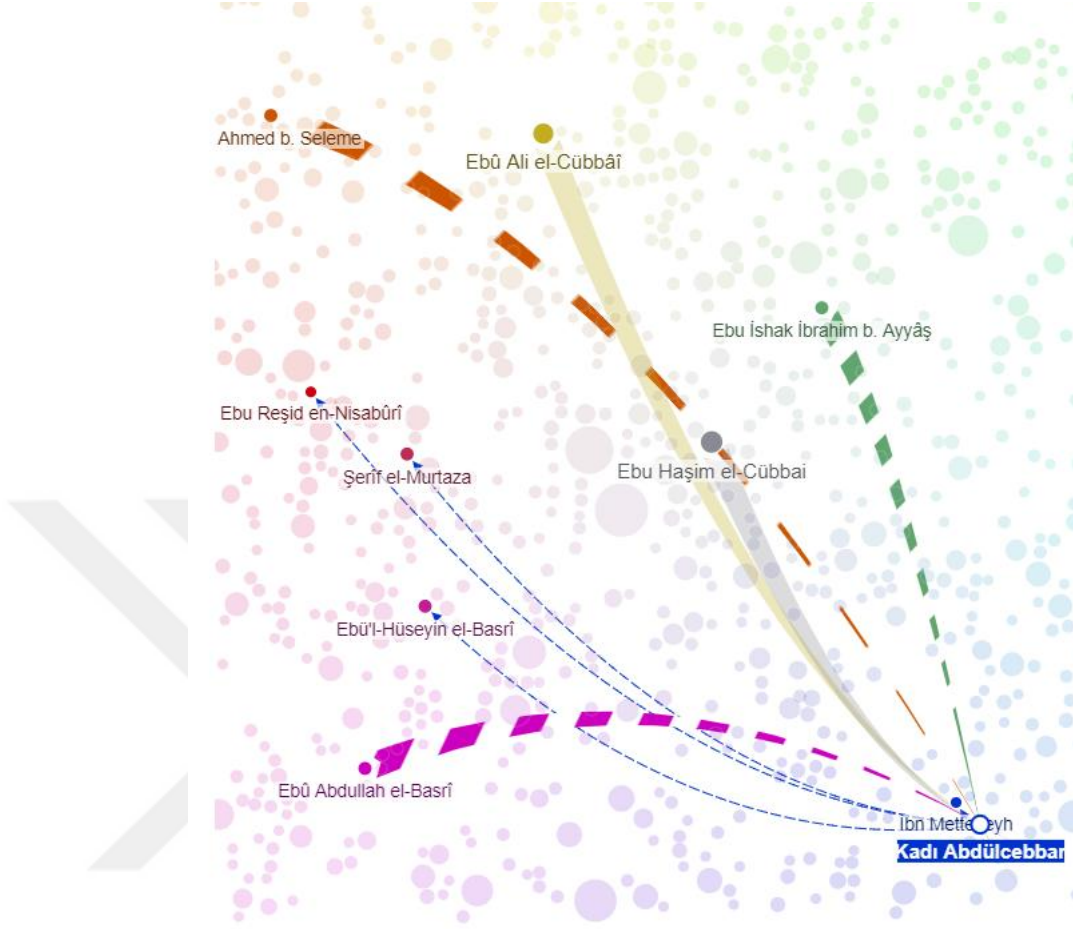
³⁵ Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 367.

³⁶ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, **Tezkiretü'l-huffaz**, Beyrut, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1956, c. III, s. 901

³⁷ Ahmed b. Yahya b. Murtezâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, thk. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut, Dâru Mektebetü'l-Hayat, s. 112.

³⁸ Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, c. III s. 366.

³⁹ Metin Yurdağür, "Kâdî Abdülcebbâr", **DİA**, c. XXIV, s. 103.

Şekil 2 : Kâdî Abdülcebbar'ın hoca-talebe ağı⁴⁰

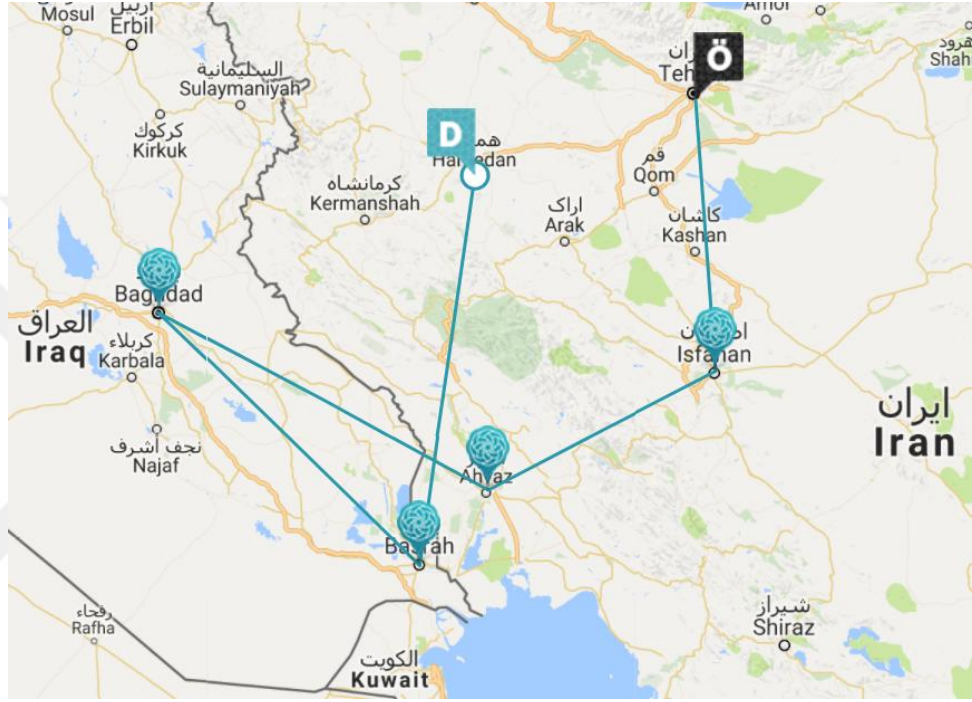
Kâdî Abdülcebbar ömrü boyunca, daha sonra her biri önemli eserler telif edecek olan öğrenciler yetiştirmiştir. Ebû Saîd es-Semmân'ın, ifadesine göre, kendisi her gittiği yerde Kâdî Abdülcebbar'ın öğrencilerine rastlamıştır.⁴¹ Bunlar arasında, Ebû Kasım İsmail b. Ali b. Ahmed el-Bustî (v. 420/1029), Ebû Hüseyin Muhammed b. Ali el-Basrî (v. 426/1035), Şerif el-Murtezâ (v. 436/1044), Ebû Reşid Said b. Muhammed en-Nîsâbûrî (v. 460/1068) ve Ebû Yusuf Abdüsselâm b. Muhammed el-Kazvînî (v. 488/1090) gibi âlimler bulunmaktadır.⁴²

⁴⁰ https://www.islamdusunceatlasi.org/peoplemaps#branch_all;map;;people_585; (erişim tarihi: 14.12.2017)

⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, **Müteşâbihu'l-Kur'an**, thk. Adnan Muhammed Zerzûr, Kahire, Daru't-Türas, 1969, (muhakkik mukaddimesi) s. 22.

⁴² İlyas Çelebi, **İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar**, İstanbul, Dergah yay., 2002, s. 207-208.

Kâdî Abdülcebbâr'ın Basra'dan sonraki ikinci durağı Bağdat'tır. Burada Mutezile âlimi ve Hanefi hukukçusu Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî (v. 369/979)'den dersler almıştır. Müellif, eser telif etmeye bu âlimin yanında başlamıştır.⁴³ Bu şehirler dışında ilim yolculukları yapmak üzere gittiği yerler arasında, Askerimükrem ve Râmhürmüz gibi şehirler de sayılmalıdır.⁴⁴

Şekil 3 : Kâdî Abdülcebbâr'ın ilmi hareketliliği⁴⁵

Kâdî Abdülcebbâr haritada görüldüğü üzere Hemedan'da doğmuş, oradan Basra'ya doğru yolculuk yapmış, bundan sonra yönünü Bağdat'a çevirmiş, oradan Ahvaz, İsfahan'a giderek son olarak Rey'de vefat etmiştir. Müellifin rihleleri tespit edildikten sonra, kazandığı bilgi birikimi neticesinde ortaya koyduğu eserler tanıtılacaktır.

⁴³ Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn*, s. 366; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 112.

⁴⁴ Yurdagür, "Kâdî Abdülcebbâr", *DİA*, C. XXIV, s. 103.

⁴⁵ <https://www.islamdusunceatlası.org/timemaps/1> (erişim tarihi: 14.12.2017). Haritada "D" harfi, doğum yerini, "Ö" harfi ölüm yerini göstermektedir.

1.2.1.1. Kelâm İlmindeki Yeri

Kâdî Abdülcebbâr'ın İslami ilimlerde en çok mesai harcadığı ve değer verdiği alan kelâm ilmidir. Daha önce de ifade edildiği gibi hayatının ilk dönemlerinde Eş'arî daha sonra ise Mutezile mezhebini benimseyen Kâdî, döneminin en meşhur Mutezile temsilcisidir.

Kelâm hocaları arasında Ebû İshâk İbrâhîm b. Ayyâş ve Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî yer alır.⁴⁶ Ayrıca İbn Murtezâ'dan alınan bilgilere göre onun hoca silsilesi şu şekildedir: Kâdî Abdülcebbâr, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî, Ebû Hâşim el-Cübbâî, Ebû Ali el-Cübbâî, Ali b. Muhammed eş-Şahhâm, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Osman et-Tavîl, Vasil b. Atâ, Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed, Muhammed b. Hanefiyye, Ali b. Ebû Talib, Hz. Peygamber (sav).⁴⁷

Kâdî Abdülcebbâr her ne kadar Mutezilenin inanç sisteminin beş esastan oluştuğunu kabul etse de zaman zaman farklı tasniflerde bulunmuştur. Mutezile mezhebinin görüşlerine aşırı olan bağlılığı onun bazı âlimler tarafından “gulattan” sayıldığını gösterse de bu ifade, “dalalette olma, sapkınlık” anlamında olmayıp kendi mezhebinin görüşlerine aşırı bağımlı anlamına gelmektedir.⁴⁸

1.2.1.2. Fıkıh İlmindeki Yeri

Şafîî fıkıhına müntesip olan Kâdî Abdülcebbâr, kâdî'l-kudâtlık makamına fıkıh alanındaki haklı şöhreti sayesinde ulaşmıştır. Sahip olduğu bütüncül bakışı sayesinde fıkıh ve fıkıh usulü meselelerinde de kelâmcı kimliğinin etkisi açıkça görülmektedir. Müellif fıkıh ilmi, kaynakları, hüküm çıkarma metotları üzerinde önemli eserler vermiştir. Bu meseleleri ele alış metodu mütekellim usûlcülerin metotudur. “**Kitâbu'l-Umed**” bu alanda yazılmış en önemli eserlerdendir.⁴⁹

⁴⁶ Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 365.

⁴⁷ İbnü'l-Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 367.

⁴⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu usûli'l-hamse**, (naşir mukadimesi) c. I, s. 42.

⁴⁹ Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, **Mukaddime**, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah yay., 1983, c. II, s. 1068.

Ancak bilinmelidir ki Kâdî'nin yaşadığı bu dönemde İslam kelamı fıkıhtan ayrılarak bağımsız bir ilmî akım hüviyeti kazanmıştır. Bu süreçte en etkin rol üstlenen âlimlerin başında, şüphesiz Mutezilî âlimler gelmektedir.⁵⁰

Kâdî, Bağdat'ta ilim tahsil ettiği dönemlerde, hocası olan Hanefî âlimi Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî'den Hanefî fikhını okumak istemiş ancak hocası ona Şafîî fikhında sebat etmesini tavsiye etmiş; o da bu isteğe binaen mezhebi üzere kalmıştır.⁵¹

1.2.1.3. Tefsir İlmindeki Yeri

Mutezilî âlimlerin en önemli özelliklerinden biri de Kur'an ve tefsir üzerine yapmış oldukları çalışmalardır. Bu, onların Kur'an üzerine yazdıkları onlarca eserden anlaşılmaktadır. Dirâyet tefsir metodu da ilk defa onların başvurduğu bir yöntemdir.⁵²

Kâdî Abdülcebbâr'ın da bu alana yapmış olduğu katkılar tartışılmazdır. O'nun dil alanındaki güçlü bilgisi ile kendisini gösterdiği ve söz sahibi olduğu alanlardan biri de tefsir ilmidir. Nitekim kendisi tefsir ilminin inceliklerine dil alanındaki yetkinliği sayesinde vakıf olabilmıştır.

Kaynaklarda bugün bize ulaşmayan **el-Muhîr** adlı eserinden bahsedilmekte hatta Suyutî bu eseri gördüğünü ifade etmektedir.⁵³ Bununla beraber eser, özellikle Râzî'nin "**Tefsîru'l-Kebîr**"inde Kâdî'nin fikirleri hakkında yaptığı açıklamalardan yola çıkılarak "**Tefsîru'l-Kâdî Abdülcebbâr**" adı altında derlenmiş ve "**Delailu'l-Kur'ân ve edilletuhû**" adlı eseriyle beraber basılmıştır.⁵⁴

⁵⁰ Süt, **Kâdî Abdülcebbâr'ın Ahlak Felsefesi** (Doktora Tezi), s. 21-22.

⁵¹ Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 367

⁵² İlyas Çelebi, "Mutezile", **DİA**, c. XXXI, s. 397.

⁵³ Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî, **Tabâkâtü'l-müfessirîn**, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetu Vehbe, 1976, s. 59.

⁵⁴ Bkz: Kâdî Abdülcebbâr, **Tefsîru'l-Kâdî Abdülcebbâr**, thk. Hadr Muhammed Nebhe, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

1.2.1.4. Hadis İlmindeki Yeri

Hadis ilmiyle meşgul olup bu alanda da eserler telif eden Kâdî Abdülcebbâr, esasında sika bir ravi sayılmasına rağmen bidat görüşlere daldığı gerekçesiyle kendisinden hadis rivayet etmek caiz görülmemiştir.⁵⁵

Hadis dinlediği hocaları, Ebu'l-Hasan b. Seleme el-Kattân (v. 345/956), Abdurrahman b. Hemedan el-Cellâb (v. 346/957), Abdullah b. Cafer b. Fâris (v. 346/957), Zübeyr b. Abdülvâhid el-Esedabâdî (v. 347/958), Muhammed b. Abdullah er-Râmehürmüzî (v. 360/970), Muhammed b. Ahmed b. Amr el-Basrî olup; Ebû Abdullah el-Hasan b. Ali es-Saymerî (v. 436/1044), Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasan et-Tenûhî (v. 447/1055) ve Abdusselâm b. Muhammed el-Kazvînî (v. 488/10959) gibi âlimler ise kendisinden hadis rivayet etmiştir.⁵⁶

1.3. ESERLERİ

İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında teşrik-i mesaisi ile bilinen müellif, daha önce de belirtildiği üzere 400.000 sayfayı bulan eserlerinin bir kısmı günümüze gelmiş bir kısmı ise ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan çeşitli alanlardaki eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

Tenzîhu'l-Kur'an ani'l-metâin

Kâdî Abdülcebbâr'a ait olan bu eser ilk basılan eseri olup Kur'an tertibine göre sıralanmıştır. Eserde Kur'an'a dil, irab, nazım, meânî gibi yönlerden gelen itirazları cevaplamakta, ayetlerin yanlış anlaşılması doğrultusunda yönelen sorulara Mutezile mezhebi doğrultusunda cevap vermektedir.⁵⁷ Eserin, Râgıp el-İsfehânî'ye ait olan “**Mukaddimetü't-Tefsîr**”i ile birlikte yapılmış baskısı Kahire'de 1320/1908

⁵⁵ İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, c. V, s. 55.

⁵⁶ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed, Naim el-Araksûsî, 1. bs., Beyrut, Müessesetür'Risâle, 1983, c. XVII, S. 244. Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, **Tarihu Medineti's-selam**, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Daru'l-Garbi'-İslâmî, 2001, c. XII, s. 414-416; Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî es-Sem'anî, **el-Ensâb**, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, c. I, s.224-226; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, c. XVII, S. 244; Sübkî, **Tabakatü's-Şafiyyeti'l-kübra**, c. V, s. 97; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, c. V s. 54; Suyûtî, **Tabakatü'l-müfessirîn**, s. 59.

⁵⁷ Metin Bozkuş, “**Kâdî Abdülcebbâr ve tefsiri Tenzîhu'l-Kur'an ani'l-Matâin**” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1990, s.14

yılında gerçekleştirilmiştir. Daha sonra el-Ezheriyye yayınevi 1329/1991 tekrar yayınlanmıştır.⁵⁸

el-Emâlî (Nazmu'l-fevâid ve takrîbu'l-murâd li'r-râid)

Müellifin Hadis alanındaki bu eserini Kâdî Şemseddin Ebû Yahya Cafer b. Ahmed b. Abdüsselam (v. 573/1177) tertip etmiştir. Bu eserin nüshaları Yemen, Vatikan ve British müzesinde bulunduğu kaynaklarda ifade edilmiştir.⁵⁹

el-Muhît bi't-Teklîf

Bu eser Kâdî Abdülcebbâr'ın talebesi olan Ebû Muhammed b. Ahmed el-Mettuviyye'ye de nisbet edilir. Eserin tahkikini yapan Ömer es-Seyyid, 1965 yılında ed-Dâru'l-Mısriyye yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Ömer es-Seyyid eserin mukaddimesinde her ne kadar Brockelman tarafından bu kitabın Kâdî'ye ait olduğu belirtse de,⁶⁰ eserin ona aidiyeti noktasında şüpheler bulunduğunu sebepleri ile açıklamıştır.⁶¹

el-Hilâf beyne's-şeyheyn

Kâdî Abdülcebbâr'ın kelâm alanında Ebû Ali el-Cübbâi ve oğlu Ebû Haşim el-Cübbâi arasındaki fikir ayrılıklarını ele alan eser,⁶² Vatikan kütüphanesinde 1100 numarada kayıtlı olarak bulunmaktadır.⁶³

Şerhu'l-usûli'l-hamse

Kâdî Abdülcebbâr'a nispet edilen bu eserin de ona aidiyeti noktasında şüpheler bulunmaktadır. Mu'tezile'nin beş temel esasını anlatan bu eser Dr. Abdülkerim Osman tarafından 1965 yılında Kahire'de basılmıştır. Sonraki yıllarda

⁵⁸ Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 369; Fuat Sezgin, **Tarihu't-Türasi'l-Arabî**, Naklehu ile'l arabiyye: Mahmud Fehmi Hicazi, Riyad, 1983, c. I, s. 82.

⁵⁹ Brockelman, **Târîhu edebi'i-arabî**, Naklehu ile'l arabiyye: Seyyid Yakub Bekir, Abdülhâlim en-Neccar, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1993, c. II s. 426; Kâdî Abdülcebbâr, **Müteşâbihu'l-Kur'an**, thk. Adnan Muhammed Zerkûr, (muhakkik mukaddimesi) s. 25.

⁶⁰ Brockelman, **Tarihü'l-Edebi'l-Arabî**, c. II, s. 426.

⁶¹ Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 369; Kadı Abdülcebbâr, **el-Muhît bi't-Teklîf**, Thk. Ömer es-Seyyid Azmî, Kahire, eş-Şeriketü'l-Mısriyye, (muhakkik mukaddimesi) s. 7.

⁶² Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 368; Kadı Abdülcebbâr, **Şerhu Usûli'l-hamse**, çev. İlyas çelebi, (naşir mukaddimesi) s. 44.

⁶³ Brockelman, **Tarihü'l-Edebi'l-Arabî**, c. II s. 426.

yeni baskıları olan bu eser hakkında özellikle batılı araştırmacılar müellife ait Usûlî'l-hamse'nin şerhini yapan Zeydî öğrencisi Kıvâmüddin Mankdim'e ait olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁴

Müteşâbihu'l-Kur'an

Kâdî Abdülcebbâr bu eserinde Mutezilî anlayışa göre müteşabih ayetleri dil ve gramer alanındaki yetkinliği ile tefsir eder. Tefsir metodu muhkem ayetler ve usul-i hamsenin ilkeleri doğrultusundadır.⁶⁵ Eser, Dr. Muhammed Zerzûr tarafından 1969'da Kahire'de yayınlanmıştır.⁶⁶

el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl

Mutezile kelâmının inanç ve düşünce sistemini ortaya koyan ve müellifin günümüze ulaşan en hacimli eseridir. Kâdî, bu eserini Mutezilenin kelâm anlayışı olan tevhit ve adalet esaslarını açıklamak üzere kaleme almıştır.⁶⁷ Râmhürmüz'de yazdığı eser toplam yirmi cilt olup, ilk beş cildi tevhid diğer ciltler ise adalet konularını ele almaktadır. “İlk üç cildi hakkında bilgi olmayan eserin dördüncü cildi Allah'ın gani oluşu, birliği, görülememesi konularını, beşinci cilt esmâ-i hüsnâ ve çeşitli fırkaların görüşlerini, altıncı cilt ta'dîl ve irade meselelerini, yedinci cilt Kur'anı Kerim, sekizinci cilt mahluk, dokuzuncu cilt tevhlîd, onbirinci cilt ecel, rızık ve teklif, on ikinci cilt nazar ve maarif, on üçüncü cilt lütuf ve elem, on dördüncü cilt aslah, zemme müstehak olma ve tövbe, on beşinci cilt nübüvvet, on altıncı cilt haber, nesih, Hz. Muhammed'in nübüvveti ve Kur'an'ın i'câzı, onyedinci cilt usûl-i fıkıh ve yirminci cilt imâmet konularını içermektedir.”⁶⁸ Onbeşinci ciltte haber-i vahid başlığı altında tanımı, şartları ve delil olup olmadığı konusu işlenmiştir. Özellikle onyedinci ciltte bulunan “Hz. Peygamber (sav)'i örnek almanın keyfiyeti bölümü”, “Haber-i vâhidle amel etmenin cevazı bölümü”, “Haber-i vâhidle amel edildiğine dair rivayetler bölümü” şeklindeki başlıklar hadis ilmi ile ilgili Mutezile mezhebinin

⁶⁴ Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn*, s. 368; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu usûlî'l-hamse*, (naşir mukaddimesi), s. 44.

⁶⁵ Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn*, s. 369; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu usûl-i hamse*, trc. İlyas Çelebi, (naşir mukaddimesi) s. 46.

⁶⁶ Kâdî Abdülcebbâr, *Müteşabihu'l-Kur'an*, (naşir mukaddimesi), s. 25.

⁶⁷ Cüşemî, *Şerhu'l-Uyûn*, s. 367.

⁶⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerh Usûl-i Hamse*, trc. İlyas Çelebi, (naşir mukaddimesi) s. 43.

görüşlerini vermektedir. Eserin bize ulaşan ciltlerinin neşri 1960 yılından itibaren, Mısır'da farklı muhakkikler tarafından ele alınarak yayımlanmaya başlamıştır.

Fadlu'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile

İbnü'l Murtazâ'nın aynı ismi taşıyan eserinin kaynağı olan bu eser,⁶⁹ Fuad Seyyid tarafından tahkik edilerek 1393/1974 senesinde Tunus'ta yayınlanmıştır. Mutezilenin faziletine dair 37 maddeden oluşur ve kendisine kadar gelen Mutezilî şahsiyetlerin hal tercümelerinin yer aldığı bir eserdir.

Tesbâtü delâilî'n-nübüvve

Bu eser tezimizin asıl kaynağını oluşturması bakımından daha sonra tafsilatlı bir şekilde ele alınacaktır.

Kâdî Abdülcebbâr'ın zikrettiğimiz eserlerden başka farklı kaynaklarda⁷⁰ adı geçen eserleri bulunmaktadır. Zikredilenler dışında kaynaklarda Kâdî Abdülcebbâr'a nispet edilen pek çok kitap bulunmaktadır. Aşağıda gruplara ayırarak verdiğimiz eserlerden bir kısmı şunlardır:

Kelâma ait diğer eserleri:

1. ed-Devâi ve's-savârif
2. el-Hilâf ve'l-vifâk
3. el-Hâtir
4. İ'timad
5. el-Men'u ve't-temanü'
6. Ma yecûzu fihî't-tezâyudu ve mâlâ yecûz

⁶⁹ Brockelmann, **Tarihü'l-Edebi'l-Arabî**, c. II s. 426

⁷⁰ Kadı Abdülcebbâr, **Şerh Usûl-i Hamse**, thk. Abdülkerim Osman, Ahmed Ebû Hâşim, 2.bs., Kahire, Mektebetü Vehbe, 1988, (muhakkik mukaddimesi), s. 20-23; Cüşemî, **Şerhu'l-Uyûn**, s. 367, 368; İbnü'l Murtazâ, **Tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 113; Sezgin, **Tarihu't-Türasi'l-Arabî**, c. I, s. 82-84.

Emâlî Kitapları

1. el-Fi'lü ve'l-fâilü
2. el-Mebsût
3. el-Hikmetü ve'l-Hakîm

Şerh Kitapları

1. Şerhu'l-Câmiîn
2. Şerhu'l-Usûl
3. Şerhu'l-Makâlât
4. Şerhu'l-Ârâd

Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh

1. el-Umed
2. en-Nihaye
3. Şerhu'l-Umde
4. Kitâbü'l-Ahd
5. el-İhtilâf fî Usûli'l-fıkıh

Farklı Meselelere Cevap Vermek Amacıyla Yazdığı Eserler

1. Nakdu'l-Luma'
2. Nakdu'l-İmâme
3. et-Tarmiyyât
4. er-Râziyyât
5. el-Askeriyyât

6. el-Kaşaniyyât
7. el-Mısriyyât
8. en-Nisâbüriyyât
9. el-Havârizmiyyât
10. Cevâbâtü Mmesâili Ebî Reşîd

1.4. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'A GÖRE SÜNNET/HADİS

Mutezile hicrî II. asırda Basra'da ortaya çıkmış kelâmî bir mezheptir. Akıl ve aklî metotları İslamî bilgi sahasına etkin bir şekilde sokan ve bu metotlar ışığında pek çok bilgiyi özellikle de İslam akaidini açıklayan bir kelâm ekolüdür. Tarih boyunca bu mezhebin “sünnet/hadis” karşıtı olduğu şeklinde yanlış bir algı yaratılmış hatta sonraki nesiller içinde bu karşıtlığı savunanların beslendiği kaynak olduğu iddia edilmiştir.⁷¹ Ancak incelendiğinde görülecektir ki bu iddia gerçeği yansıtmadığı gibi bir ekolün içinde farklı düşünenlerin bulunduğu da bir hakikattir. Mutezile her şeyden önce bir kelâm okuludur. Dolayısıyla öncelikli olarak öğrenilmesi gereken ilim onlara göre kelâmdır. Bununla beraber tefsir, fıkıh ve hadis ilmine olan katkıları tartışılmaz bir gerçektir.

Bilindiği gibi Mutezile âlimleri içinde sünneti toptan reddeden ya da Hz. Peygamber (sav)'i devre dışı bırakan hiçbir âlim yoktur. Ancak onlar arasında hüccet olan haberler hakkında aralarında bir ittifakın olmadığı da bir gerçektir. Mutezile akıl merkezli bir sünnet anlayışına sahip olduğundan, sünnete dair olan haberleri de aklın ışığında yorumlayan kelâmî bir ekoldür. Ancak Mutezile düşünce sistemini vahiy-akıl çizgisi üzerine oturttuğu için hadis-sünnet tek başına bir disiplin olarak temel bir dinamik olmaktan ziyade vahiy ve aklın delillerini güçlendirici ve açıklayıcı bir rol üstlenmektedir.

Kâdî Abdülcebbâr, Mutezilî âlimlerin son temsilcilerindendir. Diğer Mutezilî imamları gibi ona göre de kelâm ilmi, Allah'ı, Allah'ın sıfatlarını, adalet ve birliğini,

⁷¹ Hüseyin Hansu, **Mutezile ve Hadis**, Ankara, Kitabıyyât yay., 2004, s. 10.

peygamberlik ve şeriatı öğrettiği için diğer bütün ilimlerden üstündür ve öğrenilmesi vaciptir. Hadis ilmine gelince, ibadetlerle alakalı olan kısmı öğrenilmesi gerekli olsa da ona göre bu ilmi öğrenmek vacip değildir.⁷² Bu şekilde düşünmekle beraber Kâdî Abdülcebbâr pek çok hocadan hadis ilmi tahsil etmiştir. Bu ilmin gerekliliklerini bilir ve eserlerinde bu görüşlerine yer verir. Bu bağlamda, selefin ve hadisçilerin çok hadis rivayet etmekten kaçındığını, haber-i vahidleri naklederken sahihlik şartlarını taşıyorsa nakledilmesi gerektiği, aksi halde yalan bir sözü nakleden bir kimsenin yalancılardan olacağını ifade etmiştir. Mutezile âlimlerinin hadis ehli olmadığı iddialarına, onların teşrik-i mesailerini kelâm ilmine yoğunlaştırmaları, bununla beraber hadis rivayetinden uzak olmadıklarını ifade etmiştir.⁷³

Kâdî Abdülcebbâr'ın müstakil olarak hadis ilmine dair el-Emâlî isimindeki eserinden başka bir eseri bulunmamaktadır. Eserin tam adı **“Nizâmü'l-fevâid ve Takrîbü'l-murâd li'r-râid”**dir. Bilindiği üzere Kâdî'nin hadis anlayışının temelini Mutezilenin beş esası oluşturmaktadır. Buna göre hadislerin seçim ve tespitinde kaynak ve senedinden çok muhtevayı esas alır. **“el-Emâlî”** adlı eserindeki hadisler ise senedli olup çoğu merfudur. Ancak sıhhatleri göz önüne alındığında zayıf hatta kaynağı belli olmayan hadisler bile bulunmaktadır. Eserde yeterli derecede her hadis için şerh mevcuttur.⁷⁴ Özetle Kâdî'nin eserleri incelendiğinde onun bir muhaddis gibi hadis usulü kurallarından yola çıkarak hadis seçmediği, temelini kelâmî görüşlerini destekleyen hadisleri seçtiği görülmektedir.

“Fazlü'l-i'tizâl” adlı eserinde ise kırka yakın rivayet vardır ancak bu rivayetleri senetsiz olarak vermiştir. Hadislerin devamında “Bu haberleri zikretmemizde ki maksat- ki bunların çoğu ahâd haberlerdir- kitabımızı okuyan kimsenin yolumuzun sünnet yolu olduğunu bilmesi içindir” diyerek hadis karşıtı olmadığına ahâd haberleri kitabında zikrederek delil getirmiştir.⁷⁵ Aynı şekilde bu

⁷² Hansu, **Mutezile ve Hadis**, s. 161.

⁷³ Kâdî Abdülcebbâr, **Fazlü'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile**, s. 193-195; Hansu, **Mutezile ve Hadis**, s. 167-179.

⁷⁴ Tevhid Bakan, “Kâdî Abdülcebbâr’a Göre Sünnet”, **İLTED**, yıl: 2016, sayı:45, s.195.

⁷⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Fazlü'l-itizal ve tabakâtü'l Mu'tezile**, s. 156.

eser incelendiğinde de buradaki hadisler arasında sahih-zayıf veya uydurma hadislerin bulunduğu görülecektir.⁷⁶

Kâdî Abdülcebbâr seleflerinden bazı konularda ayrılığa düşmektedir. Mütevatir haberin kesin bilgi ifade ettiğini söyler. Ayrıca kabir azabı ve ayın yarılması hadisesini anlatan hadisleri inkâr eden bazı mezhep mensuplarını eleştirir. Bu hadislerin hak olduğunu, Kur'an'a ve sahih sünnete dayandığını ifade eder. Yine o, hadislerin ilk ravileri olan sahabileri tenkit etmez. Teze konu olan eserde de yeri geldikçe değinileceği üzere sahâbe ve hizmetlerinden övgüyle bahseder. Sahâbîler arasında sadece Muaviye b. Süfyan'ın fâsık olduğunu söyler. Kâdî'yi seleflerinden ayıran bu farklı düşüncelerinin pek çok sebebi vardır. Her şeyden önce mezhebin kurucusu olan Vâsıl b. Atâ (v. 131/748) ile aralarında yaklaşık ikiyüz elli yıl vardır. Kâdî onbirinci tabaka âlimlerinden olup Eş'arilikten gelmiş Şafî fakihidir. Ayrıca yirmibeş yıl kadar Şîf, Mutezilî ve Sünnî topluluklara kadılık yapmış her alandan tecrübe kazanmış bir âlimdir. Bütün bu özellikleri şahsında meczetmesi O'nu hadis ilminde de, seleflerinden bazı yönlerden ayıran bir âlim haline getirmektedir. Bütün bu özellikleri sebebiyle O'nu, Mutezile'yi Ehl-i Sünnet'e yaklaştıran bir âlim olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁷⁷

Ehl-i Sünnet'e ait tabakat ve cerh-ta'dîl eserlerinde hakkında çok fazla bilgi verilmemekle beraber Kâdî Abdülcebbâr sika ve Mutezile mezhebine mensup olup mezhebinin hararetli bir davetçisi olarak tanıtılmıştır.

Zehebî, Kâdî Abdülcebbâr'ın Ebû Hasan b. Seleme el-Kattân'dan en son rivayet etmiş olan kimse olduğunu ancak Mutezilenin gulatından olması sebebiyle kendisine Allah'tan hidayet dilediğini belirtmiştir.⁷⁸ Ayrıca genel olarak pek çok alanda birden fazla eser telif ettiğini ancak tezimize konu olan eserinden yani Tesbîtü delâilî'n-nübüvve'den övgüyle bahsetmiştir.⁷⁹ İbn Hacer ise, Kâdî'nin birçok hadis imla ettiğini ancak Mutezile mezhebinin gulâtından olduğu için bidat sahibi olarak

⁷⁶ Bakan, "Kâdî Abdülcebbâr'a Göre Sünnet", **İLTED**, s. 195.

⁷⁷ Bakan, "Kâdî Abdülcebbâr'a Göre Sünnet", **İLTED**, s. 190-192.

⁷⁸ Zehebî, **Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmecud, Abdülfettâh Ebû Sünne, 1. bs., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995, c. IV, s. 238; Zehebî, **el-Mugnî fi'd-duafâ**, thk. Nureddin İtr, Halep, Daru'l-Maârif, 1971, c. I, s. 366.

⁷⁹ İbn Hacer, **Lisânü'l-Mizân**, c. V, s. 54.

nitelendirmiş ve ondan hadis rivayet etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Yine Halîlî'ye göre de Kâdî, sika bir âlimdir. Hatta bir dönem kendisinden hadis yazdığını ancak bidat bir inanca sahip olması dolayısıyla rivayet yazmayı terk ettiğini ifade eder.⁸⁰

⁸⁰ İbn Hacer, **Lisânü'l-Mîzân**, c. V, s. 55.

İKİNCİ BÖLÜM

TESBÎTÜ DELÂİLİ’N-NÜBÜVVE’NİN DELÂİL LİTERATÜRÜ

İÇİNDEKİ YERİ

İnsanın yeryüzündeki konumunu, nereden gelip nereye gideceğini, gücünü ve kapasitesini görebilmesi için beşerî kalıpların dışına çıkmayacak canlı “ideal insan” örneklerine ihtiyacı vardır. Risalet ve nübüvvet bu hedefe yönelik olarak insana sınırlı yetileriyle sınırsız bir âlemi anlama fırsatı sunar.

İnsanları doğruya yönlendirmek üzere gönderilen peygamberlerin Allah tarafından, diğer insanlara nispetle farklı özelliklerle donatılmış olduğu bir hakikattir. Olağanüstü bir takım özellikler gösterebilme özelliğine sahip peygamberlerin, bu yolla hem nübüvveti ispat etmeleri hem de kendisine iman edenlerin desteklenip yüreklendirilmeleri sağlanmıştır. İslamî literatürde bu tür olağanüstü özellikler genel olarak “mucize” kavramıyla ifade edilmiştir. Ancak rolleri ve fonksiyonları bakımından her mucizenin ispat boyutu olmadığı, dolayısıyla ispat görevi gören mucizelerin delâil olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir.⁸¹

Hz. Peygamber (sav)’in nübüvvetini kanıtlama sadedinde kullanılan en büyük mucizesi Kur’an’ı Kerim’dir. Bunun yanında duyularla algılanabilirliğinden dolayı hissî mucizeler olarak isimlendirilenler ise delâil türünün en önemli bölümlerinden birini oluşturmaktadır. Bunlardan bazıları ayın yarılması, İsra ve Miraç hadiseleri, Bedir savaşı sırasında düşman ordusunun yüzüne toprak serpilmesi gibi Kur’an’ın işaret ederek değindiği birkaç olayın dışında kalanların tamamı hadisler yoluyla bize ulaşmıştır.⁸² Delâil eserleri ve klasik kaynaklarda Hz. Peygamber’e nispet edilen olağanüstü hallerin tamamı müslümanların olduğu ortamlarda gerçekleşmiş olup, müşriklere karşı herhangi bir meydan okuma veya ikna çabası olmadan meydana gelmiştir.⁸³

Nübüvvetin ispatı konusu ilk dönemlerden beri hakkında çok sayıda eser verilen bir alandır. İslamî literatürde delâilü’n-nübüvve, meâlimu’n-nübüvve,

⁸¹ Nimetullah Akın, “Delâilü’n-nübüvve’nin İşlevselliği Üzerine”, **Usûl**, yıl: 2007, sayı: 8, s. 59.

⁸² Akın, “Delâilü’n-nübüvve’nin İşlevselliği Üzerine”, **Usûl**, s. 62.

⁸³ Akın, “Delâilü’n-nübüvve’nin İşlevselliği Üzerine”, **Usûl**, s. 63.

isbâtü'n-nübüvve ve a'lâmü'n-nübüvve gibi tamlamalarla ifade edilip, Hz. Peygamber'in nübüvvetine kanıt olacak malumatları bir araya getiren eserleri incelediğimizde genel olarak şu konulara yer verdiklerini görmekteyiz: Semavî kitaplarda Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair bulunan işaretlere, nübüvvetten sonra, peygamberliğini ispata yönelik olarak meydana gelen olaylara, Kur'an-ı Kerim'in hem lafzen hem mana itibariyle mucize olmasına, Hz. Peygamber'in hem geçmiş hem geleceğe dair vermiş olduğu gaybî haberler gibi konular oluşturmaktadır.⁸⁴

2.1. NÜBÜVETİN İSPATIYLA İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

İslâmî İlimler içinde pek çok ilim dalı bir şekilde Hz. Peygamber (sav) ile ilgilidir. Bu ilim dallarını Hz. Peygamber (sav)'in nübüvveti ile ilgili olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırırsak tezimize konu olan eserin nübüvveti konu alan eserler arasına dahil olduğu görülür. Bu alandaki yazılan eserler genel olarak “Delâil Literâtürü” olarak adlandırılır. Delâilü'n-nübüvve, genel olarak peygamberliğin ispatından ziyade Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatını ele alan eserlerdir.

Nübüvvet tartışmalarının Rasûlullah (sav)'in irtihalinden hemen sonra başladığı ve inkarcıların tarih boyunca Allah'a imandan çok nübüvveti iman noktasında saldırılarda bulunduğu bir gerçektir. Bu bağlamda Delâilü'n-nübüvve eserlerinin amacı, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin peygamberliğine alâmet olmak üzere, kendisi dışında meydana gelen tabiatüstü olayları konu edinen, getirdiği ilkeleri ilmî tahlillerle ilahî kaynaklı olduğunu ispatlamaktır.⁸⁵

Eserlere kısa bir şekilde değinmeden önce bu ilmin önemi ve gerekliliğini daha iyi anlatan kavramsal çerçeveden bahsedilecektir.

Nübüvvet:

Allah'ın dinini insanlara ulaştırmakla görevli kimseler için Türkçe'de Farsça kökenli bir kelime olan ve haber veren anlamındaki “peygamber” kelimesi

⁸⁴ Akın, “Delâilü'n-nübüvve'nin İşlevselliği Üzerine”, **Usûl**, s. 51.

⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Delâilü'n-nübüvve”, **DİA**, C. IX, s. 115.

kullanılmıştır. Arapçadaki karşılığı ise “nebî” ve “resûl” kelimeleri ile ifade edilir. “nübüvvet” bu kurumun ismi olup yerine “risâlet” kavramı da kullanılmıştır.⁸⁶

Dilbilimcilere göre nebî kelimesi türetildiği kök bakımından hemzeli ve hemzesiz olmak üzere iki farklı şekilde yazılır. Hemzeli şekli “en-nebe” olarak okunan kelime, önemli haber, faydası büyük olan haber veya doğruluğu neredeyse tevatüre yakın derecede olan haber anlamlarına gelmektedir.⁸⁷ Nebî kelimesi tüm bu niteliklerdeki haberleri insanlara ulaştıran kimse demektir. İbn Fâris’e göre ise kelimenin asıl kullanılışı “bir yerden başka bir yere gelmek” demektir. Bu şekilde haber bir yerden başka bir yere taşınmaktadır.⁸⁸

Nebî kelimesinin aslı hemzesiz olarak yazılan “en-nebve veya en-nebâve” kökünden türetilmiş olup mana olarak “yücelik, yükseklik” gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁹ Bu manaya göre nebî kelimesi, Allah’ın kulları arasındaki en değerli, en şerefli kimseleri ifade etmektedir. Nebî kelimesinin çoğulu “enbiyâ” veya “nebiyyûn” şeklindedir.

2.1.1. Delâil

Delâil, bir kişiye doğru yolu göstermek, kılavuzluk etmek, bir sözün gösterdiği mana ve işaret anlamına gelen “delâle”nin çoğuludur.⁹⁰ “Delâilü’n-nübüvve” ise peygamberlik anlamındaki nübüvvetin doğruluğuna delil, onun gerçekten peygamber olduğunu ispat eden alâmet, işaret anlamına gelir. Telif edilen delâil türü eserler incelendiğinde belli bir konuda yazılmış eserler olmadığı görülecektir. Bu sebeple “delâilü’n-nübüvve; genel anlamda Hz. Peygamber (sav)’in doğruluğunu kanıtlayan ve nübüvvetini ispat eden her çeşit delil” şeklinde ifade

⁸⁶ Erdinç Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği**, Ankara, DİB yay., 2007, s. 25.

⁸⁷ Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıp İsfahânî, **el-Müfredât fî garîbi’-Kur’an**, thk. Nezzâr Mustafa el-Bâz, Mektebeti Nezzâr Mustafa el-Bâz, C. II, s. 622.

⁸⁸ Ebü’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya b. Fâris, **Mu’cemü Mekâyisi’l-luğa**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 2. bs., Kahire, Mustafa el-Babi el-Halebi, 1971, c. V, 385.

⁸⁹ Ragıp el-İsfehani, **el-Müfredât**, c. II, s. 623.

⁹⁰ İbn Fâris, **Mu’cemü Mekâyisi’l-luğa**, c. II, s.259; Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, **Lîsânü’l-Arab**, Beyrut, Daru Sâdır, c. XI, s. 247-249.

edilebilir. Bu deliller içine hissî mucizeler girebileceği gibi Hz. Peygamber (sav)’in herhangi bir ahlakî vasfı da sayılabilir.⁹¹

2.1.2. A’lâm-Alâmât

İz, işaret, alamet ve belirti gibi anlamlara gelen “alem” kelimesinin çoğulu “a’lâm”dır.⁹² “A’lâm” kelimesi de delâil gibi genel olarak nübüvveti özel olarak ise Hz. Peygamber (sav)’in nübüvvetini ispatlamak için telif edilen eserlerin adıdır. Ancak bu tür edebiyat içinde a’lâm kelimesinin kullanılması delâil isimli olanlardan öncedir. Bu kelimeyi zikrederek eser telif eden âlimler genellikle kelâmî eserler telif eden âlimlerdir. Bunun önemli örneklerinden birisi Ebû Hâtim er-Râzî’nin “A’lâmün-nübüvve” adlı Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyya er-Râzî (v. 313/925)’nin din ve peygamberlik görüşlerine karşı münazara metoduyla reddiye niteliğinde yazılan eseridir. Bu tür eserlerde Hz. Peygamber’in nübüvvetini ispat ederken hem rivayet hem de aklî izahlara başvurulur.⁹³

Muhaddisler ise ekseriyetle delâil kelimesini kullanmışlardır. Ancak hadis âlimi Buhârî (v. 256/870) “**Sahîh**”nde “Kitâbü’l-Menâkıb” bölümünde “Alâmâtü’n-nübüvve fi’l-islâm”⁹⁴ (İslam’da Peygamberlik Alâmetleri) bâb başlığını verir. İbn Hacer, bu bâb başlığını şerh ederken, Buhârî’nin alâmât kelimesini mucizeden daha genel gördüğü için bu şekilde bir isimlendirme yapmış olduğunu kaydeder. Çünkü mucizede meydan okuma varken alâmâtta böyle bir durum söz konusu değildir.⁹⁵ Bunun içindir ki bu başlığın altına ayın yarılmasını anlatan hadisi almamıştır. Nitekim bu hadiste Hz. Peygamber’den mucize isteyen Mekke müşriklerine bir meydan okuma söz konusudur. Buna göre Buhârî’nin kullanımında alâmât mucizeden daha genel, delâil kelimesinden ise daha dar anlamlıdır.⁹⁶

⁹¹ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği**, s. 78-79.

⁹² İbn Fâris, **Mu’cemü Mekâyisi’l-luğa**, c. IV, s. -109-110; İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, c. XII s. 419.

⁹³ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği**, s. 79,82.

⁹⁴ Buhârî, “Menâkıb” 25.

⁹⁵ Ebû’l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-barî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, c. VI, s. 581-582.

⁹⁶ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği**, s. 81

2.1.3. Mu'cizât

“Acz” kelimesi gücü yetmemek, aciz olmak, bir şeyden geri kalmak gibi anlamlara gelir. “Mûciz” kelimesi bu kökten türeyen if’al kalıbının ism-i fail sigası olup, aciz bırakan, güç yetirilemeyen, harikulade demektir. Çoğulu “mu’cizât”dır.⁹⁷

Kapsamlı bir tarifini Nureddîn es-Sâbûnî (v. 580/1184) tarafından yapılmış olup şu şekilde ifade edilmiştir: “*Münkirlere meydan okuduğu bir sırada nübüvvet iddia eden zatın elinde, tabiat kanunlarına aykırı olan bir hadisenin -benzerini getirmekten münkirlerini aciz bırakacak şekilde- vukû bulmasıdır.*”⁹⁸

Genel olarak Hz. Peygamber (sav)’in hissî mucizeleri ile verdiği gaybî haberleri ifade etmek için kullanılır. Bu bakımdan mucize kelimesi delâil ve a’lâmdan daha dar anlamı olan bir kavramdır.⁹⁹

Nitekim bu hissi ve tabiatüstü olaylar benzerlerini meydana getirme açısından muhataplarını âciz bıraktıkları için mûcize, nübüvveti kanıtladıkları için de delil-delâil diye adlandırılır. Ancak Peygamber olacak kişinin doğumu sırasında veya nübüvvetle görevlendirilmesi esnasında meydana gelen mucizevî olaylar nübüvvetin delillerinden sayılmakla birlikte mûcize olarak isimlendirilmez.¹⁰⁰

2.1.4. Hasâis-Fezâil

Bu kavramların dışında nübüvvet ile alakalı ilimlerden hasâis-fezâil kavramları bulunmaktadır. Özellikle, özel vasf, sadece tek bir şahsa ait olma anlamına gelen “hâssıyye” kelimesinin çoğulu “hasâis”tir. Hasâisü’n-nebî şeklinde izafe edilen terkinin anlamı, Allah’ın özel olarak Hz. Peygamber (sav)’e bahşettiği özellikler demektir.¹⁰¹

Bu kavramı, nübüvveti ilgilendiren diğer ilim dallarından ayırt eden yanı harikülade durumları değil, Hz. Peygamber’in beşerî taraflarıyla alakalı olup sadece

⁹⁷ Râgıp el-İsfahânî, **el-Müfredât**, c. II, s. 419; İbn Manzûr, **Lîsânü’l-Arab**, c. V, s. 369-373.

⁹⁸ Ebû Muhammed Nuruddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, **Bidâye fî Usliddîn: Maturidiyye Akaidi**, trc. Bekir Toplaoglu, Ankara, DİB yay., 1979, s. 111.

⁹⁹ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği**, s. 83.

¹⁰⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Delâilu’n-nübüvve”, **DİA**, c. IX, s. 115.

¹⁰¹ İbn Manzûr, **Lîsânü’l-Arab**, c. VII, 24-25.

O'na has kılınan özellikler olmasıdır. Bu yönüyle de, bu vasıflar nübüvveti ispat eden kanıtlar arasında sayılmaktadır.¹⁰²

Fezâil ise “fazîlet” kelimesinin çoğulu olup, üstünlük, ayrıcalıklı özellikler anlamına gelmektedir.

2.1.5. Şemâil

Karakter, kişilik, huy, mizaç ve seçkin vasıflar gibi anlamlara gelen “şimâl” kelimesinin çoğulu “şemâil”dir.¹⁰³ Bu eserlerde Hz. Peygamber’in yaşayış, giyim tarzı, fiziksel ve ahlakî özellikleri, kullandığı şahsî eşyaları konu edinilmiştir.¹⁰⁴

2.1.6. Beşâir

Beşâir kelimesi hayırla müjdelemek anlamında “bişâra” kelimesinin çoğuludur.¹⁰⁵ Beşâiru’n-nübüvve terkindeki nübüvvetten kasıt da Peygamber (s.a.v.)’in nübüvvetidir. Delâil literatürünün bir parçası olarak Peygamber (sav)’in nübüvvetinden önce “Hz. Muhammed’in peygamberliğini haber veren, O’nun hak peygamber olduğunu doğrulayıp belgeleyen çeşitli olaylar, mûcizeler ve haberler” anlamına gelir. Ancak kavram daha çok Hz. Muhammed’in nübüvvetini reddeden Ehl-i kitap’a karşı O’nun nübüvvetinin önceki ilâhî kitaplarda da söz konusu edilip haber verildiğini belgeleyen metinler için kullanılmıştır.¹⁰⁶

Bu beşâirlerin birçok örneğini diğer dinlerin kutsal kabul edilen metinlerinde bulmak mümkündür. Örneğin Zerdüş dininin kutsal kitabı olan Zend-Avesta’da “âlemlere rahmet” anlamına gelen Saoşyant adında birinin geleceği, bütün insanlara rehberlik edip onları ıslah edeceği ve putları kıracağı; yine Hint kutsal kitaplarından Veda ve Puranalar’da çölden “övülmüş” (Muhammed) adında bir bilgenin çıkacağı, “araba”nın semaya ulaşacağına (mi‘rac) dair müjdeler mevcuttur.¹⁰⁷

¹⁰² Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği**, s. 84.

¹⁰³ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, c. XI, s. 365, 366.

¹⁰⁴ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği**, s. 86.

¹⁰⁵ İbn Fâris, **Mu’cem megâyisi’l-luğa**, s. 117.

¹⁰⁶ Mehmet Aydın, “Beşâiru’n-nübüvve”, **DİA**, c. V, s. 549.

¹⁰⁷ Aydın, “Beşâiru’n-nübüvve”, **DİA**, c. V, s. 549.

Bu kavramların dışında nübüvveti ispat sadedinde yazılan eserler farklı adlarla da adlandırılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Ayât”, “şevâhid”, “emârât”, “hucec”, “isbât”, “ihticâc”, “meâric” gibi kavramlarla da ifade edilen bu ilim dalına ait geniş bir literatür oluşturulmuştur.¹⁰⁸

2.2. DELÂİL LİTERATÜRÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsanlık tarihi boyunca dine yönelik itirazlar daima olmuş ve pek çok düşünce sahibi kimse konu etrafında uzunca tartışmaların baş aktörlüğünü üstlenmişlerdir. Dinin en önemli kurumu olan nübüvvet ise bu tartışmalardan en büyük nasibini almıştır. İtirazlar çeşitli şekillerde ortaya çıkmış; kimileri nübüvveti tamamen gereksiz görüp peygamberlerin varlığını reddetmiş, kimileri ise peygamberlerin kimliği, görevleri konusunda yanlış fikirlere sahip olup bunları yaymaya çalışmıştır.¹⁰⁹

Abdülkâhir Bağdâdî, nübüvveti karşı olan grupların farklı görüşlere sahip olduklarını ve bunların gruplandırmasını on sınıf şeklinde tasnife tabi tutmuştur. Bunlardan bir kısmının peygamberleri tümüyle inkar ettiğini, bir kısmının ise bazı peygamberleri kabul edip bazılarını inkar ettiğini ifade etmektedir.¹¹⁰

Hiz. Peygamber’in peygamber olmasından sonra, bazı şairler şiirlerinde nübüvveti eleştirdikleri bilinmektedir. Özellikle Hiz. Peygamber’in irtihalinden sonra müslüman toplumun karşı karşıya kaldığı iki durum söz konusu olmuştur. Bunlardan birincisi, müslümanların kuzeye ve doğuya doğru gerçekleştirdikleri yeni fetihler sonucu karşılaşmış oldukları yeni toplumlardır. İkincisi ise, İslam toplumuna bağlı oldukları iddiasında olup farklı bidat grupları tarafından nübüvveti yönelik dillendirilen tenkitlerdir. Bütün bunların sonucunda nübüvvet hakkında ortaya çıkmış iddialar sebebiyle oluşan problem İslam toplumu için önemsenecek bir boyuta ulaşmıştır.¹¹¹

¹⁰⁸ Abdullah Köse, **Delâilü’n-nübüvve Eserleri** (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), s. 12-15.

¹⁰⁹ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hiz. Muhammed’in Peygamberliği**, s. 38.

¹¹⁰ Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temîmî Abdülkâhir Bağdâdî, **Usûlü’l-dîn**, İstanbul, 1928, s. 158.

¹¹¹ Yavuz, “Delâilü’n-nübüvve”, **DİA**, C. IX, s. 115.

Hicrî ilk asırda başlayıp birkaç asır süren fetihler neticesinde Müslümanlar Yunan, İran, Hint kültürü, Sâbilik, Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve bunlara ait çeşitli gruplarla tanışmışlardır. Fethedilen yerlerdeki farklı din ve inanışlara sahip toplulukların çoğu İslam'ı kabul etmekle birlikte eski görüşlerinden tam olarak kopamamışlardır. Önceden sahip oldukları inanışları İslamî renge bürüyüp, bu şekilde görüş yayan İrandaki Zerdüş, Mani, Mezdek öğretileri,¹¹² daima fırsat kollayan Hristiyanlık ve bunun alt yapısını oluşturan Yunan kültürü, fikir akımları ile İslam dinine nüfuz etmeye çalışmışlardır.¹¹³

Farklı dinlere sahip kimselerin en çok etki ettiği alan bürokrasi sınıfına dahil olmaları ile sağlanmıştır. Müslüman imparatorlukları bünyesinde farklı dinlere mensup çok sayıda kişinin bulunması ve bunlardan önemli bir kısmının maliyeci, hekim, katip¹¹⁴ gibi devlet hizmetindeki önemli memuriyetlerde bulunması, müslümanlara olan etkisini azımsanmayacak dereceye getirmiştir.¹¹⁵

Diğer yandan ilmî faaliyetler hız kazanmış ve Bağdat, Kufe, Basra, Kahire gibi şehirler ilmî ve fikrî tartışmaların merkezi haline gelmiştir. Hicrî I. asrın sonlarında başlayıp asırlarca süren tercüme faaliyetlerinin müslüman toplumlarının fikrî dönüşümlerine olan etkisi de şüphesiz çok yoğun olmuştur. Emevîler döneminde bireysel bazda kalırken Abbasîler döneminde resmî bir hüviyet kazanan tercüme faaliyetleri neticesinde, pek çok farklı görüş ve inanış biçimi müslüman toplumuna tesirinden söz etmek gerekmektedir.¹¹⁶

II., III. ve IV. asırlar boyunca süren İslam'a karşıtlık hareketi "zındıklık" ismi altında ifadesini bulmuştur. Zındıklar genel olarak Allah, kutsal kitap ve peygamberlik müessesine dair olan inkarları sebebiyle bu şekilde isimlendirilmişlerdir. İnkâr edilen şeyler arasında en büyük hedef noktası nübüvvet müessesesi olmuştur. Bunun böyle olmasının nedeni, zikredilen kimselerin Cenab-ı Allah'a karşı açıktan iftirada bulunmaya cesaret edememeleri; bu sebeple

¹¹² Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği**, s. 40.

¹¹³ Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti**, s. 333.

¹¹⁴ Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti**, s. 52.

¹¹⁵ Mez, **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti**, s. 62.

¹¹⁶ Emin, **Duha'l-İslam**, c. I, s. 271.

peygamberliği hedef almalıdır.¹¹⁷ Bu hareket çerçevesinde İbnü'l-Mukaffa', Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ, Beşşâr b. Bürd, Ebû İsa el-Verrâk, İbnü'r-Râvendî, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî gibi kimselerin nübüvveti felsefî açıdan eleştirenlerin başında geldiği bilinmektedir.¹¹⁸ Grup olarak ise Berâhime nübüvvet tartışmalarında başı çekmektedir.¹¹⁹

İslam âlimleri söz konusu olan grup ve kişilerce ortaya atılan iddialara gerek kelâm eserlerinde gerekse farklı tür eserlerde cevaplar vermek için yoğun bir mesai harcamışlardır. İşte “delâilü'n-nübüvve” bunun sonucu olarak ortaya çıkmış bir telif türüdür. Yapılan incelemeler sonucunda bu alanda müstakil olarak olmasa da ilk yer veren İbn İshak (v. 150/768) olmuştur. Eserinde “A'lâmü'n-nübüvve” başlığı altında Hz. Peygamber'in başına gelmiş olan harikulâde olaylardan bahsetmektedir.¹²⁰ Bu alandan yazılan eserlerin öncülüğünü hiç şüphesiz Mutezilî âlimler yapmaktadır. Vâsıl b. Ata (v. 145/762)'nın, Mani dinine karşı içinde bin tane meselenin bulunduğu ve reddiye olarak telif ettiği eser nübüvvet müdafaası kabilindendir.¹²¹ Yine Câhız (v. 255/869)'ın bu alandaki bize kadar ulaşan en eski eser olma özelliğini taşıyan “**Hucecû'n-nübüvve**” adlı eseridir.¹²² Bu alanda yazılmış ilk müstakil eserlerden olup günümüze ulaşmayan Mutezilî âlimlerin telif etmiş olduğu bazı eserler ise şunlardır: Dırâr b. Amr'a ait “**İsbâtü'r-rusûl**”ü,¹²³ Ebû Bekir el-Esam'a ait “**el-Hücce ve'r-rusûl**”ü,¹²⁴ Bişr b. Mu'temir'in **el-Hücce fî isbâti'n-nübüvve'si**, Ebü'l-Hasan el-Medâînî'nin “**Âyâtü'n-nebî**”si,¹²⁵ Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın “**Alâmâtü sıdkı'r-Resûl**”ü¹²⁶ bunlardan bazılarıdır.

Sünnî âlimlere baktığımızda ise Abdülkâhir Bağdâdî (v. 429/1037)'nin verdiği bilgiye göre bu alanda Berâhime'ye karşı reddiye olmak üzere “**Tashîhu'n-nübüvve ve'r-red ale'l-Berâhime**” adlı eseri telif eden İmam Şafîî (v.

¹¹⁷ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği**, s. 45-46.

¹¹⁸ Yavuz, “Delâilü'n-nübüvve”, **DİA**, c. IX, s. 115.

¹¹⁹ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği**, s. 46.

¹²⁰ İbn İshak, **Sîretü İbn İshâk**, s. 257.

¹²¹ Emin, **Fecrü'l-İslâm**, s. 300.

¹²² Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedîm, **Fihrist**, thk. Rıza Teceddüd, Tahran, 1971, s. 211.

¹²³ İbnü'n-Nedîm, **Fihrist**, s. 215.

¹²⁴ İbnü'n-Nedîm, **Fihrist**, s. 214.

¹²⁵ İbnü'n-Nedîm, **Fihrist**, s. 113.

¹²⁶ İbnü'n-Nedîm, **Fihrist**, s. 204.

204/820)'dir.¹²⁷ Buhârî'de Kitâbu'l-Menâkıb bölümünde "Alâmâtü'n-nübüvve fi'l-İslâm" adlı bâbın altında elliden fazla rivâyet zikredilmiştir. İbn Kuteybe (v. 276/889)'nin "**Delâilü'n-nübüvve**"si,¹²⁸ Ebû İshak İbrahim b. Hammâd (v. 323/935)'ın "**Delâilü'n-nübüvve**" si¹²⁹ bulunmaktadır.

Mutezile ve Ehl-i Sünnet âlimleri dışında Şîi âlimlerin ve filozofların da nübüvvet ile alakalı tartışmalara karşı kayıtsız kalmayıp bu alanda eserler telif ettikleri bilinmektedir.¹³⁰

Delâilü'n-nübüvve edebiyatını muhtevaları ve metotları gereği iki ana akımın temsil ettiği eserler üzerinden değerlendirmek, bu türün iki farklı ekolce nasıl bir farklılık arz ettiğini anlamak bakımından yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi sadece nakle dayanarak, Hz. Peygamber'in nübüvvetini mucizeler ve olağanüstü olaylarla ispatlamaya çalışan muhaddislerdir. İkincisi ise naklin yanında aklî temellere dayanarak nübüvveti ispatlamaya çalışan kelâm âlimleri gelmektedir. Şimdi bu iki grubun, eserlerinin muhteva ve metotları bakımından farklılıklarına değinilecek ve en meşhur eserlerine örnekler getirilecektir.

2.3. KELÂMCILARIN METODU VE ESERLERİ

Delâilü'n-nübüvve konusu kelâm ilminin en önemli konularından birisidir. Zira bilindiği üzere kelâm ilminin mevzuları "usûl-ü selâse" denilen üç konudan müteşekkildir. Bu konular Allah'a iman, nübüvvet müessesesine iman ve ahirete imandır.¹³¹ Bu bağlamda nübüvvet konusu tüm kelâmcılar tarafından ele alınmış ve bu müesseseye olan tüm saldırılara gereken cevapları vermeye çalışmışlardır. Kelâm âlimleri nübüvvet konusunu ele alırken; nübüvvetin delilleri, peygamberlerin mucizeleri, nübüvvetin gerekliliği ve doğruluğunun ispatı gibi konular üzerinde durmuşlardır. Kimileri bu alanda müstakil eserler telif ederken kimileri de eserlerinin bir kısmında bu konuya değinmeyi yeterli görmüşlerdir.

¹²⁷ Abdülkâhir Bağdâdî, **el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhum**, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, 1948, s. 221.

¹²⁸ İbnü'n-Nedîm, **Fihrist**, s.86.

¹²⁹ İbnü'n-Nedîm, **Fihrist**, s. 252.

¹³⁰ Yavuz, "Delâilü'n-nübüvve", **DİA**, C. IX, s. 116.

¹³¹ Bekir Topaloğlu, **Kelâm İlmine Giriş**, İstanbul, Damla yay., 1981, s. 48.

Kelâmcıların bu türü telif ederken kullandıkları en temel metot, nübüvveti aklî temellere dayandırarak açıklamaya çalışmalarıdır. Ancak aklî temellendirme yöntemini kullanırken, bir yandan da vahiy dışı kaynaklar olan akıl ve duyuların varlığı, bilginin ve pek çok problemi çözmede yetersiz olduğunu, bu sebeple evrensel bir kaynağa ihtiyaç duyulduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.¹³² Ayrıca bu eserlerin müellifleri, nübüvvet meselesini ontolojik, epistemolojik ve etik açıdan felsefî açıklamalarla ele almışlardır.¹³³

Kelâm ilmi içerisinde nübüvvet meselesini ilk ele alan kimse Ebû Hasan el-Eş'arî (v. 324/936)'ye ait olan **“Makâlâtü'l-İslâmiyyîn”** adlı eserdir. Deâilü'n-nübüvve meselesini ise detaylı olarak ele alan kelâm âlimi Ebû Mansur el-Mâtürîdî (v. 333/944) olup **“Kitâbü't-tevhîd”** adlı eserinde bu konuya etraflı bir şekilde yer vermiştir.¹³⁴

Eş'arî mezhebinde, delâilü'n-nübüvve meselesinde ilk olarak eser telif eden Kâdî Ebû Bekir b. et-Tayyib el-Bâkillânî (v. 403/1013)'dir. **“Kitâbü temhîdî'l-evâil ve telhîsî'd-delâil ve el-insâf”** adlı eserleridir. Bâkillânî'den sonra bütün kelâmcılar eserlerinde delâilü'n-nübüvve meselesine yer ayırmışlardır.¹³⁵

Peygamberliği reddedenlerin ileri sürdükleri en önemli iddia, insana verilen akıl sayesinde nübüvvet ihtiyacı duyulmadığıdır. Bu iddiaya kelâm âlimleri tarafından farklı açılardan cevaplar verilmiştir. Birincisi, insana bahşedilmiş olan akıl sayesinde peygambere ihtiyaç duyulmayacağı fikri kabul edilse dahi Allah'ın hikmetsiz, gereksiz ve boş bir iş yapmayacağı gerçeğinden hareketle, bunun ancak bir lütuf ve ikram olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca aklın mutlak olarak doğruya, iyiye, güzele ulaştırma vasfının olmadığı, insanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflardan anlaşılmaktadır. Her insanın akli bir olmadığı gibi, hangi işlerin cennete hangisinin cehenneme ulaştıracağı bilmesi de mümkün değildir. Aynı şekilde akıl, ibadetlerin keyfiyetini, miktarlarını bilemez. Bu ve bunun gibi sebeplerden ötürü, bahşedilmiş

¹³² Yavuz, “Delâilü'n-nübüvve”, **DİA**, C. IX, s. 116.

¹³³ Yavuz, “Delâilü'n-nübüvve”, **DİA**, C. IX, s. 117.

¹³⁴ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud Maturidî, **Kitabu't-tevhid**, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979, s. 202-210

¹³⁵ Köse, **Delâilü'n-Nübüvve Eserleri** (Basılmamış Yüksek Lisan Tezi), s. 19.

olan aklın kıymetini takdir etmekle birlikte tek başına yeterli olamayacağını vurgulamışlardır.¹³⁶

2.4. HADİSÇİLERİN METODU VE ESERLERİ

Muhaddisler Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek için rivayetlere dayalı olarak farklı deliller ileri sürmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim'den önceki vahiylerde Hz. Peygamber'in geleceğinin haber verilmesi, doğum öncesi ve doğumu esnasında görülen bazı harikülade olaylar muhaddisler tarafından peygamberliğin delillerinden sayılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber gibi ümmî birinin, fesâhat ve belâgat yönü ile i'câzı bulunan Kur'an'ı getirmesi, hurma kütüğünün inlemesi, ağaçların ve taşların onun emri ile hareket etmesi, duası ile yemeğin bereketlenmesi, hastaları iyileştirmesi, geleceğe dair verdiği haberlerin gerçekleşmesi, üstün ahlâkî ve fizikî özellikleri de yine ele aldıkları konular arasındadır.¹³⁷

Bu grubun en meşhur örnekleri Ebû Nuaym el-İsfahânî ile Beyhakî'nin **“Delâilü'n-nübüvve”**¹³⁸ adlı eserleridir. Bu eserlerin kelâm âlimlerinin eserlerinden en ayırıcı vasfı ise, nübüvveti Kur'an'ın yanı sıra çeşitli rivâyetlerle harikülade olayları delil gösterip ispat etmeye çalışması, ancak mucize ve benzeri sıradışı olayların nübüvveti delil oluşu anlatılırken keyfiyeti üzerinde hemen hemen hiç durmamasıdır.¹³⁹

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat sadedinde, muhaddislerin eserlerinde zayıf hatta mevzû rivâyetlere rastlanmaktadır. Bu hususta eserinin girişinde “mevzû hadislere yer vermeme” sözü vermiş olan Beyhakî'nin **“Delâil”** inde bile yirmiden fazla mevzû hadis bulunmaktadır. Her ne kadar bunlardan birkaçını uyarı maksatlı zikretse de bu tür eserlerde muhaddisler tarafından telif edilmiş olsa bile mevzû ve

¹³⁶ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği**, s. 56-58.

¹³⁷ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği**, s. 272; Yavuz, , “Delâilü'n-nübüvve”, **DİA**, c. IX, s. 116

¹³⁸ Ahmed b. Abdullah b. İshak b. İsfahânî Ebu Nuaym İsfahânî, **Delâilü'n-nübüvve**, thk. Muhammed Revvas Kal'aci, Abdulber Abbas, Beyrut, Daru'n-Nefâis, 1991; Ahmed b. Hüsyin b. Ali Beyhakî, **Delâilü'n-nübüvve ve Ma'rifetü ahvâli sahibi's-şeria**, thk. Abdu'l-Mu'ti Kal'aci, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985

¹³⁹ Yavuz, “Delâilü'n-nübüvve”, **DİA**, c. IX, s. 116.

zayıf hadislerin yer tuttuğu bir gerçektir.¹⁴⁰ Bu eserlerde hadis tenkit prensipleri uygulandığında en zayıf olanların Hz. Peygamber'in doğum öncesi ve doğumu esnasında meydana gelen olağanüstü olayları anlatan rivâyetler olduğu görülecektir. Bu rivâyetler incelendiğinde hem sened hem metin bakımından illetli olduğu açığa çıkmaktadır. Ayrıca içerik bakımından ise, önceki peygamberlerin gösterdiği mucizelerin, Hz. Peygamber'in de gösterdiğini ispata yönelik çabalar olduğu hissedilmektedir.¹⁴¹

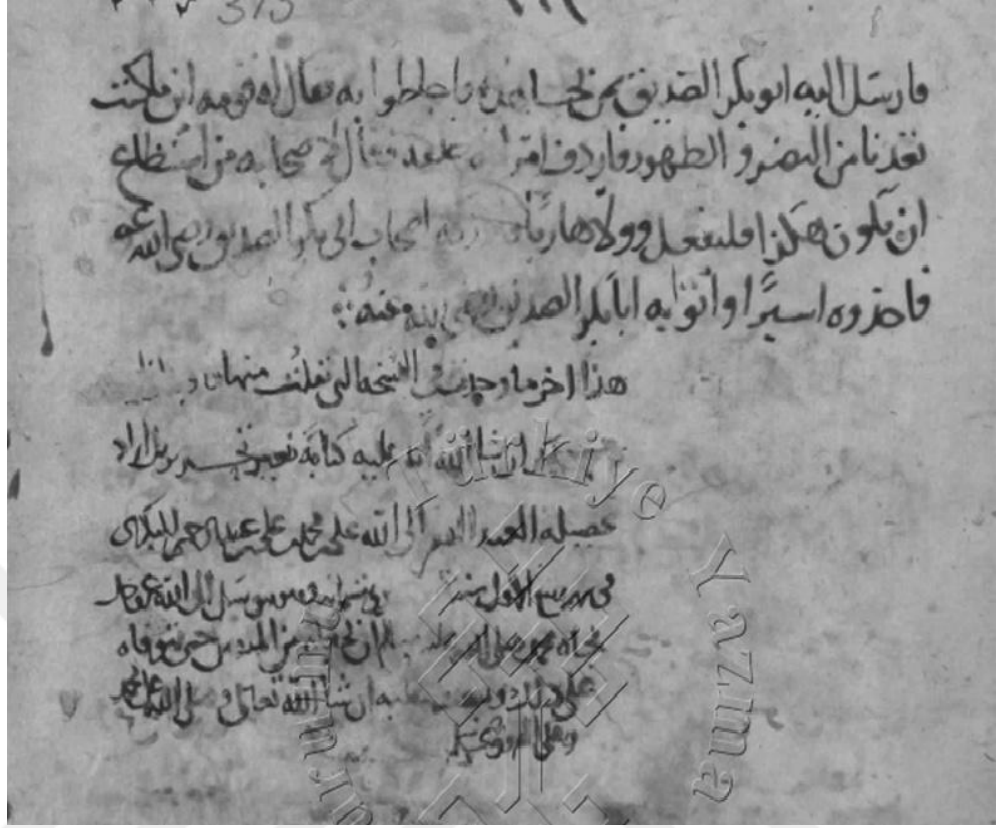
2.5. KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN TESBÎTÜ DELÂİLİ'N-NÜBÜVVE ADLI ESERİ

Nübüvvet hakkındaki tartışmaların Hz. Peygamber (sav)'in irtihalinden sonra başladığı ve inkarcıların tarih boyunca Allah'a imandan çok nübüvvete iman noktasında saldırılarda bulunduğu bir gerçektir. Fetihlerle beraber toprakları genişleyen İslam devletinin sınırları içinde yeni Müslüman olanların yanında, İslam toplumunda ortaya çıkan farklı bidat grupları olmuştur. Bunun neticesi olarak hicrî II. asırdan beri İslam alimleri, nübüvvet hakkında ortaya atılan iddialara karşı reddiyeler yazmışlar ve bu meyanda bir literatür meydana getirmişlerdir. Delâilü'n-nübüvve şeklinde adlandırılan bu literatürde genel olarak peygamberliğin ispatından ziyade Muhammed (sav)'in peygamberliğinin ispatı ele alınmıştır. Bu tür eserlere dair örneklerden bir tanesi Kâdî Abdülcebbâr'a ait olan **“Tesbîtü Delâilü'n-nübüvve”** adlı eserdir.

Kâdî Abdülcebbâr bu eseri hicrî 385 senesinde Rey'de kaleme almıştır. Eserin Kâdî'ye ait olduğu noktasında şüphe yoktur. Çünkü yazmanın kapağında eserin tam ismi ve kime ait olduğu bulunmaktadır. İstinsah bilgileri son kısımda bulunup, hicrî 615 yılında Ali b. Muhammed b. Abdürrahim el-Bekirî tarafından istinsah edilmiştir. Tek el yazması Süleymaniye kütüphanesinde Şehid Ali Paşa koleksiyonunda bulunmaktadır.

¹⁴⁰ Şemseddin Kırış, **Beyhakî ve Delâilü'n-nübüvvesi** (Doktora Tezi), Konya, 2009, s. 143.

¹⁴¹ Ahatlı, **Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği**, s. 273.

Şekil 4 : Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvve eserinin istinsah kaydı

Helmutter Ritter tarafından 1929'da bulunan eser, Abdülkerim Osman tarafından 1966 senesinde yayınlanmıştır. Daha sonra tekrar basımı ise 2006 yılında Kahire'de Dâru'l-Mustafa tarafından gerçekleştirilmiştir. Eserin başka bir neşri de Ahmed Abdurrahim es-Sayih ve Vehbe Tefkik Ali tarafından yapılmıştır.¹⁴²

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından Türkçe tercümesi ile 2017 yılından yayınlanan eserde Abdülkerim Osman neşri esas alınmıştır. Tercümenin ilk hali M. Şerif Eroğlu tarafından yapılmış olup ardından Ömer Aydın tarafından tekrar gözden geçirilmiştir. En son şekli ise editör olan Hüseyin Hansu tarafından verilmiştir. “**Tesbît**” de orijinal bâb başlıkları bulunmamasına karşın

¹⁴² Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîtü delâilü'n-nübüvve: Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı**, trc. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın, Hüseyin Hansu, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017, (naşir mukaddimesi) s. 31-32.

tercümede konu bütünlüğünü yansıtacak bâb başlıkları ve uzun pasajlarda ara başlıklar bulunmaktadır.¹⁴³

Kâdî'nin söz konusu eserinde pek çok hadis ve siyer malzemesi bulunduğu için, hadis ve sîret eserleri arasında gösterilmişse de, eserin yazılış amacı hiç kuşkusuz hadis ve siyer malzemesinin “delâil” sadedinde kullanılması olmuştur. Bu sebeple eser, delâil literatüründen sayılması gerekmektedir.¹⁴⁴ Nitekim eserde amaçlanan, Hz. Peygamber'in sîretini anlatmak değil, anlatılanlardan yola çıkarak peygamberliğini ispat etmektir.

Eser 58 bâb/bölümden müteşekkildir. Yazılış amacına mâtuf olarak bâb başlıklarının altında Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlama sadedinde delâil/mucize/alâmetlere yer verilmiştir. Bu bâb başlıkları belli bir sistem çerçevesinde değil, bilakis konular dağınık halde bulunmaktadır. Eserin üslûbu söz konusu olduğunda da değişiklikler gözlenmektedir. Siyer kitabı üslubunda karşılaştığımız pasajlarda, delil sadedinde kullanılan ayetlerin tefsirine bolca yer verildiği gözlenmektedir. Ayrıca çokça hadis rivayeti ihtiva etmesi bir yönüyle hadis kaynaklarını andırırken, farklı din ve mezheplere karşı yapmış olduğu itirazlar nedeniyle reddiye eserlerine benzemektedir. Tüm bu üslup farklılıkları ve ilmî çeşitlilik tek bir başlık olan delâilü'n-nübüvveyi “tesbît” etmek; yani nübüvvet delil olması bakımından güçlendirmek için kullanılmıştır. Bu meyanda yazılmış eserlerden en büyük farklarından biri budur.

Eserin muhtevasına gelince; öncelikli olarak Hz. Peygamber'in hayatındaki olağanüstü olaylar konu edilmiştir. Bu olaylar sadedinde en çok vurgulanan husus ise Hz. Peygamber'in hiçbir maddî gücü olmamasına karşın, putperest bir kavme kuvvetli delillerle meydan okumasıdır. Resûlullah (sav)'ın manevî motivasyonu, ashabın hiçbir karşılık beklemeden icâbet etmesi, inananların her geçen gün artması yer yer vurgulanan durumlardır. Mekke'de iken durum bu şekilde sürmüş daha sonra Medine'ye hicretle beraber yaşanan olağanüstü durumlara temas edilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra ashabın tasarruflarına, O'na olan ittibâlarına dolayısıyla

¹⁴³ Kâdî Abdülcebâr, **Tesbît**, (naşir mukaddimesi) s. 39-40.

¹⁴⁴ Yavuz, “Delâilü'n-nübüvve”, **DİA**, C. IX, s. 115-116.

Allah'ın onlara yardımına işaret edilmiştir. Bu sahnelere uzun uzun değinilmesi ile amaçlanan nübüvvetin ispatlanmasına delil teşkil eden tüm bu sosyolojik dinamiklerdir. Bu delilleri tabiatı gereği her akıl sahibi, hiçbir bilgiye sahip olmadan akıl yürütme ve gözlem yolu ile ulaşabileceği vurgulanmıştır. Bu itibarla davasının hak olduğu ispatlanmak istenmiştir.

İkinci olarak temas edilen husus ise, Hz. Peygamber'in vermiş olduğu gaybî haberlerdir. Kendisine nübüvvet görevi verildikten sonra geçmiş ve gelecekte vermiş olduğu haberler bu türdendir. Müslümanların zafere ereceği, Ebû Leheb'in iman etmeyeceği, Rum imparatorluğunun birkaç yıla kadar İranlıları yeneceği ve geçmiş peygamberlerin kıssalarını anlatmak suretiyle haberler vermiştir. Allah tarafından bildirilmek hususiyetiyle ancak bir peygamberin bilebileceği bu haberler delâilden addedilmiştir. Bunların yanında hiçbir beşerin benzerini getiremeyeceği mucizelerden örnek verilmiştir. Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olan Kur'an-ı Kerim, ayın yarılması hadisesi, yıldızların dürülmesi, İsrâ olayı, gazvelerde meleklerin yardımı gibi olaylar bu türdendir.¹⁴⁵

Kitapta önemli bir yer teşkil eden kısım hiç şüphesiz nübüvvete karşı yapılmış itirazlar ve müellifin bunlara vermiş olduğu cevaplardır. Mülhidler, İmâmiyye Şîası, Bâtînîler, Hristiyanlar, Mecûsiler, Maniheiztler, Filozoflar gibi grupların yanı sıra İsâ b. Verrâk, Ebû Hafs el-Haddâd, İbn Râvendî, Ebû Saîd el-Husrî gibi yazarların da itirazlarına yer verilmiştir. Müellifin Mutezile mezhebi imamı olması dolayısıyla bu reddiyelere cevap verirken üslûbunun tartışma/cedel ve soru-cevap olması dikkat çekicidir. Yoğunluk olarak Mülhidler, Hristiyanlar, Şîiler ve Bâtînîler üzerinde durulmuştur. Bu grupların düşüncelerine geçmeden önce Kur'an i'câzına dair örnekler ve Hz. Peygamber'in hadislerinden, hayatından sahneler verilerek okuyucuyu adeta nübüvvetin delillerini temellendirerek az sonra okuyacağı itirazlara karşı hazırlamaktadır. Eserde sözü edilen gruplara karşı, öncelikle Kur'an-ı Kerim ve hadislerle reddiyeler getirilirken, nassların ışığında yapılan güçlü yorumlar eşliğinde aklî yöntemlerle delillendirmelerde bulunulmuştur. Burada önemli bir hususu vurgulamak da fayda vardır. Bilindiği üzere Mutezile

¹⁴⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, (naşir mukaddimesi) s.33.

mezhebinin öğretilerinden usûl-i hamsenin gereklerinden biri de emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerdir.¹⁴⁶ Müellif, adeta bu şartın bir gereği olarak farklı din ve gruptan olanlara karşı nübüvveti ispatlamaya çalışmaktadır.

Esasen farklı grup ve din mensuplarına karşı Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamak amacıyla yazılmış olan eserin önemli bir özelliği dikkat çekicidir. Kitabın yaklaşık üçte biri sahâbeye yöneltilen eleştirileri cevaplama sadedinde gelmiştir. Sahâbe müdafaasını bu noktada önemli kılan şey ise bunu; Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil getirmek amcana matuf olarak gerçekleştirmesidir. Zira Kâdî Abdülcebbâr eserin birçok yerinde temas etmiş olduğu gibi Muhacir ve Ensara iftira eden kimsenin esasında Resûlullah (sav)'e iftira ettiğini, ancak Resûlullah'a açıktan iftira atmaya cesaret edemedikleri için sahâbeyi ve fiillerini tenkit ettiklerini ifade etmektedir.¹⁴⁷ Bu husus kitaba, delâil literatüründeki eserlere nisbetle oldukça farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Kâdî'nin eserinde önemli bir yer teşkil eden kısımlardan birisi de Hristiyanlara ayrılmış olmasıdır. Kâdî'ya göre, Hz. Peygamber'in Hz. İsa ve Hristiyanlar hakkında verdiği bilgiler, onun nübüvvetinin delillerindendir. Nitekim Arap ve ümmî bir kimsenin kendisinden yüzyıllar önce yaşamış bir peygamberden bu denli ayrıntılı ve doğru bilgiler vermesi onun mucizelerindendir. Bu bilgilerin yanında Hristiyanların İslam'a ve Müslümanlara yönelik eleştirilerine cevap vermiştir. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden, İncil'in yazılışı ve muhtevâsından, dört İncil'den, İznik konsili gibi hususlardan ayrıntılı bilgiler vererek anlatmıştır. Ayrıca Doğu kilisesine bağlı Melkiyye, Ya'kubîler ve Nesturîler gibi mezheplerin görüşleri tartışılmıştır.¹⁴⁸

Hristiyanlığa ve değişik mezheplerine karşı getirilen tüm bu cevaplar neticesinde, Hz. İsa'nın dininden ayrılıp, uydurulmuş bir dine tabi olanlarla, İslam dini karşılaştırılmıştır. Kâdî'nin bunu yaparken Ehl-i Sünnet eserlerine nispetle en büyük farkı ise tam olarak Mutezile üslubuna uygun olmasıdır. Zira Kâdî,

¹⁴⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Şerhu'l-usûli'l-hamse**, (naşir mukaddimesi) c. I, s. 35-37.

¹⁴⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 58,

¹⁴⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît** (naşir mukaddimesi) s.34.

muhaliflerin eserlerini okuyarak kendi argümanlarıyla cevaplar vermiş ve muhatabını ikna etmek üzere aklî kanıtlar getirmişti.¹⁴⁹

Kitapta dikkati celbeden hususlardan birisi de delâilin türevleri konumundaki kavramların kullanım alanlarıdır. Müellif, mucize kelimesini Kur'an, Kur'an ayetleri veya Kur'an'da yer verilen olağanüstü olaylar için kullanır. Nitekim mucize, muhatabını acze düşüren anlamındadır. Öte yandan delâil, a'lâm, ayât, huçec gibi kavramlar ise gerek Kur'an'dan gerekse hadislerden i'mal-i fikir sonucu tevil edilerek çıkarılan ibretler, işaretler ve dersler anlamında kullanılmıştır. Müellifin bu ayrıma dikkat ediyor olması, kavramları kullanırken işaret ettiği kanıtların farklılığına dikkat çekmesi bakımından önemlidir.

¹⁴⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, (naşirmukaddimesi) s.36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TESBÎTÜ DELÂİLÜ'N-NÜBÜVVE'DE NÜBÜVET KARŞITLARI VE İDDİALARI

Delâil literatüründen sayılan bu eserde Kâdî, nübüvvet karşıtlarının görüşlerine yer verip onlara hem naklî hem de aklî yönden getirmiş olduğu delillerle cevap vermektedir. Kitabın bu alanda yazılmış eserlerden ayıran en önemli özelliği budur. Zira hem siyer kaynağı hem de reddiye türünde yazılmış eserlere kaynaklık teşkil etmektedir.

Giriş kısmında Hz. Peygamber'in tüm müşrikler, Yahudiler, Hristiyanlar, Farşlılar ve Mecusilere karşı tek başına, hiçbir gücü olmaksızın meydan okuduğu, buna rağmen onların O'na zarar veremedikleri bilgisi verilmektedir. Hz. Peygamber'in hiçbir koruması ve gücü yokken “*Siz beni öldüremeyeceksiniz*” diyerek sözü edilen kimselere meydan okuması nübüvvetin en büyük delillerinden sayılmıştır. Müellif, hiçbir delil olmayıp sadece bu delilin olması halinde bile nübüvvet için yeterli olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁰ Eserin sonuna kadar ara ara vurgulanan bu durum okuyucuya sürekli hatırlatılarak akıbetin Peygamber lehine olduğu gerçeği vurgulanmıştır. Müellif buradaki delili, ancak Allah'a güvenen ve Allah'ın vaadine inanan bir kimsenin yapacağı bir iş olduğunu açıklamıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in zikredilen şartları ve meydan okuması, O'nun nübüvvetinin delillerinden sayılmıştır. Aşhabının tüm zorluklara rağmen O'na tabi olması, Hz. Peygamber'in onları zorluğa davet etmesi, onların ise canları ve mallarıyla buna icabet etmesinin bir diğer delili ise sözü edilenlerin önceden haber verilmiş olmasıdır. Kâdî, Hz. Peygamber'in bu durumunu şu örneklendirme ile vermiştir: “Bu küçük karınca, şu teçhizatlı orduyu mağlup edecektir.” Böyle bir durumda olup güçlü ordulara meydan okuyan kimse ancak Allah tarafından kesin bir vaad alan ve yardım göreceğini bilen bir kimse olduğu ifade edilmiştir.¹⁵¹

¹⁵⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 48.

¹⁵¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 54.

Kâdî Abdülcebbâr eserinde yer verdiği delilleri Kur'an'dan olan ayetlerden ve Kur'an derecesinde kesinlik ifade eden haberlerden getirdiğini bildirmektedir.¹⁵² Burada ikinci kısımda bahsedilen haberler, müellifin tevatür teorisine göre bahsetmiş olduğu mütevatir haberlerdir. Kesin, objektif ve herkes için geçerli olan bilgi arayışından neşet eden tevatür teorisinin en büyük işlevi, Hz. Peygamber'in peygamberliğine inanmayan kimselere, O'nun nübüvvetinin doğruluğunu göstermesidir. Yani tevatür teorisi daha çok mucize ve nübüvveti ispatlama sadedinde sistemleştirilmiştir.¹⁵³ Nübüvvetin ispatı mucize ile sağlanmış, mucizenin ispatı ise mütevatir haber ile mümkün görülmüştür. Nitekim peygamber olarak görevlendirilen kimse, nübüvvetini mucize ile ispatlar. Fakat mucizelere şahit olmayan insanlar, bunu ancak mütevatir haberlerle öğrenirler. Bu bilgi zorunlu bir bilgi çeşidi olup her durumda kesin ve objektif bir bilgi kaynağıdır.¹⁵⁴

Müellif, farklı din ve gruplardan kimselere kanıtlamış olduğu nübüvvetin delillerini hem Kur'an'dan hem de hadislerden vermiş olduğu örneklerle desteklemektedir. Sözü edilen naklî kaynakları Mutezile mezhebinin sistemine uygun olarak vermektedir. Bu itibarla hasmının görüşlerine yer verip tartışarak, bazen de ileri sürülebileceği öngörülen iddiaları kendisi sorup yanıtlar vermektedir. Kullanılan aklî yöntemlerden bir tanesi de kıyas yöntemidir. Buna göre öne sürülen iddialar, reddedilmesi mümkün olmayan tarihi verilere dayanarak sosyolojik tahliller eşliğinde kıyaslama yöntemi ile bertaraf edilir.

Eseri orijinal kılan diğer bir husus, İslamî literatüre ait olan pek çok ilmî disiplini “delâil” başlığı altında kullanmış olmasıdır. Tefsir, hadis, kelam, İslam tarihine ait pek çok bilgiyi mezcedip, nübüvvet karşıtlarının iddialarına yönelik cevap verme sadedinde geniş bir yelpaze sunmaktadır.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde yer verilen iddialar ve cevaplar kısmı eserde dağınık halde bulunmaktadır. Müellifin herhangi bir isim belirtmeden “*Birisi şöyle diyebilir*” veya “*Birisi şunu sorabilir*” dediği kısımları “Mülhidler” başlığı

¹⁵² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 46.

¹⁵³ Hüseyin Hansu, **Mütevatir Haber: Bilgi Değeri ve İslam Düşüncesindeki Yeri**, Van, Bilge Adamlar yay., 2008, s. 75

¹⁵⁴ Hansu, **Mütevatir Haber**, s. 79-80

altına alınması uygun görülmüştür. Diğer başlık altındaki iddialarda grupların ismi eserde açıkça zikredilmektedir.

Kitapta Hristiyanların inançları uzun uzadıya anlatılmıştır. Bunun yanında Hz. Peygamber'e yönelik iddialarına, kendi inanış biçimlerindeki tutarsızlıklara ve bunlara verilen cevaplara yer verilmiştir. İkinci başlıkta Hristiyanlar tarafından nübüvvete ve Hz. Peygamber'in şahsına yönelik iddialarına yer verilecektir.

Hicrî dördüncü asırda nübüvvet etrafında ortaya atılan şüphelerin bazıları Şîa'nın bünyesinde bulunan "İmâmiyye" şeklinde adlandırılan mezhepten gelmektedir. Müellif, bazen İmâmiyye bazen Rafıza şeklinde adlandırarak cevaplar vermektedir. Burada eseri orijinal kılan çok önemli bir hususa dikkat çekmek gerekir. Özellikle sözü edilen gruplara karşı müellifin müdafaası sahabe müdafaası olup bunu delil sadedinde kullanmış olmasıdır. Nitekim pek çok yerde vurgulanmış olduğu gibi Hz. Peygamber'e iftira atmaya cesaret edemeyen müfterilerin, Muhacir ve Ensara iftira attıklarına temas edilmiştir. Bu minvalde eserdeki sahabe müdafaası adeta nübüvvet delillerinden sayılmıştır.

Son başlık olarak bazen "Bâtıniyye" bazen de "Karmâtiyye" ismi ile yer verilen grupların görüşleri ve iddiaları da eserde önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada farklı iki isimle anılan bu grubun iddialarına ve verilen cevaplara ortak bir başlık altında cevap verilecek Karmâtîler'e ait olan iddialar özellikle belirtilecektir.

Kitapta filozofların, Yahudiler'in ve Zerdüştler'in inanç biçimi, düşünce ve iddialarına da ara ara değinilmiştir. Ancak bu çalışmada, kitapta anlatımına yoğunluk verilmesi sebebiyle yukarıda zikredilen grupların iddiaları ve verilen cevaplar üzerinde durulacaktır.

3.1. MÜLHİDLER

İlhad, dinden çıkma ile sonuçlanacak inançları savunma anlamına gelen bir kelâm terimidir. Yani Allah'ın varlığını ve birliğini, İslam dininin temel kaidelerine

karşı kuşku duymak veya inkar etmek manasında kullanılır. İlhada düşen kimseye ise mülhid denilir.¹⁵⁵

Eserde mülhidlerden farklı isimlendirmelerle bahsedilmiştir. Bazen zındıklar olarak isimlendirilirken bazen de Şîa, Bâtîniyye gibi isimler altına saklanıp ancak bu kimselerin gerçekte mülhidler olduğuna temas edilmiştir.¹⁵⁶ Bunların yanında hiç isim belirtilmeden “*Birisi şöyle diyebilir*” veya “*Birisi şöyle sorabilir*” denilip,¹⁵⁷ müellifin yaşadığı toplumda dillendirilen iddialardan bahsedilmiştir. Bu bölümde “Mülhidler” başlığı altında, herhangi bir isim belirtmeksizin ortaya atılan iddialar ve yanıtlarına yer verilmiştir.

3.1.1. Hz. Peygamber’in Dâvetinin Baskı ve Şiddetle Başarıya Ulaştığı İddiası

Öne sürülen iddialardan biri Resûlullah (sav)’ın davetinin başarıya ulaşmasının kılıç ve zor kullanarak olduğu iddiasıdır. Buna göre Hz. Peygamber nübüvvet iddiasında bulunurken ayet ve mucizelerle değil, zorbalık ve baskı ile kazanmış olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Eserde bu iddiaya cevap verilirken, öncelikli olarak Hz. Peygamber’in güçsüz ve zayıf zamanlarında insanları dine davet ettiği, krallara meydan okuduğu, ona tabi olanların büyük zorluklar çekmelerine rağmen sıkıntılara katlanıp davete icabet ettikleri anlatılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber’in kılıç kullandığı inkar edilmemiş, ancak O’nun teçhizatlı bir ordu kurmak için nübüvvet iddia etmediği vurgulanmıştır.¹⁵⁸

Bu iddialara getirilen cevaplardan birisi de bazı toplulukların hiç savaş yapmadan davete icabet etmiş olmalarıdır. Öncelikli olarak Medine’ye gelip Hz. Peygamber’den davetini dinleyen Evs ve Hazreç toplulukları,¹⁵⁹ Eslem, Gıfâr, Fizâre, Cüheyne gibi pek çok kabile kendi istekleri ile ve hiçbir çatışma olmadan davete icabet etmişleridir.¹⁶⁰ Müellifin burada nübüvvete delil olarak getirdiği husus ise, Hz.

¹⁵⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İlhâd”, **DİA**, c. XXII, s. 90.

¹⁵⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 122.

¹⁵⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 54.

¹⁵⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 68-70.

¹⁵⁹ Ebû Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnu’-Esîr, **İslam Tarihi: el-Kâmil fi’t-tarih tercümesi**, trc. Beşir Eryarsoy, İstanbul, Bahar yay., 1985, c. II, s. 99-102.

¹⁶⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 72-74

Peygamber'in zayıf ve güçsüz bir halde iken, savaşmadan davete icabet eden kimseleri, iman etmelerinden önce haber vermiş olmasıdır.¹⁶¹

Bir takım kimselerin Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretini veya peygamberlerin düşmanlarından kaçışının nedenini sorguladıklarına işaret edilmiştir. Buna göre öne sürülen iddia, peygamberlerin potansiyel bir güç mekanizması olan mucizelere rağmen neden kaçmaya ihtiyaç duydukları meselesidir. Müellif bu iddiaya karşı, peygamberlerin hicret etmelerinin onlar için bir kusur olmadığını; bilakis bu durumun düşmanla uzlaşmayı reddettiklerinin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü peygamberler düşmanla uzlaşmayı seçip onlara yağcılık etselerdi yurtlarından çıkmış olmayacaklardı. Burada bu iddiayı dillendirenlerden bazılarının kendilerine müslüman diyen kimseler oldukları ve bu inanışları sebebiyle müşriklerle uzlaşmaya varmaya çalıştıkları dile getirilmektedir.¹⁶²

3.1.2. Sahabenin Ganimetler Sebebiyle İman Etmiş Olduğu İddiası

Eserde sahabeye yönelik eleştirilere karşı müdafaa olduğu daha önce zikredilmişti. Dile getirilen iddialardan ilki sahabenin gerçekten iman etmediği ama ganimetler sebebi ile iman etmiş olduğu yalanıdır.¹⁶³

Müellif bu şekildeki iddialara sahabenin zaten savaş sanatını bildiği ve bu hususta Hz. Peygamber'e ihtiyacı olmadığı hakikatini vurgulayarak cevap verir. Çünkü sahabenin, babalarını küfürle itham etmek, başka kavimlere düşmanlık etmek, vatanlarından ve ailelerinden ayrılmak gibi hususlarda Hz. Peygamber'e yardım edip, bunun neticesinde ganimet elde etmeleri, daha sonra ise bunları Hz. Peygamber'e teslim ederek bir kısmını onlara vermesini istemelerinin akıl almaz bir durum olduğunu vurgular. Çünkü akıllı ve menfaatini düşünen bir kimse zaten elde edeceği malları tüm bu fedakarlıklar karşısında vermez.¹⁶⁴ Eğer Hz. Peygamber'in bir nebî olduğunu bilmeselerdi, onun vadettiği hiç bir şeye inanmayacaklardı. Burada müellifin sahabe hakkında sürekli vurguladığı bir gerçeği vurgulamak da fayda vardır. Muhacirler ve Ensara iftirada bulunan kimsenin aslında Resûlullah (sav)'e

¹⁶¹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbît**, s.76

¹⁶² Kâdî Abdülcebbar, **Tesbît**, s. 78-80

¹⁶³ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbît**, s. 54

¹⁶⁴ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbît**, s. 56

iftirada bulunduğu dolayısıyla bu iftiraların aslında nübüvvete yönelik olduğu gerçeğidir.¹⁶⁵

Hiz. Peygamber'in zayıf ve güçsüz bir halde iken İslam'ın muzaffer olacağını kafirlere haber vermesi ve Kur'an'ı Kerim'den ayetler okuyarak teyit etmesi nübüvvetinin delillerinden sayılmıştır. Ayrıca böyle zayıf bir halde iken Muhacir ve Ensarın onun nübüvvetine inanması, yeryüzündeki şeylerin tümünü infak etse bile mümkün olmayacak bir durum olduğuna temas edilmiş¹⁶⁶ ve bu duruma ayetle istişhad edilerek delil getirilmiştir.¹⁶⁷

3.1.3. Tebbet Sûresi Hakkında Ortaya Atılan İddialar

Müellifin yaşadığı dönemde hem Kur'an'ı bilen hem de Kur'an ayetleri üzerinden Resûlullah (sav) hakkında kafa karışıklığı yaratmak isteyenlerin varlığı göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları Tebbet suresi¹⁶⁸ üzerinde iddia niteliğinde sorular öne sürmüşlerdir. Bilindiği üzere Tebbet suresi Mekke'de nazil olup¹⁶⁹ Ebû Leheb ve karısının hayattayken cehenneme gideceklerini haber vermektedir. Ebû Leheb ve düşmanları bu habere dair herhangi bir yalanlama getiremedikleri gibi Resûlullah (sav)'e bir kötülük de yapamamışlardır.¹⁷⁰ Bu kıssa hakkında bir kusur bulmayı isteyenler Hiz. Peygamber için, Ebû Leheb'in ve karısının onu yalanlamak ve düşmanlık etmede kesin kararlı olduklarını anlayınca o ikisi hakkında ayette belirtilen ifadeleri söylemekten başka çare bulamadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁷¹

Müellif burada Kur'an i'câzına¹⁷² vurgu yaparak, her şeyin Resûlullah'ın ayette söylediği üzere gerçekleştiğini ifade etmiştir. Şayet Ebû Leheb'in müslüman olmadan önce İslam'a gireceği haber verilmiş olsaydı bunun nübüvvete delil

¹⁶⁵ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 58.

¹⁶⁶ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 64.

¹⁶⁷ Enfal 8/62-63.

¹⁶⁸ Tebbet Suresi /111.

¹⁶⁹ Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, **Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an**, Beyrut, Dâru'l -Fikr, 1984, c. XV, s. 336.

¹⁷⁰ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 94.

¹⁷¹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 96.

¹⁷² Kur'an İ'câzı: Kur'an-ı Kerim'in edebî üstünlüğü ve içerik zenginliği ile bir benzerinin getirilememesini ifade eden özelliktir. Edebî üstünlüğü ilk olarak Arap diline vakıf olan uzmanları ilgilendirirken, içerik olarak üstün oluşu aklîselim ve ilim sahibi herkesi ilgilendirmektedir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzu'l-Kur'an", **DİA**, c. XXI, s. 403.

olmayacağını iddia edeceklerle temas etmiştir. Çünkü Ebû Leheb onun amcasıdır ve tıpkı diğer akrabaları gibi bir müddet düşmanlık yaptıktan sonra İslam’a girmesi gayet tabidir. Ancak ayette belirtilen durum bunun tam zıddı olmuştur. Bu bağlamda Kur’an i’câzının nübüvvete delil olduğu vurgulanmıştır.¹⁷³

3.1.4. Ayın Yarılması Hadisesi Hakkında Ortaya Atılan İddialar

Hadislerle sabit olan ayın yarılması hadisesinden bahsederken, bu olayın Resûlullah’ın nübüvvetinin en büyük alâmetlerinden biri olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁴

Buhârî ve Müslim’in rivayet ettiğine göre olaya bizzat şahit olan Abdullah b. Mesud (ra) şu şekilde nakleder:

“Ay, Hz. Peygamber zamanında iki parçaya ayrıldı. Bir parçası dağın bir tarafında, diğer parçası dağın diğer tarafında idi. Hz. Peygamber, bize “şahit olunuz” dedi.”¹⁷⁵

Müellifin zamanında bu olay etrafında şüphe uyandırmaya çalışan kimselerden bahsedilmiştir. Bu bilginin zorunlu mu yoksa istidlâli olarak mı bilinebildiğine temas edilmiştir. Bu hususta şüpheyi düşürenlerden biri de Mutezile alimlerinden Nazzâm (v. 231/845) olduğu ve şöyle söylediği nakledilmektedir: “Eğer ay yarılmış olsaydı, bunu müşahade ettikleri için batı ve doğu halkları bilirdi. Bu, kıyamet saatinde olacaktır ve kıyamet alametlerindendir.”¹⁷⁶

Kâdî Abdülcebbâr bu olayın bilgisinin zorunlu olarak değil, ancak delil ile bilinebileceğini ifade etmektedir. Bunun delâlet yönünü ise şu şekilde açıklamaktadır: Resûlullah bunu hem Müslümanlara hem de müşriklere delil olarak göstermiş ve Kamer suresinin ayetlerini okumuştur. O, bütün insanlar tarafından müşahade edilen bir şeye işaret etmiştir. Nitekim Kamer sûresinde yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Saat (kıyamet) yaklaştı ve ay yarıldı. Bir mucize göreceksiniz hemen yüz çevirirler ve “Süregelen bir sihirdir” derler”¹⁷⁷

¹⁷³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 96.

¹⁷⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 126.

¹⁷⁵ Buhârî, Tefsîr Sûretü'l-Kamer, 1; Müslim, Kıyâme, 44.

¹⁷⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 126.

¹⁷⁷ Kamer 54/1-2.

Bu ayette “saat yaklaştı” ve “ay yarıldı” denilerek, olmuş ve geçmiş bir hadiseden bahsedilmektedir. Sözün devamı öncesiyle uyumlu bir şekilde yani mazi kipiyle gelmiştir. Eğer Nazzâm’ın dediği gibi olsaydı “ay yarılacak” denmesi gerekirdi. Böyle denilmediğine göre burada gerçekleşmiş, olmuş ve meydana gelmiş iki ayrı hadiseden bahsedilmiş olduğu açığa çıkmaktadır. Hemen akabindeki ayette ise müşriklerin yüz çevirip bu durumu sihir olarak addetmeleri ise önceki ayetlerle uyumlu olup, mucizeye karşı gösterdikleri tepkiyi ortaya koymaktadır.¹⁷⁸ Hatta ayetin devamında yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Andolsun ki onlara, (batılda kalmalarını) önleyecek haberler geldi. Bunlar üstün hikmettir! Ama uyarılar fayda vermiyor.”¹⁷⁹

Ayetin devamındaki bu sözlerin henüz gerçekleşmemiş ve olmamış şeyler hakkında söylenemeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca kıyamet saatinde meydana gelecek bir olayın mükellef olanlar için bir hüccet olamayacağına dikkat çekilmiştir.¹⁸⁰

Nazzâm’ın bu olay olmuş ise neden bütün insanların görmediğine dair itirazına gelince, bu olmuş olan hadisenin tüm insanlar tarafından görülmesinin şart olmadığına işaret edilmiştir. Çünkü bu vaktin önceden bilinen bir vakit olmadığını belirtmektedir. Zira bu hadisenin geceleyin meydana geldiğini ve bütün insanların buna şahit olmalarının imkansız olduğunu anlatmıştır. Yine bilindiği gibi ayın tamamı tutulduğunda insanların çoğunun uyku halinde oldukları için göremediklerini, bu durumda ise ayın yarılıp sonra tekrar düzelmesi durumunda bütün insanların buna şahit olamayacaklarına temas etmektedir.¹⁸¹

Bütün bunların yanında bu hadise sahabeden pek çok kimse tarafından nakledilmiştir. Müellif, sahabenin bu hadisenin olduğuna dair icmâı zikrederek hadisin tevatür derecesine vardığına işaret etmektedir. Buna göre, Hz. Ali, Abdullah

¹⁷⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 128.

¹⁷⁹ Kamer 54/4-5.

¹⁸⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 130.

¹⁸¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 130.

b. Mesud, Cübeyr b. Mut'im, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Enes b. Malik gibi pek çok sahabeden bu olayın rivayet edildiğini aktarmaktadır.¹⁸²

3.1.5. Yıldızların Kayması Hadisesi Hakkında Ortaya Atılan İddialar

Nübüvvetin alâmetlerinden biri de Resûlullah (sav) Mekke'de iken mucizevî bir şekilde gerçekleşen yıldızların kayması olayıdır.¹⁸³ Müellif, bu büyük mucizevî olayın Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçtiğine işaret etmiştir.¹⁸⁴

“Biz göğe dokunup yokladık da onu güçlü bekçiler ve ateş alevleriyle dopdolu bulduk. Biz onun ses dinlemeye mahsus bazı yerlerinde otururduk. Şimdi ise kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir ateş topunu hazır bulur.”¹⁸⁵

Bu mucize etrafında uyandırılmaya çalışılan şüphelerden ilki, bu olayın zorunlu mu yoksa iktisabî bir bilgi ile mi bilinebileceğinin sorgulanmasıdır. Müellifin soranın kimler olduğunu belirtmeden “Birisi şöyle diyebilir” şeklinde sorduğu bu soruda, Kur'an'ı Kerim'e inanmayan, ayrıca bu olayın çok eski zamanlarda yani Resûlullah'tan önce olduğunu iddia eden kimselerin yaymaya çalıştığı şüpheleri bulunmaktadır.¹⁸⁶

Müellif, bu delili bilmenin yolunun iktisâbî/istidlâlî bir çıkarım ile olabileceğini ve bunun şu yolla gerçekleşebileceğini açıklığa kavuşturmuştur: Öncelikle Resûlullah (sav) bu sureyi okuyarak dost düşman herkese delil getirmiştir. Bu olayın olmuş ve gerçekleşmiş bir olay olduğu ayetlerin inmesi ve Resûlullah'ın bunları okuması ile öğrenilince bunun hüccet olduğu anlaşılmış olur. Çünkü akıllı bir kimse olmamış bir olayı, nübüvvetine davet ettiği insanların karşısına geçip “Benim nübüvvetimin alâmeti, hiç kaymamış olan yıldızların şu anda kaymasıdır” demez. Böyle bir şeyi normal bir insan bile demezken; nübüvvet iddia eden bir peygamber asla demez. Burada müellifin vurguladığı bir diğer husus da zikredilmeye değerdir. Araplar yıldız ilmi bakımından oldukça ileri seviyede bir millettir.¹⁸⁷ Bu alanda içlerinde Resûlullah'tan çok daha ileri seviyede bulunan kimseler bulunmaktadır. Bu

¹⁸² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s.132; Buhârî, Tefsir, 44

¹⁸³ Bkz. Buhârî, Tefsir, 72

¹⁸⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 142.

¹⁸⁵ Cin 72/8-9.

¹⁸⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 142.

¹⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Ali Hasan Musa, **A'lâmü'l-felek fi't-târîhi'l-Arabî**, Dimaşk, Vizaratu's-Sekâfe, 2002, s. 23-24.

durumda peygamber olmayan biri, bu alanda son derece bilgili olan bir kavmin karşısına çıkıp nasıl olur da böyle bir iddiada bulunur. Ayrıca Kureyş müşrikleri Resûlullah (sav)’i ashabından soğutmak için uğraşıyor, bir kusurunu bulmak için adeta yarışıyorlarken böyle bir yalan görmüş olsalar bunu mutlaka kullanacaklarına işaret edilmiştir.¹⁸⁸

Yıldızların kayması olayının eski şairlerin şiirlerinde bulunduğunu dolayısıyla bunun mucize olmadığını savunacak kimselerin olabileceğini iddia edecek kimselerin varlığından bahsedilmiştir.¹⁸⁹ Onların bu iddialarına cevap vermek için Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/916) ve Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (v. 255/869) görüşlerine başvurulmuştur. Cübbâî ve arkadaşlarına göre, Hz. Peygamber’den önce yıldızların kayması mümkündür. Ancak O’nun gönderilmesinden sonra olağanüstü olarak yıldızlar kaymış ve gökyüzünü doldurmuştur. Bu durum, Nuh (as) tufanına benzemektedir. Nitekim Nuh (as)’dan önce denizler bir şekilde kabarıyordu. Ancak, Nuh (as)’dan sonra denizler adete muhalif bir şekilde, olağanüstü olarak kabarmıştır. Bu normalin üzerindeki halin, bir ayet olarak geldiği ifade edilmiştir.¹⁹⁰

Câhız’a gelince “**el-Hayevân**” adlı eserinde yıldızların kaymasından ve bu olayın nübüvve alâmet olduğundan bahsetmektedir. Ona göre eski şiir sahiplerinin eserlerinde yıldızların kayması olayına dair açık bir işaret yoktur.¹⁹¹ Hatta bazıları zındıklar tarafından uydurulmuş oldukları ve eski şairlere nisbet ettiklerini söylemişlerdir. Bunların yanında bu olayın, neden İmru’ul-Kays ve Kinâne gibi eski şairlerin eserlerinde yer almadığı sorulmuştur. Nitekim onlar kendi zamanlarında meydana gelen olağanüstü doğa olaylarına şiirlerinde temas etmektedirler. Eski acem eserlerinde bu olaydan bahsedildiği söyleniyorsa da bunun doğruluğunu tespit imkanı olmayacağını söylemiştir. Çünkü bunların İslamî dönemde nakledildiğini ifade eden

¹⁸⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, 142-144.

¹⁸⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.150.

¹⁹⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.150.

¹⁹¹ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî, **Kitabu’l-hayevân**, thk. Abdusselam Harun, 3. bs., Beyrut, Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1969, c. VI, s. 272-281.

Câhız, bu kimselerin aslen İslam ve peygamber düşmanı oldukları ve insanları şüpheyeye düşürme noktasında oldukça hırslı kimseler olduğunu ifade etmiştir.¹⁹²

Kâdî bu sözü açıklama sadedinde, sözü edilen acem eserlerin Hintlilere, Farisîlere, Nebâtîlere, Yunanlılara ve daha pek çok farklı kavme nispet edilen eserler olduğunu ve bu eserleri çevirenler hakkında hiçbir fikir sahibi olunamayacağını ifade etmektedir. Çünkü bu eserleri çevirenler, doğru bir şekilde nakil yapıp yapmadıkları bilinemeyeceği anlatılmıştır. İslam düşmanlarının çok olduğu ve bunların müslümanlar arasında yaşayıp müslümanlara bu şekilde tuzak kurabileceklerine dikkat çekilmiştir.¹⁹³

3.2. HRİSTİYANLAR

Resûlullah'ın alâmetlerinden biri de Hristiyanlık ve ona bağlı olan Melkiyye, Yakubiyye, Nasturiyye hakkında bilgiler vermesidir. Bu üç grubun görüşüne göre Hz. İsa'nın Allah olduğu ve Allah'ın üçün üçüncüsü olduğu görüşleri bulunmaktadır.¹⁹⁴

Onlara göre kâinatın, baba olarak yani çocuk edinen ezeli ve doğurulmamış bir ilahı bulunmaktadır. Bunun yanında kâinatın oğul ve doğurulmuş bir ilahı daha vardır. Bu ilah kadim, hay ve rızık verendir. Üçüncü olarak ise Kutsal Ruh bulunmaktadır. Yine inanışlarına göre oğul olan ilah, gökten iner ve bakire Meryem'den tecessüm eder. Meryem ona hamile kalır ve doğurur. Mesih yaratıcı ve rızık veren olmuştur. Ancak düşmanları onu çarmıha gerer ve öldükten üç gün sonra dirilir. Daha sonra ise göğe çıkıp babasının sağına oturur.¹⁹⁵

Tüm bu görüşlerinden dolayı Resûlullah, onların inanışlarını “Mesih Allah'tır” ve “Allah üçün üçüncüsüdür” şeklinde nakletmiştir. Müellif burada nübüvvete delil olarak, Hz. Peygamber'in bu bilgilere vakıf olması ve Hristiyanlara bildirmesini getirmektedir. Nitekim bu bilgiler ancak Allah'ın O'na bildirmesi ile olur.

¹⁹² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 150-152.

¹⁹³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 152-154.

¹⁹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 186.

¹⁹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 188.

Bu itibarla bu durumun Hz. Peygamber'in mucizelerinden olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁶ Çünkü Arap ve ümmî bir peygamberin bunların hakikatini haber vermesi O'nun nübüvvetinin delillerindendir.¹⁹⁷

Kâdî, Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi ve ikinci dirilişin gerçek olmadığına tevâtür yolu ile bilineceği gerçeğine işaret etmektedir.¹⁹⁸ Büyük toplulukların kendi menfaatlerine ters düşse bile şahit oldukları şeyleri gizlemeleri mümkün değildir. Dolayısıyla geçmişte olan bir bilginin doğruluk ve yanlışlık ölçüsü daima tevâtür olmuştur.¹⁹⁹ Kâdî, düşünen bir kimsenin, çarmıha gerilme olayı ve ikinci dirilişin olmadığını akıyla bilebileceğini ifade etmektedir. Çünkü Hristiyanların iddia ettikleri gibi bu olaylar gerçekleşmiş olsaydı, onlarla karşılaşan ve onları dinleyen kimselerde mutlaka bir bilgi hâsıl olacağına işaret etmiştir. O dönemde Yahudiler ve Hristiyanlarla karşılaşan, onlardan bu olayları duyan herkesin bunu bilmesi gerekirdi. Bu şekilde, bilgi bakımından Müslümanlar da onların durumunda olmuş olurdu. Nasıl ki Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin öldürülmüş olduğu bilgisinde Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar ortak ise onların iddia ettiklerinde de ortak olmaları gerekirdi.²⁰⁰

3.2.1. Hz. Peygamber'in Şiddet Uyguladığına Dair İddialar

Eserde Hristiyanlar tarafından Hz. Peygamber'e yönelik suçlamalar bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Hz. Peygamber'i şiddet uygulamakla suçlamalarıdır. Onlara göre kılıç kullanan yani savaşmak için hazır bulunan kimse batıl yoldadır. Müellif, eğer durum böyleyse Hz. İsa'nın batıl yolda olanların ilki olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca hak yolda olduğunu düşündükleri peygamberler de gerektiği zaman savaş için hazır bulunmuşlardır.

Savaş hazırlığı içinde bulunan kimselerin doğru yolda olmadığını söyleyen Hristiyanlar'ın, kendi dinî sistemlerine göre galip oldukları topluluklardan cizye almamakla beraber kendi dinleri üzerine de bırakmadıklarına işaret edilmiştir. Yani

¹⁹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.188.

¹⁹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 218.

¹⁹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 252.

¹⁹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 248

²⁰⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 250.

Hristiyanların dinlerine icabet etmelerinden ya da öldürölmelerinden başka bir yol yoktur.²⁰¹ Müellif bu hakikate işaret ederek onların iddialarının doğru olmadığına temas etmiştir.

3.2.2. Hz. Peygamber'in Evliliklerine Dair İddialar

Hristiyanların Hz. Peygamber'e yönelik suçlamalarından biri de O'nun çok evlilik yapmış olmasıdır. Müellifin buna verdiği cevap yine kendi inanışlarındaki tutarsızlığı göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim onlara Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Musa ve diğer peygamberlerin eşlerinin ve cariyelerinin Hz. Muhammed'inki kadar veya daha fazla olduğunu bilmektedirler.²⁰²

Hristiyanlığın temelini oluşturan Romalılar, Hz. Peygamber'de bir kusur bulamayınca Onu zorba, başarısını kılıç kullanarak elde etmiş ve nefesine düşkün biri gibi göstermeye çalışmışlardır. Onlar Resûlullah'ı bu gibi şeylerle suçlarken, Cenâb-ı Allah'a eş ve oğul isnat etmekten çekinmemişlerdir. Kâdî, Hristiyanların inanışlarındaki tutarsızlarını bu şekilde bir kıyaslama yaparak göstermektedir.²⁰³

3.2.3. Hristiyanlara Dair Verilen Bilgilerin İncil'den Alındığı İddiası

Hz. Peygamber'in Hristiyanlar'ın dinleri hakkında verdiği bilgilerin İncil'de bulunduğunu ve ondan naklettiğini iddia edenler olmuştur. Bu sebeple bu bilgilerin, Hz. Peygamber tarafından biliniyor olmasının mucize olmadığını dile getirmişlerdir. Kâdî, öncelikle tarihî gerçeklere başvurarak Hz. Peygamber'in Hristiyan din adamlarıyla herhangi bir görüşmesinin olmadığını dile getirmiştir. Resûlullah'ın bu bilgileri onların kitabında bulunuyor olsa bile vahiy yoluyla aldığına işaret etmiş ve nasıl Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve diğer peygamberlerin kıssalarından bahsediyorsa Hz. İsa'dan da bahsetmesinin vahiyle olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 368-370.

²⁰² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.372.

²⁰³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.372.

²⁰⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 240.

3.3. İMÂMİYYE/RÂFİZÎLER

Hız. Peygamber'in irtihalinden sonra Hız. Ali, iki oğlu ve torunlarının Allah'ın emri ve Hız. Peygamber'in vasiyeti ile imam kabul eden, sonuç itibariyle on iki imama inanmayı dinin bir gerekliliğı gören mezhebin adıdır. Bu fırkaya göre dinde imam tayininden daha önemli bir rükun yoktur. Çünkü ancak bu şekilde Hız. Peygamber ümmetinin halinden endişe etmeden irtihal etmiştir.²⁰⁵

Burada şunu vurgulamak gerekir ki; bugün Şîa denilince İmâmiyye akla gelmektedir. Bu fırka farklı zaman ve yerlerde değişik isimlerle anılmıştır. Bunlardan en meşhuru olan imâmiyye "imâmeti" dinin temel esaslarından biri kabul ettiğı için bu adı almıştır. Bu kavram tarihi serüveni içerisinde özellikle de günümüzde Şîa ve İsnâaşeriyye terimleri ile eş anlamlı kullanılmıştır.²⁰⁶

Terimin ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir bilgiye rastlanmamakla birlikte küçük gizlilik (gaybet-i suğrâ) (260-329/873-941) dönemi öncesinde yazılan Şîi eserlerde "İmâmiyye" adında bir fırka bulunmamaktadır. Bu bağlamda Şîa'nın daha özel bir tanımıyla İmâmiyye'nin oluşum sürecinin en az üç asır devam ettiğı göz önüne alınırsa imamet doktrininin de belli bir aşamada olgunluğa eriştiğı görülür.²⁰⁷

Bu fırkanın görüşüne göre Hız. Ali'nin açıkça imam tayin edilmesi Hız. Peygamber tarafından bazı naslarla olmuştur. Bunlardan bir tanesi Hız. Peygamber'in "Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır"²⁰⁸ hadisidir. Buna göre İmâmiyye burada kastedilenin imamlık yani hilafet makamı olduğunu söylemişlerdir.

İmâmiyye Hız. Ali'den sonra sırayla Hız. Hasan (v. 50/670), Hız. Hüseyin (ö. 61/680), Ali b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) (v. 95/713), Muhammed el-Bâkır (v. 114/733), Câfer-i Sâdık (v. 148/765), Musa el-Kazım (v. 183/799), Ali er-Rızâ (v. 203/818), Muhammed et-Takî (v. 220/835), Ali en-Nakî (v. 254/868), Hasan el-

²⁰⁵ Ebu'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, **İslam Kelamı ve Mezhepleri**, çev. Mustafa Öz, İstanbul, Litera yay., 2016, s. 223.

²⁰⁶ Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara, DİB yay., 2016 s. 325; Mustafa Öz, "İmâmiyye", **DİA**, c. XXII, s. 208.

²⁰⁷ Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 325.

²⁰⁸ Tirmizî, Menâkıb, 67.

Askerî (v. 260/873) ve on ikinci imam olarak da Muhammed el-Mehdî'nin imam olarak tayin edildiğine inanmaktadırlar.²⁰⁹

İmâmiyye'ye göre Muhammed el-Mehdî, 255 veya 256 yılında dünyaya gelmiştir. Doğumundan babasının ölümüne kadar birkaç yıl beraber yaşamışlar, bu süre zarfında önde gelen Şîî birkaç kişi dışında kimseye gözükmemiştir. Küçük bir çocukken imam olan el-Mehdî'nin imamlığını meşrulaştırmak için özel “naip” düşüncesi geliştirilmiş, bu naipin halk ile imam arasında özel aracılardan olduğuna inanılmıştır. İşte İmâmiyye'nin Hasan el-Askerî'nin ölümünden yani 260/873'den 329/940'a kadar olan zaman diliminde, on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed el-Mehdî'nin gizlendiğini söylediği bu döneme “Gaybet-i Suğrâ” demişlerdir. Bu devrede naiplik görevi yapan özel dört kişiden bahsedilmekte, son naibin hicrî 940 yılında ölmesi ile birlikte de “Gaybet-i Kübrâ” döneminin başladığına inanmaktadırlar. Son imam kabul ettikleri Muhammed el-Mehdî'nin ise hala gizlenmiş olduğunu ve kıyamete yakın zuhur edeceğini söylemektedirler.²¹⁰

Bu grup için kullanılan bir diğer isim ise “Râfızîler”dir. “Terk eden, ayrılan” gibi anlamlara gelen kelimenin kullanımı ve kavramlaşması erken döneme rastlamaktadır. Nitekim bu kelimenin ilk kullanılışı Emevîlere isyan eden Zeyd b. Ali'nin (v. 122/740) taraftarları arasındaki bölünmeye kadar dayandırılır. Tarihî kaynaklarda anlatıldığına göre Zeyd b. Ali ile birlikte Emevîlere baş kaldıran Ehl-i Beyt taraftarları Zeyd'den Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in büyük günah işlediğini açıklamasını istemişlerdir. Zeyd ise bu iki sahabî hakkında böyle sözler etmekten imtina etmiş, bunun üzerine Zeyd'i savaşta yalnız bırakmışlardır. Zeyd ise onları suçlama sadedinde “beni terk ettiniz” anlamına gelen “râfeztumûnî” demiştir. Kelimenin aslı bu olaya kadar dayandırılmıştır.²¹¹

Bunun dışında bu terimin ortaya çıkışıyla alakalı farklı görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda erken dönemdeki Şîî fırkalarıyla bağlantılı olarak ilk kullanılışı Muhammed el-Bâkır'ın 114/733 yılında ölümünden sonraki devreye rastlar. Onun ikiye ayrılmış olan topluluğu, Hasan b. Ali neslinden gelen Muhammed

²⁰⁹ Hasan Gümüšoğlu, **İslam Mezhepleri Tarihi**, 7. bs., İstanbul, Kayıhan yay., 2016, s. 237.

²¹⁰ Gümüšoğlu, **İslam Mezhepleri Tarihi** s. 237-238.

²¹¹ Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 327.

b. Abdullah en-Nefsüzzekiyye'nin imametini hatta mehdi olarak geleceğini iddia etmişler, diğerleri ise Cafer es-Sadık'a (v. 148/765) intikal ettiğini iddia edip ona tabi olmuşlardır. İlk iddiayı ileri sürenler arasında bulunan Muğire b. el-İclî (v. 119/737) diğer grup tarafından lanetlenerek dışlanmış, Muğire de bu sözü edilen kimseleri "terk edenler" anlamına gelen "râfıza" diye isimlendirmiştir.²¹²

Şîiler, özellikle de İmâmiyye kolu için kullanılan Rafızî terimi esasında, onları küçültücü bir lakap olarak kullanılmıştır. Onlar ise her ne kadar başlangıçta kabul etmek istemeseler de zamanla kendileri için bir övünç ifadesi olarak kabullenmişlerdir.²¹³

3.3.1. Sahabenin Hz. Peygamber'e İman Etmediği İddiası

Şîa'dan olan bazı kimselerin, Muhacir ve Ensarın Hz. Peygamber'in nübüvvetine iman etmediklerini ileri sürenler olmuştur. Bu kimseler özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in nübüvvetine iman etmediklerini, O'na tabi olmalarının sebebinin onunla alay etmek ve onu kandırmak olduğu yönünde iddiaları bulunmaktadır. Bu iddialara karşılık verirken Muhacirlerin Hz. Peygamber'e olan sadakat ve bağlılıklarından, hayatları pahasına onun yanında olduklarından bahsedilmiştir. Söz konusu iddiaya karşı müellif, tarihsel iki olguyu mukayese ederek cevap verir. Buna göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Muhacirler ve Ensar'dan oluşan bir topluluğun onun nübüvvetine inanmadıklarını iddia eden kimseler ile Resûlullah (sav)'in döneminde yaşayan Kureyş Arapları, Yahudiler, Hristiyanlar, Rumlar, Farslar ve Hintliler'in ona düşmanlık etmediklerini iddia eden kimseler arasında fark yoktur. Yine müellifin bu iddiaya vermiş olduğu cevaba göre Muhacir, Ensar ve özellikle sözü edilen sahabîlerin Hz. Peygamber'den sonra yaşarken O'nun yolundan asla sapmadıkları, pek çok toprağa ve dünyevî metaya sahip olmalarına rağmen O'nun davetinin yücelmesi için çabaladıkları şeklindedir.²¹⁴

²¹² Mustafa Öz, "Rafizîler", *DİA*, c. XXXIV, s. 396.

²¹³ Bulut, *İslam Mehepleri Tarihi*, s. 328.

²¹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbît*, s. 84-86.

Müellifin, Şîa'nın sahabe hakkındaki bu görüşlerinden hemen sonra Resûlullah (sav)'in ve sahabenin zühd dolu hayatlarına değinmesi manidardır. Hz. Peygamber'in Yemen'den Umman denizine, Hicaz'dan Irak vadilerine kadar hâkim olduğu belirtilmiştir.²¹⁵ Bütün bu topraklara hakim olmasına rağmen onun insanların en mütevazi yaşayanı olduğuna dikkat çekilmiştir. Burada asıl vurgulanmak istenen ise sahabenin de Resûlullah gibi mütevazi ve sade bir hayata sahip olmalarıdır. Tarihten kesitler verilerek onların emirleri altındaki valilerin mütevazi hayatlarından bahsedilmiştir. Düşünen ve ibret alan kimseler için “Siz, inananlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”²¹⁶ ayeti ile istişhad edilerek bir nebî ile arkadaşlık yapmış olup da onlardan daha zahid, daha takvalı, daha bilgili bir topluluk olamayacağı bilgisi verilmiştir.²¹⁷ Onların mutlak mübah olan şeyler hakkında dahi zâhid davrandıkları vurgulanmıştır. Eğer maksatları dünyalık olmuş olsaydı yönetimi ele geçirmeden zühd hayatını savunup, hâkim olduktan sonra dünyayı ve dünyalığı talep edenlerin yolundan gidecekleri vurgulanmıştır. Müellif, sahabenin zühdünden şüphe eden kimselerin Resûlullah'ın zühdünden şüphe etmeleri gerektiği olgusuna sıklıkla vurgu yapar.²¹⁸ Bunu ifade etmekle, sahabenin içlerinin dışları gibi olduğu Resulullah'tan sonra da asla değişmedikleri, O'nun yolundan gittikleri bu şekilde ispatlanmaya çalışılmıştır.

Burada vurgulanması gereken hususlardan biri de, delâile konu olan kısım sahabeyi müdafaa sadedinde gelmiş olmasıdır. Bu kısmı anlatırken siyer üslûbu hakim görünse de ayetle istişhad edilerek bir anlamda sahabenin yaşamış oldukları ile ayet tevil edilmiştir. Bu da tefsir ilmi açısından önem arz etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber ve sahabenin hayatlarından verilen örnekler, ayetlerin açıklaması olarak gelmiş olup, buradan da delâilü'n-nübüvveye konu olması dikkat çekicidir.

Yine bu gruptan bazı kimselerin iddialarına göre; Muhacir ve Ensar, özellikle de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Resûllah (sav)'a karşı düşman olup

²¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 88.

²¹⁶ Âl-i İmrân 3/110.

²¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 90.

²¹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 90.

Kur'an'daki ayetlerini değiştirmişlerdir. Bunu başardıklarını, Resulullah'ın halifesini reddettiklerini ve neticede Hz. Ali'nin mağlup olduğunu ileri sürmüşlerdir.²¹⁹

Müellif bu iddiaya Kevser suresindeki ayetlerle cevap vermektedir. Bilindiği gibi Kureyş müşrikleri, Resulullah'ın oğulları olan Abdullah ve İbrahim'in vefatından sonra “Müjdeler olsun! Muhammed'in soyu kurudu” diyerek sevinmişlerdir. Bunun üzerine Allah Kevser suresini indirmiştir.²²⁰

“Muhakkak biz sana kevseri verdik. Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kes. Doğrusu soyu kesik olan sana kin besleyendir”.²²¹

Allah'ın bu vaadine göre Kureyş'in ve bütün Arapların dinlerinin soyu gelecek, Resulullah'ın daveti ise başarıya ulaşacaktır. Burada müellif, Şâa mensuplarına yönelik olarak, eğer onlar insafılı olup doğruyu söylemiş olsalardı Muhacir ve Ensar hakkında bu sözleri söylemeyeceklerini ifade eder. Çünkü eğer durum onların iddia ettikleri gibi olsaydı; ayet, “galip ve muzaffer gelecek olan onlar olacak senin ise soyun kesik olacak” şeklinde olurdu.²²² Burada Resûlullah (sav)'in davetinin başarıya ulaştığını ve sahabenin bu uğurda ona yardım ettiğine dikkat çekilmiştir.

Nübüvvete delil olan olaylardan birisi İsrâ suresinde geçen İsrâ hadisesi²²³ ve Rum suresinde yer alan Rumların Farslılar'a galip geleceğinin haber verilmesidir.²²⁴ Bu her iki olayda da Resûlullah (sav)'in cesareti, Allah'a olan tam teslimiyeti ve güveninin yanında bunları önceden haber vermesi ve haber verdiği gibi gerçekleşmesi nübüvvetinin alametlerindendir.

Yukarıda sözü edilen iki olayda da bu farklı üslubun izlerini görmek mümkündür. Delâile konu olan bu olaylarda özellikle Hz. Ebu Bekir'in tutumu vurgulanmaktadır. Nitekim o, her iki olayda da Resulullah'a sadık bir şekilde iman etmiştir. Müslümanların zayıf ve güçsüz oldukları bir ortamda İslam'a ilk girenlerden

²¹⁹ Kâdî Abdülcebâr, **Tesbît**, s. 98-100.

²²⁰ Hasan Abdülmünim Şelebî, **el-Câmi' fî esbâbi'n-nüzûl**, thk. Muvaffık Mansur, Dımeşk, Müessesetü'r-Risâle, 2011, s.557-558.

²²¹ Kevser 108/1-3.

²²² Kâdî Abdülcebâr, **Tesbît**, s. 100.

²²³ Bkz. İsrâ 17/1.

²²⁴ Bkz. Rûm 30/2-6

biri olmuştur. Burada Hz. Ebû Bekir için, mantıklı olan ve menfaatini düşünen bir kimsenin böyle yapmayacağına işaret edilmiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir, zorluğu rahatlığa, fakirliği zenginliğe, düşman kazanmayı uzlaşmaya tercih etmiştir. Dolayısıyla Resûlullah (sav)’in en büyük destekçisi ve yardımcı olmuştur. Hiçbir müslümanın Hz. Ebû Bekir’in yerini tutamadığı bilinmektedir.²²⁵

İsrâ ve Rûm surelerindeki hadiselerin Hz. Peygamber’in nübüvvetine delil getirilmesinin yanında anlatılmak istenen diğer bir husus da, müellifin zamanında yaşayan bir takım insanların, Hz. Ebû Bekir’in müslüman olmadığına inanmaları hatta onun Resulullah’a olan düşmanlığının Ebû Cehil’inkinden bile daha şiddetli olduğu yönündeki iddialarıdır. Kâdî’nin bu olaylarda Hz. Ebû Bekir’in tutumuna dikkat çekmesinin nedeni, O’nun Hz. Peygamber’e karşı sadakatini anlatmak içindir.

Açıklamalarında ilk Şîîlerin Hz. Ebû Bekir’i sahabenin en faziletlisi olarak görmesini anlatmasından bu iftiraları yayanların daha sonra gelen Şîî müntesipleri olduğu anlaşılmaktadır.²²⁶ Nitekim Ebû Kâsım el-Belhî (v. 319/931)’nin²²⁷ şöyle dediği nakledilmiştir:

Birisi Şerîk b. Abdullah (v. 177/794)’a²²⁸ “Hangisi daha faziletlidir? Ebû Bekir mi Ali mi?” diye sordu. Şerîk, “Ebû Bekir!” dedi. Soruyu soran kişi sen, “Sen Şîî değil misin?” dedi. Şerîk, “Evet! Zaten Şîî olan böyle söyler. Vallahi, Emîru’l-mü’minîn şu direklerle (minber) çıkarak, “Dikkat edin! Bu ümmetin Nebî’sinden sonra en hayırlıları Ebû Bekir ve Ömer’dir” dedi. “Onun sözünü red mi edelim? Onu yalanlayalım mı? Vallahi o asla yalan söylemezdi” dedi.”²²⁹

²²⁵ Kâdî Abdülcebâr, **Tesbît**, s. 136.

²²⁶ Kâdî Abdülcebâr, **Tesbît**, s. 138.

²²⁷ Ebû Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhî el-Kâ’bî Mutezile âlimlerinden olup Kâ’biyye fırkasının reisidir. Belh’te doğmuş olup ilmî yolculuklarada bulunmak maksadıyla Bağdat ve çeşitli yerlerde gezmiştir. Hayatı boyunca çok sayıda öğrenci yetiştirmiş ve yine Belh’te vefat etmiştir. Bkz. Adil Bebek, “Kâ’bî”, **DİA**, c. XXIV, s. 27.

²²⁸ Ebu Abdullah Şerîk b. Abdullah b. Haris en-Nehâî, 95/713 yılında Buhara’da doğmuş olup hadis hafızı ve kadılık görevinde bulunmuştur. Bazı kaynaklarda tabîinden olduğu zikredilmişse de herhangi bir sahabî ile görüştüğüne dair net bir bilgi yoktur. Yukarda kendisine nispet edilen görüş ise Şîîliğe meylettiği hakkındaki rivayetlerden ötürüdür. Kendisi tafdil meselesinden bazen Hz. Ali bazen de Hz. Ebû Bekir Ve Hz. Ömer’i öne çıkardığına dair bilgiler mevcuttur. Bkz. Mehmet Ali Sönmez, “Şerîk b. Abdullah”, **DİA**, c. XXXIX, s. 6.

²²⁹ Ebu’l-Kasım bunu “**en-Nakd alâ İbn Ravendî**” isimli kitabında İbnu’r-Ravendî’nin Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız’ın *Nazmu’l-Kur’an ve Selâmetuhu mine’z-Ziyâdeve’n-Nuksân* adlı eserini eleştirmesi üzerine söylemiştir. Kâdî Abdülcebâr, **Tesbîtü delâli’n-nübüvve**, (naşirin dipnotu) s. 138.

Kâdî, bu sözleri zikretmekle, bu kimselerin açıkça ve doğrudan Resûlullah (sav)’e küfretme imkanı bulamadıkları için sahabeye düşmanlık ederek intikam almaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

Burada müellifin diğer delâil türü eserlerden ayrılan en önemli üslup farklılıklarından birine değinmekte fayda vardır. Öncelikle nübüvvete delil olacak olayları zikrediyor, sonra bunu ayet ve hadislerle anlatıyor. Daha sonra ise siyer bilgileri ile bu durumu zenginleştirip kendi yaşamış olduğu zamana taşıyor. Yani bulunduğu dönemde nübüvvet üzerinde oluşturulmaya çalışılan şüpheleri bu olaylardan çıkardığı hikmetleri istihdam vesilesiyle bertaraf etmeye çalışıyor. Bilgileri güncelleyip hasımlarına karşı yeni deliller sunuyor. Okuyuculara ise hem delâile dair bir eser hem siyer kitabı hem de dönemi için yazılmış bir reddiye okuma imkanı sağlıyor.

3.3.2. Hilafet Hakkındaki İddialar

Müellifin, İmâmiyye’nin iddialarına karşı vermiş olduğu cevaplardan biri de tevâtür teorisine göre delil getirememiş olmalarıdır. Buna göre eğer Resûlullah (sav) *“Falan kimse, benden sonra sizin üzerinize halifemdir. Benden sonra sizin üzerinize Allah’ın hüccetidir”* demiş olsaydı, bu haberi işiten herkesin bunu bilmesi gerekirdi. Lafzî olarak aynısını bilmeseydi bile, Resulullah’ın tıpkı *“Ben Allah’ın size resulüyüm ve Allah’ın size olan hüccetiyim”* sözünü ve diğer naslarını bildikleri gibi bilmeleri gerekirdi.²³⁰

Bu teoriye göre, bir haber sahih olsun veya olmasın imâmet hakkında vârid olmuş olsaydı, bu haberi duymuş olan herkeste bir ilim meydana geleceğini söylemektedir. Bu her konuda ve her zaman böyle olmuştur. Mesela Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’i tayin ettiği,²³¹ Hz. Ömer’in Hz. Ali’yi hilâfet için kurulan şûraya dahil ettiği,²³² Hz. Osman’dan sonra Medine halkının Hz. Ali’yi halife seçtiği,²³³ Hz. Muaviye’nin Yezid’i,²³⁴ Mervan’ın Abdülmelik’i, Abdülmelik’in oğlu

²³⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 412.

²³¹ İbnü’l Esir, **el-Kâmil**, c. II, s. 389-390.

²³² İbnü’l Esir, **el-Kâmil**, c. III, s. 71.

²³³ İbnü’l Esir, **el-Kâmil**, c. III s. 195.

²³⁴ İbnü’l Esir, **el-Kâmil**, c. IV, s. 11-12.

Velid'i²³⁵ halife olarak tayin ettiği herkes tarafından bilinmektedir. Buna göre eğer Resûlullah (sav), ashabından bir kişiyi halife olarak tayin etmiş olsaydı bu bilgiyi bilmek sözü geçen bilgileri bilmekten daha kuvvetli olurdu. Bu sebeple bu konuda herhangi bir bilginin olmayışı bu durumun asla olmadığına işaret etmesi bakımından son derece önemlidir.²³⁶

Halifelik söz konusu olduğunda herkesin birbirine haset edeceği, dolayısıyla Resûlullah'ın bunu emrettiği ancak diğer sahabîlerin bunu haset ve rekabet sebebiyle gizlediklerini iddia edenlerin çıkabileceği belirtilmiştir. Buna cevap olarak, Hz. Peygamber'in halife tayin ettiği kimseyi içeren nasları gizlemeye, iptal etmeye güçlerinin yetmeyeceği, böyle bir şeyi yapmış olsalar bile, gizlemenin en neticede bilinebileceği, hatta bu gizlemenin bilgiyi artıracığı ifade edilmiştir. Nitekim Medine halkının, Hz. Osman'ın ardından Hz. Ali'yi halife seçmek istedikleri zaman Muaviye b. Süfyan'ın onunla rekabetleşmesi ve halifeliğini engellemeye çalışması,²³⁷ Medine halkının bu bilgiyi daha kuvvetli bir şekilde bilmesine yardımcı olmuştur.²³⁸

Bu meselede Hişâm b. Hakem'in²³⁹ iddia ettiği gibi, Resûlullah'ın vefatından sonra ashabın, halife tayin edilen nassı iptal edip irtidat ettiği haberi de gerçek olsaydı bu şekilde bilinmesi gerekirdi. Çünkü böyle bir olay o kadar önemli bir olaydır ki, bu bilgiyi bilmek Hz. Ali'ye karşı çıkan Hariciler ile arasında yaşananları²⁴⁰ veya Hakem olayını²⁴¹ bilmekten daha önemlidir. Hal böyleyken buna dair hiçbir haber gelmemiştir. Müellif burada özellikle bir hususu vurgulamaktadır. İmâmet hakkında böyle bir emir olsaydı sahabe bu emre mutlaka uyardı demek istemediğini, ancak bunu uygulamasalar bile bu haberi işiten herkeste mutlaka bir bilgi meydana geleceğini ve bunun yaygınlaşacağını ifade etmektedir. Nitekim Yahudiler, Hristiyanlar, Mecûsiler Hz. Peygamber'in peygamberliğine iman

²³⁵ İbnü'l Esir, **el-Kâmil**, c.IV, s. 176.

²³⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.412-414.

²³⁷ İbnü'l Esir, **el-Kâmil**, c. III s. 205-208.

²³⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 414.

²³⁹ Asıl adı Ebû Muhammed Hişâm b. Hakem el-Vâsıtî (v. 179/795) olan Câfer-i Sâdık döneminde İmâmiyye'nin en önemli temsilcilerinden biri sayılmaktadır. Bkz. Mustafa Öz, "Hişâm b. Hakem", **DİA**, c. XVIII, s. 153.

²⁴⁰ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. III, s. 332-335.

²⁴¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. III, s. 321-323.

etmeseler bile, O'nun Allah'ın Resûlu olduğuna dair bir nas getirdiğini bilmektedirler.²⁴²

Hilâfet konusunda ileri sürülen en büyük iddialardan biri de Resûllullah'ın Hz. Ali hakkında söylemiş olduğu şu sözlerin hilafeti kastettiği iddiasıdır.

“Senin benim yanımdaki yerin, Harun'un Musa yanımdaki yeri gibidir”²⁴³ ve “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır.”²⁴⁴

Müellif, Hz. Peygamber'in bu ifadelerinin hiçbir lugatta ve hiçbir aklı yürütmeye göre halife tayin etmek anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü buradaki vurgunun Hz. Ali'nin faziletine dair yapılmış bir vurgu olduğuna dikkat çekmiştir.²⁴⁵

Bu durumu açıklayacak delillerden biri de Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i halife tayin ettiği sırada sözü edilen hadislere yakın lafızlar zikretmemiş olmasıdır. Aynı şekilde diğer sahabîler de kendilerinden sonraki halife seçimi için bu şekilde lafız kullanmamışlardır. Arapçayı en iyi bilen ve en fasih şekilde konuşan sahabe, bu ifadenin akitler için değil, faziletler bağlamında kullanıldığını bilmektedir.²⁴⁶ Aynı şekilde Resûlullah (sav) bu lafızlardan daha açık bir şekilde diğer sahabîlere dair övgüyle bahsetmiştir. Buna rağmen kimse faziletler bağlamında zikredilen sözleri hilafete hamletmemiştir.²⁴⁷

Hz. Ali'nin dini en iyi bilen, en basiretli, en cesur sahabîlerden biri olması dolayısıyla, Resûlullah'tan böyle bir emir veya en küçük bir ima gelmiş olsaydı bunu mutlaka beyan edip delil getireceği ifade edilmiştir. Durum böyleyken kendisi hakkında söylenen hadisler için “*Bunlar benim halifeliğime delâlet eden naslardır, bunların te'vili ve bâtını halifeliktir*” şeklinde asla bir söz söylememiştir.²⁴⁸

Hişâm b. Hakem ilk dönem Şiîler'i gördüğünü, onların Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı sevip, tasvip ettiklerini söylemiştir. Bahsettiği ilk dönemdeki

²⁴² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 418.

²⁴³ Buhârî, Fezâilu's-sahâbe, 9; Müslim, Fezâilu's-sahabe, 4.

²⁴⁴ Tirmizî, Menâkıb, 67.

²⁴⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 420.

²⁴⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 422.

²⁴⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 422-424.

²⁴⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 428-430.

Şiîler, Hz. Ali'nin hakkını gasp edenin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman değil münafıklar olduğunu söylemişlerdir. Sözü edilen münafıklar, Hz. Ali'den sonra kendilerinden daha layık kimseyi görmedikleri için hilâfet makamına Hz. Ali yerine Hz. Ebû Bekir'i getirmişlerdir.²⁴⁹

Hişâm bu şekilde düşünen Şiîlerin doğru düşünmediklerini, bilakis bunun Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Muhacir ve Ensar hakkında uydurulmuş yalanlar olduğunu söylemiştir. Müellif, hem Hişâm'ın Hz. Peygamber'in bu hususta nas getirdiğine dair görüşünü hem de yukarıda iddia edildiği gibi kendilerine nispet edilen ilk Şiîlerin sözlerinin yanlış olduğunu delilleriyle ispatlamıştır.²⁵⁰

Bu iddialara verdiği cevapların ilki Resûlullah (sav)'in vefatından sonra siyasî idare ve otoritenin münafıklarda değil, Resûlullah'ın nübüvvetine iman eden sahabede olduğu gerçeğidir. Onlar bizzat kendileri irtidat eden Arapları İslam'a çevirmişlerdir.²⁵¹

Hişâm'ın bunun dışındaki iddiasına göre Hz. Ali, hilâfet hususundaki Hz. Peygamber'in nassını hüccet olarak getirmemesinin nedeni, Muhacir ve Ensardan korkmasıdır. Susmasının ve bu bilgiyi açığa çıkarmamasının nedenini bu şekilde açıklar.²⁵²

Müellif bu iddiaya etraflı bir şekilde cevap verir. Öncelikle Hz. Ali'nin ve diğer sahabîlerin yönetimde oldukları vakit Allah'tan başka kimseden korkmadıklarını ifade edip bu bağlamda yaşadıkları dönemden örnekler verir.²⁵³

Hulefâ-i Râşidîn'in hepsi idare ellerinde iken Resûlullah'ın hükümlerini gerçekleştirme noktasında cesur oldukları anlatılmıştır. Hz. Ebû Bekir'in zekâtı vermeyi reddeden Araplarla savaşıması,²⁵⁴ yine O'nun Hz. Ömer'i halife tayin edeceği zaman insanların, Hz. Ömer'in sert mîzaçlı olması hasebiyle kendisine karşı

²⁴⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 432.

²⁵⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 434.

²⁵¹ İrtidat hareketleri için bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. II, s. 314-316

²⁵² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 436.

²⁵³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 436.

²⁵⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 438-440; geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, c. II, s. 314-324.

çıkması, ancak O'nun dinlememesi bilinen tarihi gerçeklerdendir.²⁵⁵ Hz. Ömer döneminde emir atamaları, fetvâlar ve hükümler konusunda sahâbenin karşı çıkıp Hz. Ömer'den delil getirinceye kadar onunla tartıştıkları bilinmektedir.²⁵⁶ Hz. Ali Resûlullah'a iman ettiği dönemden beri hakkı savunmaktan korkmamıştır. Resûlullah (sav) hicret ederken O'nun yerine yatağına yatması,²⁵⁷ hilâfet meselelerinde Hz. Muaviye'ye karşı çıkması,²⁵⁸ Haricilere açıktan düşmanlık yapması²⁵⁹ ve meşhur hakem olayındaki tavırları²⁶⁰ bunlardan sadece bazılarıdır.²⁶¹ Bütün bu durumlarda korkmayan Hz. Ali'nin, hayatlarında ve vefatlarından sonra neden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dan korksun denilerek hüccet getirilmiştir. Onların yönetimleri sırasında köle ve dul kadınların bile hakkı söyleme noktasında asla çekinmediklerine işaret edilmiştir. Müellif bu husustaki en etkili savunmayı şu şekilde yapar: *"Hz. Ali'nin halifelerden korktuğunu söyleyen kimse ile Resûlullah'ın onlardan korktuğunu ve korktuğu için de cennetle müjdeleyip tezkiye ettiğini iddia eden kimse arasında fark yoktur."*²⁶² Burada batıl iddialarına karşı başka bir iddia getirilerek mukayese yöntemi kullanılmış ve söylediklerinin geçersizliğine işaret edilmiştir.

Resûlullah (sav)'in nübüvvetinin alâmetlerinden biri de, davetinin başlangıcında henüz daha zayıf ve güçsüz bir halde iken, davetinin zafere ulaşacağını haber vermiş olduğu zikredilmişti. Diğer milletlerin kendisine karşı birleşip, onu ve ashâbını öldürmeye teşebbüs edeceklerini, buna rağmen ashabın sabır ve sebat göstereceğini haber vermiştir. Allah'ın onları yeryüzünde hükümrân kılacağını, zayıflıklarını kuvvete dönüştüreceğini müjdelemiştir.²⁶³

Hendek gazvesinde bütün Arap kabileleri ve Yahudiler hizipler oluşturmuşlar, Müslümanlara karşı savaşmışlardır. Medine'de sadece Yahudiler ve münafıklar bulunmaktadır. Bu durumda ashâbına, öncekilerin olduğu gibi Allah'ın

²⁵⁵ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s.442; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-tarih tercümesi**, c. II, s. 389-390.

²⁵⁶ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 444.

²⁵⁷ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. II, s. 104.

²⁵⁸ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. III, s. 205-208

²⁵⁹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. III, s. 341-342..

²⁶⁰ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. III, s. 335-341.

²⁶¹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 446-448.

²⁶² Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 448.

²⁶³ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 822-824.

onları da yeryüzünde hâkim kılacağını haber vermiştir. Nitekim Allah (cc) şöyle buyurmuştur.

“Sizden iman edip salih amel işleyenlere Allah şöyle vaad buyurdu: Yemin olsun ki onlardan evvelkileri hükümrân ettiği gibi, kendilerini yeryüzünde muhakkak egemen kılacaktır...”²⁶⁴

Bu savaşta basiret ve tedbir bakımından düşünüldüğünde Müslümanların mağlup olması kaçınılmazdı. Ancak Allah böyle bir durumda onlara şu şekilde hitap etmiştir:

“Mutlaka onlara kendileri için razı olduğu dinlerini kuvvetle kudreti verecek ve mutlaka onları korkularının arkasından emniyete erdirecektir.”²⁶⁵

Hicretin beşinci yılında gerçekleşen Hendek gazvesi²⁶⁶ üzerine inen ayetlerde müellifin dikkat çektiği çok önemli hususlardan biri de, Resulullah’tan sonraki halifelerin hilâfetlerinin sıhhatine delâlet olmasıdır. Nitekim Allah, “Sizden iman edenler...” demiştir. Eğer Allah sadece “iman edenlere” demiş olsaydı, geleceği yönelik bir vaad olup pek çok yoruma açık olabilirdi. Ancak “sizden” demekle bu vaadin onlar için tahakkuk edeceği anlaşılmıştır. Burada ayetlerin delâletinden ve ashâbın yaşadıklarından çıkarılan sonuca göre İmâmiyye’nin Hz. Ali hakkında öne sürdüğü iddiaların boşa çıkmış olduğu açıklanmıştır. Çünkü onlar Hz. Ali’nin halife tayin edilmesine rağmen mağlup edildiğini, emniyet değil korku içinde olduğunu iddia etmektedirler. Ayette ifade edilen duruma göre ise Allah’ın vaadinin doğru değil bilakis yalan olması gerekmektedir.²⁶⁷ Burada müellifin ayetleri tefsirinde farklı açıklamaları göze çarpmaktadır. Bunu yine nübüvvetin delillerinden birisi hakkında yani Hendek gazvesinde, Allah’ın Müslümanlara olan yardımları üzerinden yapmaktadır.

Kendileri ile delil getirilen ayetlerle alakalı çok önemli bir duruma işaret edilmiştir. Bu ayete göre Allah’ın sadece muttaki olan kimseleri istihlâf edeceği bildirilmiştir. Ancak bu ayetin sahabenin hilafeti hakkında açık bir nas olmayıp, ayet

²⁶⁴ Nûr 24/25.

²⁶⁵ Nûr 24/25.

²⁶⁶ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil**, c.II, s. 167.

²⁶⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 820.

hakkında istinbat, istidlâl ve tedebbür ile bilinebilecek bir durum olduğunu ifade eder. Bununla beraber ayetin bunun dışında te’vilinin olmayacağını vurgular.²⁶⁸

Resûlullah’ın vefatından sonra irtidat hareketlerinin ardından, ashab müslümanların muzaffer olacağını bu ayetle birbirlerine müjdelemişlerdir. Hz. Ebû Bekir’in bizzat kendisi arkadaşlarına o durumda bu ayeti okumuştur.²⁶⁹

Resûlullah, Mekke’de kendisinin ve ashabının çok zayıf oldukları bir dönemde, Allah’ın onlara yardım göndereceğini, ayaklarını sabit kılıp muzaffer kılacağını vadetmiştir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:

“Kendileriyle savaşılan (mümin)lere (karşı koyma) izni verildi. Çünkü onlara zulmedilmiştir ve şüphesiz Allah, onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar sırf “Rabbimiz Allah’tır” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkardılar. Onlar (o müminlerdir) ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekatı verir, iyiliği emreder ve kötülükten sakındırırlar. İşlerin sonu Allah’a varır.”²⁷⁰

Müellifin bu ayetleri sahabenin yeryüzüne hakim olduktan sonra ayette bahsedildiği gibi namazı kılp, zekatı veren insanlar olduğu ve iyiliği emredip kötülükten sakındırdıklarına delil getirmek için irad etmiştir. Bu ayetlerle güç ve iktidar bakımından Resûlullah (sav) ve ashabının özellikle güçsüz olduğu bir dönemde bu gaybî haberlerin verilmesinin ve ayetlerin Mekke döneminde nazil olmuş olmasının delil olması bakımından daha güçlü kıldığını vurgulamıştır.²⁷¹

Kâdî bu ayetleri Hz. Peygamber’in nübüvvetine delil getirmesinin yanında, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin imâmetlerinin sıhhatine de delaleti bulunduğunu göstermek istemiştir. Bu fikri destekleme amacına binaen sahabenin Muhacir olarak Hz. Peygamber’e tabi olan, “Rabbimiz Allah’tır” dedikleri için yurtlarından çıkarılan, idareyi ellerine aldıktan sonra da ayette ifade edildiği gibi hareket eden kimseler oldukları üzerinde durmuştur.

Kâdî’nin bu ayetleri Hulefa-i Raşidîn’in imâmetlerine delil getirmesi ayrıca Râfıza’dan olan bazı kimselere cevap mahiyetindedir. Çünkü bu fırkalara mensup

²⁶⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 822.

²⁶⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 822.

²⁷⁰ Hac 39/40-41.

²⁷¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 108.

bazı kimseler sahabenin müşrik, münafık, mürted olduklarını söylemişler ve hilafeti ellerinde bulunduran bu insanlar hakkında şu iddiada bulunmaktadırlar:

“Onlar, Kur’an’ı değiştirdiler ve onu yaktılar. Nasları değiştirdiler, dini etkisiz hale getirdiler. Tahâret, ezan, namaz, namaz vakitleri, oruç, nikah ve talâkı değiştirdiler. Sünnetleri öldürdüler ve bidatleri ihya ettiler. Resulullah’ın vâsisi (Ali) ise âciz ve mağlup bir durumda bulunduğu için onların ızhar ettikleri şirki ızhar ediyor ve onların hükümlerine cevaz vermek zorunda kalıyordu. Şu halde bu ayetlerin doğruluğu nerede?”²⁷²

Müellif, Râfızîler’in iddiasının doğru olması halinde ayetin şu şekilde nazil olması gerektiğini söylemektedir: “*Yeryüzünde kendilerini galip kıldığımız kimseler, namazı ve zakâtı iptal ettiler. Nassları iptal ettiler ve hakkında nass bulunan vâsiyi (Ali’yi) aciz bıraktılar. Kötülüğü emrettiler ve iyilikten nehyettiler.*”

Bu şekilde Râfızîler’in getirmiş olduğu delilin yanlış olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında Hz. Osman’ın Sa’sa’a b. Sûhân başlarına gelen olaylardan ötürü “Biz Rabbimiz Allah’tır dediğimiz için yurtlarımızdan çıkarıldık” deyince Hz. Osman’ın itirazını delil getirilmiştir. Nitekim Hz. Osman bu ayetin Muhacir topluluğu hakkında nazil olduğunu belirterek Allah’ın kendilerine yardım ettiğini söylemiştir.²⁷³

Eserde hilafet meselesi ile alakalı çok geniş bir yer ayrılmıştır. Bu bağlamda Kâdî, bu konu hakkında uzunca tartışmalara yer verir ve pek çok açıdan deliller sunar. Bunlardan bir tanesi Resulullah’ın emir ve yasaklarından imamların, emirlerin ve komutanların seçiminin caiz olduğunu gösteren delildir.²⁷⁴ Bu delili açıklamaya yönelik Hz. Peygamber’in hayatından çeşitli örnekler verir. Resulullah (sav) Rumlarla savaşmak üzere ordusunu gönderdiği zaman:

“*Emiriniz Zeyd b. Harise’dir. Eğer o ölürse, Cafer b. Ebû Talib’tir. O da ölürse Abdullah b. Revaha’dır.*”²⁷⁵ buyurmuştur. Ancak bu üç komutan da hayatını kaybettikten sonra savaşa katılan sahabe kendi içlerinden Halid b. Velid’i komutan

²⁷² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 110.

²⁷³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s.112.

²⁷⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 484.

²⁷⁵ Bkz. Ahmed b. Hanbel, c. XXXVII, s. 257.

tayin etmiştir. Savaştan döndüklerinde Resûlullah (sav) durumu öğrenince bunu yanlış bulmamış bilakis teyit edip Halid b. Velid'e "seyfullah" lakabını vermiştir.²⁷⁶

Müellif bu örneği, Resulullah (sav)'in kendisinden sonra herhangi bir halife tayin etmediğini, sonraki gelen kimselerin hataya ve yanlışla düşme ihtimallerinin mümkün olduğunu açıklamak için vermiştir.

Bazılarının Hz. Peygamber'in kalabalık bir ortamda "*İmamlar Kureyş'tendir*"²⁷⁷ dediğini ancak Ensarın bunu unuttunu iddia etmişlerdir. Bu unutmalarının da Resulullah'ın Hz. Ali'yi halife tayin etmesine rağmen sahabenin unutmış olabileceğine delil getirmişlerdir. Müellif, bu hadisin herkese farz kılınmadığına temas etmiştir. Bu sözün fukaha ve havassın farzı nevinden olduğu vurgulanmıştır. Hz. Peygamber ihtiyaç anında bu sözü zikretmiş, ensarın hepsi bu sözü kabul etmiş ve buna göre amel etmiştir. Nitekim Resulullah'ın bu sözü tıpkı "*Varise vasiyet yoktur*"²⁷⁸ veya "*Harac damân iledir (garanti altındadır)*"²⁷⁹ sözleri gibi muktezayı hale göre söylenmiştir.²⁸⁰

Müellifin hilâfet meselesinde getirdiği delillerden biri de sahabenin bu meseleyi Resûlullah'ın hastalığından önce ve sonra gündeme getirmeleridir. Eğer bu hususta bir emir olsaydı mutlaka sahabeden nakledilen haberlerde ifade edileceği bildirilmiştir. Nitekim bunlardan ilki Resûlullah'ın vefatına neden olan hastalığı sırasında olan şu olaydır: Sahabe Hz. Ali'ye Resûlullah'ın sağlık durumunu sorar, Hz. Ali daha iyi olduğu şeklinde bir yanıt verir. Hz. Abbas ise, Resûlullah'ın vefat vaktinin yakın olduğunu, kendisinin Abdumenafoğulları'nın ölümlerinin yaklaşması halinde nasıl bir hal aldıklarını bildiğini söylemiştir. Hz. Abbas bunun üzerine Hz. Ali'ye, Peygamber'e halifelik hususunda vasiyet istemek için gitme teklifinde bulunur. Ancak Hz. Ali şu şekilde cevap verir:

²⁷⁶ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 484-486; İbnü'l-Esir, **Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahabe**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, c. II, s. 92.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, c. XIX, s. 318.

²⁷⁸ Tirmizî, Vesâya, 5.

²⁷⁹ Ebû Davud, Buyû, 73.

²⁸⁰ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 500-502; Bu hadisin geniş bir açıklaması için bkz. Said hatipoğlu, **Hilafetin Kureyşliliği**, 4. bs., Ankara, Otto yay., 2015, s. 65-87.

“Ben bunu Resulullah’a sormam. Eğer ona sorarsak, o da bizde olmadığını söylerse, insanlar buna mani olurlar ve bize “Resulullah ‘Halifelik sizde değildir’ dedi.” derler. Bu yüzden ben asla bunu sormam.”²⁸¹

Müellifin bu konuşmadan çıkardığı sonuçlardan ilki hilafet meselesine dair Resûlullah’ın bir emri olmadığı yönündedir. Buna göre eğer Peygamber bir halife tayin etmiş olsaydı sahabe bunu unutmazdı. Hz. Abbas’ın Hz. Ali’ye olan teklifinden sonra Hz. Ali: “*Ey amca! Sen bilmiyor musun Resulullah beni halife tayin etmiştir. Üstelik “Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır”; “Senin benim yanımdaki yerin, Harun’un Musa’nın yanındaki yeri gibidir” dememiş ve bunun nas ve halife tayin etmek demek olduğunu söylememiştir. Müellif burada eğer bu iki sahabî unutmuş ise diğer sahabîlerin nasıl bu emri onlara hatırlatmadığını sorar. Dolayısıyla Hz. Ali, Hz. Abbas ve diğer sahabîlerin Resulullah’ın halife tayin etmediği hususunda mutabık oldukları görülmüştür.*²⁸²

Bu konudaki delillerden bir tanesi de Hz. Peygamber’in vefatına sebep olacak hastalığı sırasında rahatsızlığının arttığı son günlerde Hz. Ebû Bekir’e kendisinin yerine namaz kıldırmasını emretmesidir. Hz. Aişe’nin babasının ince kalpli bir yapıda olması dolayısıyla bu görevi yerine getiremeyeceğini söyleyip imam yapılmamasını istemiştir. Hz. Peygamber, Hz. Aişe’nin ısrarına rağmen Hz. Ebû Bekir’e namaz kıldırmasını emretmiştir.²⁸³ Müellifin delil niteliğinde serdettiği bu olay örgüsünü tamamıyla anlattıktan sonra mesele üzerinden çıkarılabilecek iddia niteliğindeki her soruyu çürütmüş ve muhatapların aklında kalabilecek hiçbir şüphe bırakmamıştır.

Müellife göre sahabenin birbirine namazı kimin kıldıracağını sormaları Resûlullah’ın bir halife tayin etmediğine işarettir. Çünkü eğer bizzat Hz. Ali’yi halife tayin etmiş olsaydı Hz. Ali’nin namazı kıldırmasını emrederdi.²⁸⁴

Resulullah’ın Hz. Ebû Bekir’e namaz kıldırması emrini içeren hadisi Hz. Ali rivayet etmiştir. Ayrıca Ebû Ubeyde, Abdullah b. Mesud, Enes b. Malik, Berâ b.

²⁸¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 486-488.

²⁸² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 488.

²⁸³ Bkz. Buhârî, Ezan, 39; Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 490.

²⁸⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 490.

Azib, Salim b. Abdullah, Abdullah b. Zem'a ve daha pek çok sahabîden de rivayet edilmiştir.²⁸⁵ Dolayısıyla bu haber inkar edilemeyecek bir biçimde bilinmektedir.

Öte yandan bazı kimselerin, bu haberi inkar ederek, namaz emrini Hz. Aişe'nin kendisinin verdiğini iddia ederlerse, yukarıda sözü geçen sahabilerin yanında pek çoğunun namaz kıldırma emrine şahit oldukları ifade edilmiştir. Hz. Ebû Bekir içlerinde Hz. Abbas, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ten pek çok sahabînin olduğu kimselere namaz kıldırıştır.²⁸⁶ Hatta olayın devamından da görüleceği üzere bu emri ilk verdiğinde Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e itirazı bulunmaktadır. Buna göre babası Hz. Ebû Bekir'in içli bir insan olması hasebiyle namazı onun değil başkasının kıldırmasını istemektedir.²⁸⁷

Müellif bu konuya dair son olarak akılcı bir yaklaşımla Râfıza'nın Hz. Ali halife tayin edilmeseydi, Hz. Peygamber'in O'nu halife tayin etmediğini zorunlu olarak bilinebileceği iddiasına karşı şu şekilde cevap vermiştir: *“Resulullah'ın yapmadığı bir şey zorunlu olarak bilinmez; ancak istidlal ile bilinir.”* Yani Resûlullah (sav) eğer bir şey emretmiş olsaydı diğer şer'î hükümler gibi onun bilgisi de muhakkak gelirdi denilmek istenmiştir.²⁸⁸

Resûlullah'ın vefat etmeden önce halife tayin etmediğine dair getirilen en büyük delillerden biri de dört halifenin seçilme şeklidir. Nitekim onlar herhangi bir nasla yönetime geçmemişlerdir. Müellif bu seçimlerin nasıl olduğuna ayrıntılı bir biçimde ve aralarında geçen konuşmalara yer vererek anlatmıştır.²⁸⁹

Resûlullah (sav) vefat ettiği zaman ensarın onun aralarından ayrılmasına üzüldüklerine ve aralarında şu konuşmanın geçtiğine temas edilmiştir:

“Allah bizi O'nunla hidayete erdirdi. Onun davetiyle dost ve kardeş olduk. Onun üzerimizdeki bereketleri çok büyüktü. Allah'a hamd olsun! Fakat diğer milletlerle ilişkileri gerginleştirdik. Resulullah (sav), bir halife tayin etmeden vefat etti. Bizim bir emir tayin etmeye ihtiyacımız vardır ki onunla birlikte gazâ ve cihad yapalım.”

²⁸⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 494.

²⁸⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 490-492.

²⁸⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 494.

²⁸⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 498.

²⁸⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 498-572.

Onlardan biri şöyle dedi: “Evet, size bir emîr lazımdır. O halde sizden bir adam tayin edin!”²⁹⁰

Bu konuşmada müellifin işaret ettiği en çarpıcı mesele, sahabenin sarahatle Hz. Peygamber’in bir halife tayin etmediğine işaret etmeleridir. Eğer Rafizîler’in iddia ettiği gibi Hz. Ali halife tayin edilmiş olsaydı bunu mutlaka konuşup birbirlerine hatırlatmış olacaklarına dikkat çekilmiştir.²⁹¹

İlk halife olan Hz. Ebû Bekir’in yönetime geçmesi sahabenin şûrasıyla gerçekleşmiştir. Kaldı ki Hz. Ebû Bekir halife olmayı kendisi tercih etmemiştir. Hilafete geçmesinden hemen sonra Müseyleme’yi öldürüp Tuleyha’yı esir aldıktan sonra²⁹² irtidat edenleri İslam’a döndürüp Irak’a gönderdiği orduları zafere ulaştıktan sonra Müslümanlara hitaben şöyle demiştir: *İşleriniz size geri döndü. Allah’a hamdolsun, düşmanınıza galip geldiniz. Artık beniz azledin. Benim için kolay olmayan ve Allah’ın yardımına ihtiyaç duyulan bir vazifeyi yerine getirdim.*” demesine rağmen Hz. Ali :“*Onlar, seni azletmezler ve azletmeyecekler. Çünkü aramızda senin yerine geçecek ve senin makamını dolduracak kimse yoktur.*” şeklinde cevap vermiştir.²⁹³ Hz. Ebû Bekir’in tavsiyesi ve nasihatı üzerine Hz. Ömer’in halife olması gelir.²⁹⁴ Hz. Ömer’den sonra için ise sahabe ondan kendilerine bir halife tayin etmelerini ister.²⁹⁵ Hz. Ömer kendisinden sonra açıkça bir isim işaret etmemiş ancak Hz. Ali’ye hitaben “*Eğer seni seçerlerse, adil ol! Haşimoğullarını, insanların omuzlarına yükleme*” şeklinde nasihat etmiştir. Buna rağmen Hz. Ali “*Benim onların beni seçmesine ihtiyacım yok; çünkü beniz bizzat Resulullah seçmiştir*” dememiştir.²⁹⁶ Hz. Ömer vefatı yaklaştığı zaman kendi ailesini hilafet işinden uzak tutup, bu işi Kureyş’ten altı kişilik bir gruba (şûraya) bırakmıştır. Bu kimseler ise Hz. Osman’ı halife tayin etmişlerdir.²⁹⁷

Müellif, Hz. Osman’dan sonra Hz. Ali’nin halife seçilmesini anlatırken Mısırlıların ona gelip, kendisine biat etmek istedikleri olayı anlatır. Hz. Ali halife

²⁹⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 498.

²⁹¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 500.

²⁹² İbnü’l-Esir, **el-Kâmil**, c. II, s. 321.

²⁹³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, 512-520.

²⁹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 520.

²⁹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 530-532.

²⁹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 534.

²⁹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 544.

seçme işinin Muhacir ve Ensarın işi olduğunu söyler. Burada Hz. Ali'nin sürekli seçime vurgu yapmasına dikkat çekilmiştir. Mısırlıların akabinde Muhacir ve Ensarın halife olması için Hz. Ali'ye biat etmek istediklerinde bu talebi reddettiğini anlatır. Çünkü kendisinden başka birini seçmelerini istemektedir. Müellif Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman'ın vefatının ardından eğer iddia ettikleri gibi olsaydı Hz. Ali'nin hilâfete seçilmek istenmesine rağmen bunu neden reddettiği sorgulamaktadır. Muhacir ve Ensarın ikna çabaları başarıyla sonuçlandıktan sonra insanlara hitaben şunları söylemiştir:

“Ey insanlar! Bu işe en layık olan kişi, onların en kuvvetli olanı ve Allah'tan en çok korkanlarıdır. Muhacirler ve ensarın rızası olmadan bu iş helal olmaz. Onlar razı oldukları zaman tercih hakkı kalmaz. Eğer birisi buna karşı çıkarsa tevbe etmesi istenir. Eğer diretirse, Allah'ın emri gelinceye kadar kendisiyle savaşılr.”

Burada hilafetin seçimle olduğu ve bu seçimin Muhacir ve Ensara ait olduğu Hz. Ali'nin bu ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır.²⁹⁸ Bütün bunlardan yola çıkarak Hz. Ali'nin kendisinden önceki halifelere nasıl biat ettiği, onlardan razı olduğu açıklanmış olur. Aynı şekilde kendisinin halife oluşunu ashabın seçimi ile olduğunu vurgulanmıştır. Hilafet konusunda Allah'ın bir hükmünü iptal etmedikçe biat edilen kimsenin reddedilmesinin helal olmadığını beyan ediyor.²⁹⁹

Resûlullah'ın nübüvvetinin delaletlerinden/alâmetlerinden birisi de Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin sıhhatine işaretler barından şu ayetlerdir:

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, Allah yakında öyle bir toplum getirecek ki O onları sever; onlar da onu severler. Müminlere karşı alçakgönüllü, kafirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihat ederler, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmazlar. Bu Allah'ın bir lütfudur, onu dilediğine verir. Allah (‘ın lütfü)geniştir; O bilendir.”³⁰⁰

Öncelikle bu ayette Allah Müslümanlara hitaben “Sizden kim dininden dönerse” buyurmuştur. Ayette “Kim dininden dönerse” şeklinde bir genelleme olmayıp, “sizden” denilerek adeta irtidat hareketleri haber verilmiştir. Resulullah bu ayette dininden dönen kimselere karşılık Allah'ın o kimselere karşı galip getireceği

²⁹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 536; Bkz. Hz. Ali'nin Irak'ta yaptığı meşhur konuşma için s. 538

²⁹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 540

³⁰⁰ Mâide 5/54.

müminleri haber verilmiştir.³⁰¹ Bilindiği üzere Resulullah'ın vefatından sonra çeşitli Arap kabilelerinden dininden dönenler olmuştur. Bu irtidat edenlere karşı Hz. Ebû Bekir ordu göndererek zafere ulaşmıştır.

Kâdî, bu ayetteki gaybî haberlerden birisinin de Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin sıhhatine ve Allah'ın bundan razı oluşuna delil olduğunu söylemektedir. Nitekim ayette Ebû Bekir ve diğer sahabîler "Allah onları sever, onlar da onu sever..." şeklinde devam eden ayette tavsif edilmiştir. İşte burada Hz. Ebû Bekir'in dinden dönüp, nasları iptal ettiğine dair olan iddiaya cevap bulunmaktadır. Çünkü eğer onların iddia ettikleri gibi olsaydı Allah'ın vermiş olduğu haber yalan olurdu. Bu şekilde onların iddiaları Kur'an'ı Kerim'e karşı muhalif olmuştur.³⁰²

Kâdî, Hz. Ebû Bekir'in imâmetinin sıhhatinin delillerinden birini de mürtedlerin Hz. Ebû Bekir'e karşı duydukları yoğun düşmanlığa rağmen bir kez bile *"Sen Muhammed'in dinini değiştirdin. Onun anlaşmalarına aykırı davrandın. Bizim yaptığımız şeyi nasıl çirkin görürsün? Biz zekat vermeyi reddediyoruz diye nasıl bizi öldürürsün?"* diyememişlerdir. Halbuki irtidat eden kimselerin bu şekilde söylemeye ve delil getirmeye çok ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu şekilde onların Hz. Ebû Bekir hakkındaki ortaya attıkları iddiaların hepsinin boşa çıktığı görülmüştür.³⁰³

İmâmiyye'den bir grubun iddiasına göre Resulullah (sav) belirli bir kimseyi hilafete nas ile tayin etmiş ve imama itaati bütün kadın-erkek, köle-hür, misafir-mukim, hasta-sağlıklı herkesin üzerine farz kılmıştır.³⁰⁴

Müellifin bu iddiaya verdiği cevap çok yönlü bir şekilde gelmiştir. Resulullah (sav)'ın ayetleri ve mucizeleri birbirlerini destekler niteliktedir. Yani bir kimse Kur'an'ı Kerim'in belâgat ve fesâhat yönünü nübüvvete delil getirirse, Kur'an'daki gaybî haberleri bilmeseydi bile onun doğruluğunu bilmiş olur. Ancak farzları ve vacipleri ihtiva eden nasların bu şekilde olmadığını belirten müellif, bunların birini yapmanın diğerinden muaf tutacağı anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Mesela kibleye dair olan nas, oruca dair olan nassın yerine geçemez. Aynı şekilde gusül

³⁰¹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 764.

³⁰² Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 766.

³⁰³ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 778.

³⁰⁴ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 942.

abdestine dair olan nas, Cuma namazına dair olan nassın yerine geçemez. Kısaca, eğer Hz. Ali'nin imâmetine dair bir nas gelmiş olsaydı bu durum hakkında diğer farzlara dair bilgi geldiği gibi mutlaka bir bilgi gelmiş olurdu. Çünkü Resulullah (sav)'ın “Şu kimse benden sonraki halifenizdir (imamınızdır)” sözü, vücûbiyetinin kapsamı itibariyle Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair olan nass gibidir. Bu bağlamda “Ben, Allah'ın size elçisiyim” sözü, namazın ve diğer ibadetlerin farz oluşundan daha geneldir. Sonuç itibariyle namazın orucun, zekatın farz oluşları bilindiğine göre, Hz. Ali hakkında gelmiş olan bir nas da kesin olarak bilinmesi gerekirdi.³⁰⁵

Bunun üzerine iddia sahipleri, bu nassın Kur'an dışındaki mucizelere benzetilmesini istemişlerdir. Müellif, bu soruya kapsamlı bir şekilde cevap vermeden önce iddia etmiş oldukları nassı, diğer naslardan hariç tutmaya çalışmaları bile sözü edilen nassın sıhhatinden ümit kesmiş olduklarına delil olduğunu söylemektedir. Resûlullah'ın bu tür haberlerini işiten herkesin bildiği gibi bu haberin de bilinmesi gerekirdi. Kur'an dışı mucizelerin delil olduğuna ümmetin icması bulunmaktadır. Ancak onların iddia etmiş oldukları şey ne zorunlu olarak bilinmektedir ne de hakkında icmâ bulunmaktadır. Kur'an'da bulunmayan mucizelerin pek çoğu Kur'an ayetlerinin bilinmesi gibi bilinmektedir. Nübüvvet konusunda eser yazan Ebu'l-Huzeyl el-Hallâf (v. 235/849-50 [?]), Amr b. Bahr el-Câhız (v. 255/869), Muhammed b. Şebîb (III./IV. [?]) ve benzeri pek çok alimin, Kur'an'da bulunmayan mucizeler hakkında zarûrî ilim (zarurî bilgi) gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁰⁶

3.3.3. Ensar'ın Kandırıldığı İddiası

Müellif, Şîa alimlerinin Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi hakkında şunları dediğini nakleder:

“Ebû Bekir, ‘vezirler sizden, emirler bizden olsun diyerek’ ensara hile yaptı. Onları önce umutlandırdı, sonra da ihanet etti. Ne Ebû Bekir ne de ondan sonraki halifeler, onlardan hiçbirini vezir yapmadı. Aslında onlar, bu yüzden ona icabet ve itaat etmişlerdir.”³⁰⁷

³⁰⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 942.

³⁰⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 942-944.

³⁰⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1044.

Kâdî bu asılsız iddiayı çürütürken öncelikli olarak tarihî gerçeklere başvurmaktadır. Nitekim Hz. Ebû Bekir’ebiat edilmek istendiğinde hilâfet makamının Hz. Ömer’e veya Hz. Ebû Ubeyde’ye verilmesini, kendisinin ise vezir olmasını istemiştir. Hatta Hz. Ebû Bekir vefatı sırasında dahi hilâfet makamına kendisinin seçilmesi sebebiyle nedamet duyduğunu belirtmiştir.³⁰⁸

Müellif, Şiiler’in ensar hakkındaki sözlerinin hem akla hem de nakle aykırı olduğunu söyleyip bunu çeşitli şekillerde delillendirir.³⁰⁹ Ensarın gayesinin dünyalık elde etmek olsaydı Ebû Bekir’e şöyle demeleri gerekeceğini belirtir:

“Emirliği bırakmıyoruz. Sana yardımcı da olmuyoruz. Çünkü yurt bizim, memleket bizim, çöller bizimdir. Sayı ve silah bizdedir. Güç ve kuvvet bizim lehimize. Sen, arkadaşın ve bütün Kureyş kaçarak bize geldiniz ve bize sığındınız. Bizim, senin tebaan ve maiyetin olmaya ihtiyacımız yoktur. Nasıl seni başımıza emir yapalım? Maksudumuz ve niyetimiz dünya ve talebimiz dünya hayatı iken, arkadaşınızın bize getirdiği namaz, oruç, zekat, hacc, yardımlar, hadler, bazı milletlere düşmanlık, dinini ikame edinceye ve şeraitini yerleştirmeye kadar krallara karşı cihad, bu uğurda kanımızı akıtmak, onun dinine ve şeriatine muhalif olan ecdadımızı tekfir etmek gibi ağır yükümlülükler altına girmeye ihtiyacımız yoktur”³¹⁰

Yine kıyas metodunu kullanarak bu iddianın, Resûlullah’ın Muhacir ve Ensarı ganimet malları ile kandırdığını, bu sebeple onların Hz. Peygamber’e itaat ettiklerini iddia eden kimseye benzediğini ifade eder. Halbuki Allah ayetlerinde Muhacir ve Ensar hakkında iddia edilenin aksine şahitlik etmektedir:

“Bir de o ganimetler, muhacirlerin fakirleri içindir ki onlar vatanlarından ve mallarından sürülüp çıkarıldılar. Onlar sadece Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk isterler. Allah’a ve Resulüne yardım ederler. İşte esas sadıklar onlardır.”³¹¹

Bu ayette Muhacirlerin niyetleri bildirilirken Ensar hakkında şunları buyurmuştur:

“Ve onlardan önce o yurda (Medine’ye) yerleşen, imana sarılanlar (ensar), kendilerine hicret edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganimet)lerden ötürü içlerinde bir ihtiyaç duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³¹²

³⁰⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 1044.

³⁰⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 1048.

³¹⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 1046.

³¹¹ Haşr 59/8.

³¹² Haşr 59/9.

Bu ayette de Allah, ensarın Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak üzere fakirliği tercih edip, kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi kardeşlerini kendilerine tercih ettiklerini haber verip onları övmektedir.³¹³

Aynı şekilde Resûlullah (sav) da çeşitli vesilelerle Ensarı övmüştür. *“İnsanlar bir yola ve vadiye yönelseler, ensar da başka bir yol ve vadiye yönelse, ben kesinlikle ensarın yol ve vadisine yönelirim”*³¹⁴

Ensar, imametın kendi hakları olmadığını anladıkları zaman, onu Kureyşli sahabenin önde gelenlerine bırakmışlardır. Nitekim Hz. Ebû Bekir, “İmamlar Kureyş'tendir” hadisini hatırlattığı zaman, bu olguyu yalanlamayıp ona tabi olmuşlardır. Müellif, Ensarın gerçek durumunu anlattıktan sonra bütün bunlardan yola çıkarak, Resûlullah'ın nübüvvetinin her türlü eksiklikten uzak, sahabeninise bütün işlerindeki büyük küçük çirkinliklerden berî olduklarını ifade etmektedir. Ensar'ın hilâfeti, önce Ebû Bekir'e ardından da Kureyş'ten olan diğer sahabîlere bırakırken sadece Allah'ın rızasını istediklerini belirtir.³¹⁵

3.3.4. Hz. Peygamber'in Sahabeye Lanet Okuduğu İddiası

İmâmiyye'nin iddialarından biri de Hz. Peygamber (sav)'in Muhacir, Ensar özellikle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a tıpkı Firavun, Hâmân, Kârûn, Ebû Leheb ve Ebû Cehil'e Kur'an'da lanet okuduğu gibi lanet okuduğu şeklindedir.

Aklî delillerin Resulullah (sav)'in berâatine şahitlik ettiği gibi sahabenin de berâatine şahitlik ettiğine işaret edilmiştir. Muhacir ve Ensar hakkında ileri sürülen bu iddialar, Resûlullah'a bir kusur bulmaya çalışıp, bunu başaramayınca ashâbına töhmet etmek suretiyle bunu yaptıklarına temas edilmiştir.³¹⁶

Müellif bu iddiaya cevap verirken ashâbın özellikle de Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hayatından çıkardığı örnekleri aklî bir zemin üzerinde okumaya çalışmıştır. Bu itibarla sahabenin mütevâzi yaşamları ve hilafet meselesindeki duruşları gibi

³¹³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.1048.

³¹⁴ Tesbît'deki yer alan hadis ile Buhârî ve Müslim'dekinde lafız farklılıkları bulunmaktadır. Bkz. Buhârî, Megâzî, 53; Müslim, Zekat, 46

³¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.1048.

³¹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbit**, s. 1050.

durumlarının berâatlerine delil olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda sözü edilen iddiada olduğu gibi Hz. Peygamber'in onlara lanet etmesinin mümkün olmadığını vurgulamak istemiştir.

Mesela Hz. Ebû Bekir Fedek arazisinin verilmesi hususunda³¹⁷ kendisine hiçbir suçlama yöneltilemez. Çünkü bu araziye kendi ailesine değil, tanımadığı fakirlere vermiştir. Eğer iddia edildiği gibi, hakkı gözetmeyen ve dünyalığı isteyen bir kimse olsaydı, bunu onlara verir ve bu yolla onlar üzerindeki otoritesini sağlamlaştırırdı. Ancak O, bu araziye Ehl-i Beyt'ten menetmiş olmasının sebebi Resûlullah'ın da bundan menetmiş olmasıdır.³¹⁸

Müellif, sahabenin hilâfet konusunda da berâatine dair işaretler bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim daha önce de değinildiği gibi Hz. Ebû Bekir halife olmaktan kaçınmıştır. Aynı şekilde Hz. Ömer'in de hilafete dair rağbetinin olmadığını, ancak Ebû Bekir'in onu seçtiği ifade edilmiştir. Hatta bundan dolayı Hz. Talhâ ve başka sahabîler Ebû Bekir'e kızarak, Hz. Ömer'in sert mizaçlı olmasından dolayı başkasını seçmesini istemişlerdir. Hz. Ebû Bekir buna rağmen Hz. Ömer'i halife olarak tayin etmiştir. Burada müellifin dikkat çektiği hususlardan biri de Hz. Ömer, Hz. Talha ile kendisinin halife olmasını istemediği kimselere karşı olumsuz hiçbir duygu beslememiştir.³¹⁹ Hz. Ömer kendi zamanında altı kişilik bir şûra grubu kurmuştur. Bu gruba hiçbir sahabî katılmak için talip olmamıştır. Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman da kendi isteği olmadan şûraya dahil edildiğini ve yine kendi iradesi dışında halife olduğunu söylemiştir. Hz. Ali de aynı şekilde halifelik için

³¹⁷ Fedek, Medine ile Hayber arasında bulunan ve Yahudilerin yerleşim yeri olan bir köydür. Hayber'in fethinden sonra barış yolu ile alınmış ve yarısı Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Fatıma'nın kendisine hibe edilmesini gerekçe göstererek Hz. Ebû Bekir'den istemesine dair bir rivayet bulunmaktadır. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'in şahit istemesi üzerine Hz. Fatıma'nın Hz. Ali ve Ümmü Eymen'i şahit göstermesi bulunmaktadır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'yi eş olması dolayısıyla şahit kabul etmemiş ve tek şahitle de olumlu bir karar vermemiştir. Bu rivayet doğru kabul edilmiş olsa bile bu durum Hz. Ebû Bekir'in dinin hükümlerini uygularken ne kadar titiz olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin dahi kendi hilâfeti döneminde Hz. Ebû Bekir ve diğer iki halife gibi hüküm vermesi Hz. Ebû Bekir'in bu konudaki isabetli kararına işarettir. Bkz. Hüseyin Algül, "Fedek", **DİA**, c. XII, s. 294.

³¹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 1052.

³¹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 1056-1058.

günlerce razı edilmeye çalışılmıştır. Kısaca sahabeden hiç kimse yönetim işine talip olmamıştır.³²⁰

Müellif, yukarıda bildirilenler üzerine bazı kimselerin, halifelerin hilâfet işi için istekli olmadıklarının doğru olmadığını iddia edeceklerini söylemiştir. Bu iddialarını da şu gerekçelerle savunmuşlardır: Hz. Osman’a Mısırlılar hilafet hususunda zaafılık gösterdiği gerekçesiyle halifeliği bırakmasını söylemelerine rağmen O, “Ben Allah’ın bana giydirdiği gömleği çıkarmam!” diyerek ömrünün sonuna kadar hilâfet makamında kalmıştır. Aynı şekilde Hz. Ali Haricîler kendisine muhalefet edip hakem olayından hilâfeti terk etmesini istedikleri zaman O, onlarla savaşmış, nihayetinde öldürülmüş ancak hilâfeti terk etmemiştir. Yine Hz. Hasan, Hz. Muaviye kendisine karşı baskı yapmış olmasına rağmen o da hilafeti terk etmemiştir. Hz. Hüseyin Kufelilere elçi göndermiş ve hilafet talebinde bulunmuştur. Hatta halife olmak amacıyla Kufelilere gitmek üzere yola çıkmıştır. Düşmanları, Yezid’in halifeliğini kabul etmesini istemişlerdir. Ancak Hz. Hüseyin bunu kabul etmemiş ve öldürülmüştür. İddia sahiplerinin bu olayları dile getirmedeki maksatları, hilâfet uğruna bunlardan daha büyük bir talep şekli olmayacağını işaret etmek içindir.³²¹

Kâdî, bu iddialara cevap olarak Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in kendilerine görev verildikten sonra bu görevden ayrılmalarının helal olmadığına temas eder. İslam’a ilk giren kimselerin yönetim hususunda aşırı istekli olmadıklarını çünkü onların hilâfet işinde kendileri gibi emsalleri olduğunu vurgulamıştır. Bu görev verildikten sonra terk ettikleri takdirde ise cahil ve zalim kimselerin göreve gelme ihtimali sebebiyle bu durumun câiz olmayacağını belirtmiştir.³²²

³²⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1060-1064.

³²¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1064-1066.

³²² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1066.

Bu hususta Muaviye b. Süfyan'ın tasarruflarına temas edilerek eleştirilerde bulunulmuştur. Çünkü O, kendisinden sonrası için oğlu Yezid'i vasiyet etmiş, mal dağıtıp onun için Şam halkından biat almıştır.³²³

Sonuç olarak ilk muhacirlerin hilâfete rağbet etmemeleri örneklik teşkil etmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali yerlerine kimseyi vasiyet etmemişlerdir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de yerlerine bırakacak kimseyi işaret ettiklerinde asla ailelerinden birisini bırakmamışlardır.³²⁴

3.3.5. Sahabe'nin Birbirine Karşı Düşman Olduğu İddiası

İlim sahibi olmayan kimselerin sahabenin birbirine düşman olduklarını iddia ettiklerine temas edilmiştir. Müellif bu iddiaya yine sahabeyi müdafaa sadedinde, onların birbirine karşı olan sosyal ve siyasal açılardan ilişkilerine değinerek örnekler verir.³²⁵ Nitekim sahabenin birbirleri arasındaki dostluk, İslam kardeşliğinden neşet etmişti. Bu sebeple birbirlerini sevip övüyorlar ve imâmete daha layık görüyorlardı. Birbirleri ile akrabalık bağlarını geliştirmek için kız alıp veriyorlardı. Örneğin Hz. Ali Hz. Fatıma'dan olan kızı Ümmü Gülsüm'ü Hz. Ömer ile evlendirmiştir.³²⁶

Sosyal ilişkilerindeki kuvvetli bağın işaretlerinden biri de çocuklarına birbirlerinin ismini vermeleridir. Hz. Ali'nin Ebû Bekir, Ömer, Osman isimlerinde çocukları bulunmaktadır.³²⁷ İnsan ancak sevdiği ve değer verdiği kimsenin ismini kendi çocuklarına koyacağı ifade edilmiştir.³²⁸

Hz. Ömer idârî konularda diğer sahabiler ile istişare eder ve hâssaten Hz. Ali'nin görüşlerine çok değer verirdi.³²⁹ Hz. Ali'yi Medine valisi ve kadısı yapmış ve şûra komisyonuna dahil etmiştir. Bütün bunları vurgulamakla ulaşılmak istenen,

³²³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1068.

³²⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1068.

³²⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 470-476.

³²⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 470; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, Beyrut, Daru Sadır, 1957, c. X, s. 429-430.

³²⁷ İbn Sa'd, **Tabakât**, c. III, s. 19-20.

³²⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 476.

³²⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 472-474.

sahabenin arasındaki dostluk, bağlılık, sadakat ve oluşturulan akrabalık bağlarının ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir.³³⁰

Rafizîler'in bu dostluğu gerçek görmeyip, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bu dostluğu sırf Haşimoğulları'nı idareden uzaklaştırmak için hile yapmak suretiyle kullanmıştır diyebileceklerine işaret edilmiştir. Bu iddiaya cevap olarak, eğer hile ve aldatma olmuş olsaydı Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Haşimoğullarını şûraya dahil etmez, onları imâmete aday göstermez, onların cennetlik olduklarına şahitlik etmezlerdi denilir. Nitekim aksi şekilde davranan Hz. Muaviye, Haşimoğullarına düşmanlık yaptığı zaman, onları imâmete layık görmemiş, ilim ve ferasetlerine başvurmamış ve cennetlik olduklarına şahitlik etmediğine temas edilmiştir. Müellif bu iddianın geçersizliğini vurgulamak için daha ileri giderek şu kıyaslamayı yapmıştır: *“Bunu iddia eden kimse, Resulullah'ın, ailesini ve akrabalarını sadece kandırmak ve aldatmak için övmüş, Hz. Muaviye ise Haşimoğullarına son derece merhametli davranmıştır”* diyen kimse ile bir olacağını söylemiştir.³³¹

Kâdî ayrıca bu iddiaya cevap olarak, neden Hz. Ali'nin bu tehlikeyi fark ettiği halde şûraya iştirak etmeyi kabul ettiğini sorar. Bunun üzerine Rafizîler, Hz. Ali'nin korku sebebi ve takiyye gereği yapmıştır derse, dört halife döneminde kölelerin bile hakkı söylemekten çekinmeyen bir idare yöntemleri olduğu hatırlatılır.³³²

3.3.6. Hz. Ali ve Çocuklarının Gaybı Bildiği ve Mucizeler Gösterdiği İddiası

Şîa'nın iddialarından biri de Allah'ın imamları gaybî bilgilere muttali kılmış olduğu şeklindedir. Onların Allah'ın hüccetleri olduğu için gaybî bilgilere muttali olmalarının zorunlu olduklarını iddia etmişlerdir.³³³

Müellif, bu iddiaya Hz. Ali'den başlamak üzere Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'in hayatı üzerinden örnekler vererek onların gayba muttali olmadıklarını açıklayıcı

³³⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 476.

³³¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 478.

³³² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 482.

³³³ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s.1000.

nitelikte reddiyeler getirmiştir. Örnek verilen bu olayların tarihi gerçeklik anlamında kabul görmüş ve şöhret bulmuş olma vasfını kullanarak delil sunmuştur.³³⁴

Bu duruma verilebilecek en bariz örneklerden biri Cemel savaşı sırasında gerçekleşen olaylardır. Hz. Ali o vakitler Medineliler ile beraber, Suriye de kendisine karşı kalkışma halinde olan bir grup için sefer hazırlıkları yapıyordu. Bu esnada Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Hz. Aişe ile beraber Mekke halkından bir grubu yanlarına alarak Hz. Ali'ye muhalefet içinde olmuşlardır.³³⁵ Hz. Ali ise tüm bu hazırlıklardan ve kendisine karşı başlatılan kampanyalardan habersiz olmuştur.

Yine Hz. Ali'nin gaybı bilmediğine dair verilen örnekler arasında şu olay yer almaktadır: Bir gün kızlarından birisinin beytül mâlden almış olduğu bir inciği görüp onu azarlamış ve had cezası vereceğini söylemiştir. Beytül mâlin hazinedarı, Hz. Ali'nin ciddi olduğunu gördüğü vakit zinet olarak inciği kendisinin verdiğini, aksi halde kızının beytül mâlden almaya gücünün yetmeyeceğini açıklamıştır.³³⁶

Verilen örnekler arasında Hz. Hüseyin'in Kerbela olayının ortaya çıkması sırasında Kufe'ye gitmeye karar vermesi, bunun üzerine Abdullah b. Ömer'in ve Abdullah b. Abbas'ın O'na engel olmaya çalışmaları, buna rağmen Kufe'ye ailesi ile beraber gitmede ısrar etmesive bu yönde karar vermesi bulunmaktadır. Hz. Hüseyin Kufelilerden herhangi bir muhalefet görmeyeceğine inanmasına rağmen yanıldığı ve pişman olduğu anlatılmıştır.³³⁷

Bütün bu verilen örneklerde onların da tıpkı diğer insanlar gibi, olayların iç seyrini, dostlarının ve düşmanlarının niyetlerini bilmedikleri anlatılmıştır.

Şiâ'nın iddialarından biri de şu şekildedir:

“Emîru'l-mü'minîn'in, Ebû Bekir ve Ömer'den daha hayırlı olduğuna delil vardır. Çünkü mucizeler onun elinde görülmektedir. Onun zamanında bir grup, onun âlemlerin ilahı, göklerin ve yerlerin rabbi olduğunu iddia ettiler. Ebû Bekir ve Ömer hakkında böyle bir şey söylenmemiştir.”

³³⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1000-1008.

³³⁵ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, c. III, s.226.

³³⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1002.

³³⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1004-1006.

Müellifin bu iddiaya verdiği cevap yine kıyas yöntemi ile. Bilindiği üzere Hint, Arap ve başka milletlerden topluluklar, putlarına ilahlık isnat etmişlerdir. Bu durumda onların kıyasına göre, sözü edilen putların da mucizeler göstermesi gerekmektedir.³³⁸

3.3.7. Hz. Fatıma'nın Zürriyetinin Ateşten Korunduğu İddiası

İmâmiyye'den olan kimselerin iddialarına göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

“Kızım Fatıma iffetini koruduğu için Allah, onun zürriyetine ateşi haram kılmıştır.”³³⁹

Müellifin bu iddiaya verdiği cevap yine mukayese yöntemi ile olmuştur. Hz. Peygamber tarafından böyle bir nas gelmiş olsaydı, bunun gelmesi ve bilinmesi Hz. Adem, Hz. Nuh ve diğer peygamberlerin ateşte yanmayacağına dair gelen naslar gibi hatta daha kuvvetli bir şekilde bilineceğini ifade etmiştir. Çünkü Hz. Fatıma'nın çocuklarının zamanı sözü edilen peygamberlerin zamanından daha yakındır.³⁴⁰

Kâdî bu iddiayı bertaraf etmek için şu soruya yer vermiştir: “*Sen, hiç Havva'nın zina işlediğini duydun mu? O, Tamamen iffetliydi. Onun zürriyetine ateş haram kılındı mı?*”³⁴¹

Hz. Peygamber'in hadislerinden Hz. Fatıma ve Ehl-i Beyti hakkında söylediği sözlerden örnekler getirilmiştir. Bu itibarla İmâmiyye müntesiplerinin delil olarak getirmiş oldukları hadisin uydurma olduğuna işaret edilmiştir.

“Ey Muhammed'in kızı Fatıma! Ey Muhammed'in halası Safiyye! Ey Muhammed'in amcası Abbas! Biliniz ki benim Allah katında size bir faydam olmaz.”³⁴² “Amel işlemeden oturan kimseyi nesebi yüceltmez.”³⁴³ “Arab'ın aceme takva dışında bir üstünlüğü yoktur. Sizin en hayırlınız Allah'a karşı en takvalı olanınızdır.”³⁴⁴

³³⁸ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 1008.

³³⁹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 1024.

³⁴⁰ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 1024.

³⁴¹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 1024.

³⁴² Bûharî, Vesâyâ, 11.

³⁴³ Müslim, Zikr ve Dua, 38.

³⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, c. V, s. 411.

3.3.8. Hz. Ali ve Çocuklarının Masum Olduğu İddiası

Râfıza'nın iddialarından biri de Resûlullah'ın Hz. Ali ve çocuklarının masum olduğunu beyan etmiş olmasıdır. Bu hususta nas getirildiğini, vücubiyeti gereği tüm insanlara bildirildiğini iddia etmektedirler. Bu sebeple Hz. Ali ve çocuklarının mucizeler gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Hz. Ali'nin masum olduğu, hata yapmayıp bu hususta nebiler gibi olduğu şeklindeki iddiaların ilkinin ortaya atan Hişam b. Hakem'dir. Bu iddianın nedeni ise Resulullah'a tuzak kurup, dinini ifsat etmeye çalışmak ve bütün insanları O'nun nübüvveti hususunda şüpheye düşürmektir.³⁴⁵

Ebû Ali el-Cübbâi "**et-Tefsîr ve Nakzu'l-Îmâme 'alâ İbni'r-Râvendî**" adlı eserinde bu iddialara temas etmiş ve şu şekilde cevap vermiştir:

"Kuşkusuz, Resulullah, kendilerine gönderildiği kimselere ve tâbîlerine, helal ve haramı bilme hususunda dinin mercii olarak bir kişiyi tayin etti" diyen kimse, "O, sadece bir kişiye Resul olarak gönderildi. Ona sadece bir kişi iman etti ve tâbi oldu. O, sadece bir kişiyi tezkiye ve methetti. Sadece bu bir kişinin cennete gireceğine şahitlik etti" diyen kimse gibidir."³⁴⁶

Müellif yine bu iddaya karşı bir delil niteliğinde, Hz. Ali'nin diğer halifelere nispetle muhalefet, hata ile suçlanma ya da tekfir edilme gibi problemlerle karşılaşmış olduğunu dile getirmiştir. Buna rağmen hiçbir seferinde Hz. Ali, Hz. Peygamber'in kendisi hakkında nas getirdiğini veya halife tayin ettiğine dair bir vasiyette bulunduğunu iddia etmemiştir. Çok ihtiyacı olduğu durumlar olmasına rağmen mucizeler göstermemiştir. Bilakis bir konuda delil getirdiği zaman sadece icmâya başvurmuştur. Mesela hakem meselesinde kıyası delil getirip bunu içtihadı bağlayıp şöyle söylemiştir:

"Allah kadın ile kocası arasında ayrılık tehlikesi belirlediğinde iki hakem gönderilmesini emrettiği ve Harem'de öldürülen bir tavşanın kıymeti çeyrek dirhem olduğu halde, imâmet meselesi Müslümanlara nasıl anlaşılabilir?"³⁴⁷

Hz. Ali'nin herhangi bir konuda karar verdiği zaman onun doğru mu yanlış mı olduğunu insanlara sorup, tartışıp hem onların görüşlerini alıp hem de kendi

³⁴⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 978.

³⁴⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 978.

³⁴⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 980.

görüşlerini aktardığı bilinmektedir. Örneğin Şam'daki hakem olayından sonra Irak'a döndüğü zaman arkadaşlarına “bu konudaki görüş sahiplerinin görüşleri nedir?” diye sormuştur. Onlar kendi görüşlerini ifade ettikten sonra O da kendi görüşlerini gerekçeleri ile ifade etmiştir.³⁴⁸ Burada vurgulanmak istenen nokta bu gibi önemli olayların hiçbirisinde nas, ismet veya mucize ile delil getirmemiş olmasıdır.

Müellif, Hz. Ali'nin içtihadî konularda farklı görüşler beyan etme hususunda diğer halifelerden daha meşhur olduğunu³⁴⁹ hatta kendisine muhalefet eden, kendi görüşü dışında hüküm veren sahabîleri kadı ve vekil olarak tayin etmiş olduğunu söylemiştir.³⁵⁰

Sonuç itibarıyla Hz. Ali hakkında nas gelmediğini bilmek Hz. Ammar, Hz. Bilal, Hz. Ebû Zer hakkında nas gelmediğini bilmekten daha kuvvetli olduğu vurgulanmıştır. Çünkü Hz. Ali kadar dönemi iç karışıklık içinde geçmiş ve kendisine bu denli düşmanlık edilmiş başka bir halife daha yoktur. Arkadaşları ve ailesi onun adına mücadele edip onu savunurlarken bile çok ihtiyaç duymalarına rağmen herhangi bir nas, vasiyet, ismet iddiasında bulunmamışlardır.³⁵¹

3.3.9. Hz. Peygamber ve Ehl-i Beytin Tüm Dilleri ve Meslekleri Bildiği İddiası

Râfıza'nın önde gelenlerinin iddialarından biri de şu şekildedir:

“Şüphesiz Peygamber (sav), emîru'l-mü'minîn ve onun imâmetlerini iddia ettikleri çocukları, Fars, Rum, Hind, Kıptî, Türk, Deylemî dillerini ve diğer dilleri biliyorlar ve konuşuyorlardı. Bu dillerin asıl sahiplerinden biri, o dili bu imamlardan daha iyi bilemez... Onların (imamların) bu dilleri bilmeleri aklın delâletiyle vaciptir. Eğer bu dilleri bilmeselerdi, kendileri için bir noksanlık olurdu. Çünkü onlar, Allah'ın insanlara hüccetleridir. Bu yüzden imama tercüme yapılmaz ve bir düşman geldiği zaman imâm tercümana ihtiyaç duymaz. Dolayısıyla onun bütün dilleri bilmesi lazımdır... İmamın alfabelerin tamamını bilmesi vaciptir. Herhangi birinin onlardan daha güzel yazması mümkün değildir. Aksi takdirde onlara hakaret etmiş ve kusurlu saymış olurlar. Onlar, bütün kitapları yazdılar ve bütün alfabeleri daha güzeli olmayan alfabelerle yazdılar. Onlar, bütün dilleri konuştular. Peygamber (sav) İbrahim'in

³⁴⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 982.

³⁴⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 984.

³⁵⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 984.

³⁵¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbit**, s. 986.

sahîfelerini, Adem, Nuh, Musa, Davud, İsa ve bütün peygamberlere inen kitapları bu lisanlarda okudu ve onları bu alfabelerle yazdı.”³⁵²

Râfızîler bu iddiayı Resûlullah (sav)’ı ve imamları övmek niyetiyle ortaya atmış olsa da bu şekilde Hz. Peygamber’i yalanlamış olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) aklın delâletiyle de bilineceği üzere ümmî bir peygamberdi.³⁵³ Bu durumu nübüvvetine dair düşmanlarına delil getiriyordu. Çünkü onların kitaplarında yazılı olanı Allah’ın vahyetmesi sayesinde onlara okuyordu. Aynı şekilde Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de Arapça okumak ve yazmaktan başka bir dil bilmiyorlardı. Bu da tıpkı Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın diğer dilleri güzel yazıp konuşmadıkları nasıl biliniyorsa aynı şekilde hatta daha kuvvetli bir şekilde bilinir.³⁵⁴

Râfızîlerin Resûlullah’a ve Ehl-i Beyt’e vereceği zararın son noktasının bu olduğunu ifade eden müellif, bunu yaparken onları övmek adına yaptıklarını söylemiştir. Yine onların bir iddialarına göre Resûlullah (sav)’ın ve imâmetlerini iddia ettikleri kimselerin meslek türlerinin her çeşidini çok iyi bildiklerini söylemişlerdir. Örneğin ticarete, terzilikte, boyacılıkta ve daha pek çok meslekte mahir olduklarını iddia etmişlerdir. Ayrıca Resûlullah’ın şiiri bütün şairlerden iyi bildiklerini iddia etmektedirler.³⁵⁵

Müellif, alimlerin aktardığına göre Resûlullah (sav)’ın bu işlerin hiç birisini ehli kadar iyi bilmediğini söylemiştir. Bunun yanında Araplardan veya Arap olmayanlardan hiçbir kimseden şiir aktarmamışlardır. Bu durumun aslında onun için uygun olmadığı ifade edilmiştir. Nitekim Allah: *“Biz ona şiir öğretmedik, ona yaraşmaz da”*³⁵⁶ buyurmaktadır.³⁵⁷

3.4. BATINÎLER

Nasların zahirî manalarını kabul etmeyip, hakiki anlamlarını yaratıcı ile “masum imam”ın bilebileceğini iddia eden aşırı fırkaların ortak ismidir. Bu terimin

³⁵² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 990.

³⁵³ A’raf 7/157-158.

³⁵⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 992.

³⁵⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 992.

³⁵⁶ Yasin 36/69.

³⁵⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 992-994.

ilk olarak Makdisî'nin “**el-Bed' ve't-târîh**” inde kullanılmasından hareketle hicrî IV. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığını söylemek mümkündür. İslam düşünce tarihinde bâtinîyye ile kastedilen, nasları zâhir-bâtın ayırımına tabi tutarak teviller yapan grupların temel itikadî düşünce biçimleri anlaşılır. Bu lakabın bu tür gruplara verilmesinin nedeni, naslara zahirî manasıyla hiçbir ilgisi bulunmayan bâtinî manalar vermeleri, müslüman görünümlü olup asıl amaçlarını gizli tutmaları, gizli bir imama tabi olmaları, alemin sırlarına vakıf olduklarını iddia etmeleri gibi farklı sebeplere bağlanmıştır. Bunun yanında merkezî idareye karşı oluşmuş gizli siyasî yapılanmalar için de kullanılan ortak bir isimdir.³⁵⁸

Bâtinîler Irak, Bahreyn, Şam, Mısır, Hindistan, Horasan, İran gibi muhtelif yer ve zamanlarda tek bir isimle anılmamışlardır. Bunun nedeni dönemden döneme değişiklik arz edecek şekilde farklı inanç ve düşünce şekillerine davet etmeleridir. Buna göre; Cafer-i Sâdık'tan sonra imâmetin oğlu olan İsmail'e geçtiğini düşündükleri için “İsmâiliyye”, âlem ve imâmet anlayışlarında yedili bir sisteme inandıkları için “Seb'iyye”, hakikat bilgisinin ancak gizli imamın vereceği talimle öğrenileceğini düşündükleri için “Ta'îmiyye”, dinin açıkça haram addettiği konuları helal saydıkları için “İbâhiyye”, mal ve kadınları ortak olarak kabul eden Mezdek ve Bâbek'in öğretilerine uydukları için “Mezdekiyye” ve “Bâbekiyye”, İslam akâidine ters düşen inançları olduğu için “Zenâdika”, ahiret hayatının varlığını inkar ettikleri için “Melâhide”, Hamdân Karmât (Kırmıt), Nasır-ı Hüsrev, İbn Nusayr ve Hasan Sabbâh gibi kimseleri lider edindikleri için “Karâmita”, “Nâsiriyye”, “Nusayriyye”, “Dürziyye”, “Sabbâhiyye” gibi isimlerle anılmıştır.³⁵⁹ Sonuç olarak yapılmış olan tanımlamalardaki belirsizlikler ve farklı görüşlere rağmen Bâtinîyye geniş anlamda farklı fırkalar ve mezhebî oluşumlar için kullanılan ortak bir lakap olagelmıştır.³⁶⁰

Her ne kadar aşırı görüşlere sahip yukarıda sözü edilen grupların ortak adı olsa da, bu lakabın dar anlamdaki karşılığı “İsmâiliyye”dir. Çünkü sözü edilen

³⁵⁸ Avni İlhan, “Bâtinîyye”, **DİA**, c. V, s. 190-191.

³⁵⁹ Ahmed Ateş, “Bâtinîyye”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB, İstanbul, 1979, c.II, s.339; Muhammed Hammâdî, **Bâtinîlerin ve Karmâtîlerin İç Yüzü**, trc. İsmail Hatib Erzen, Ankara 1948, s. 31-32.

³⁶⁰ Mustafa Öztürk, **Kur'an ve Aşırı Yorum :Tefsirde Bâtinîlik ve Batınî Tevil Geleneği**, 3. bs., Ankara, Ankara Okulu yay., 2014, s. 41.

fırkaların her biri ya İsmâiliyye'ye ya da onun farklı kollarına atfedilen lakaplardır.³⁶¹

Bâtînî düşüncenin doğuşu hakkında ise değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bâtînî düşünceye sahip olanlar bu oluşumun başlangıcını bizzat Cafer-i Sâdık'a dayandırırılar. Ehl-i Sünnet ve Mutezile alimleri ise Bâtîniyye'nin kaynağını Mecûsilik, Sabîlik, Yahudilik gibi eski din ve kültürlerle dayandırırılar. Bazı araştırmacılar ise, Eflâtunculuk, yeni Pisagorculuk gibi gnostik felsefî düşüncelere dayandırır. Bazı Şîî yazarlara göre bu oluşumun ortaya çıkışını hazırlayan kimse Abdullah b. Sebe'dir. İbn Hazm'a göre de Bâtîniyye'nin asıl kurucusu Hz. Ali'yi ilahlaştıran Abdullah b. Sebe'dir.³⁶² Sonuç olarak Bâtînîliğin ne zaman ortaya çıktığı ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, bâtinî olarak anılan tüm görüşlerde dönemin farklı din, fırka ve İslam'ı ortadan kaldırmaya yönelik ne kadar oluşum varsa bunların ortak amaçları uğruna bir araya gelip Bâtînîliği kurduğu dikkatleri çekmektedir. Nitekim tüm bu grupların ortak inancı, İslam'ı silah zoruyla veya ilmî yönden alt edemedikleri için ya eski dinlerini ihya etmek veya Müslümanları dinleri hususunda şüpheye düşürmek için bir araya gelmiş olmalarıdır. Bunu da çoğunlukla Şîîlik düşüncesi altında yapmaya çalışmışlardır.³⁶³

Bâtîniyye temel, belli başlı kuralları olan bir düşünceye sahip olmaksızın, İslam'ın temel esaslarına aykırı teviller yapmak suretiyle var olmuştur. Onlara göre nasların asıl anlamları, metinlerde gizlenmiştir ve bu anlamları sadece kendilerinin tâbi oldukları imamlar bilir.³⁶⁴

Bâtîniyye inancına göre, küllî akıl ve küllî nefis ulvî alemin sınırları iken nebî ve imam da süflî alemin boyutlarını oluşturur. Bu noktada Nebî'ye nâtık, imam'a ise sâmit derler. Peygamberlere atfedilen mucizelere ya inanmazlar ya da batînî manalara işaret eden semboller olduğunu söylerler. Kâinatın bağlı olduğunu düşündükleri yedili sisteme peygamberler ve imamların da bağlı olduğunu düşünürler. Buna göre; bir peygamberin dönemi kendisi ve kendisinden sonra gelen

³⁶¹ Öztürk, **Kur'an ve Aşırı Yorum**, s. 41-42.

³⁶² İlhan, "Bâtîniyye", c. V, s. 192.

³⁶³ Öztürk, **Kur'an ve Aşırı Yorum**, s.56-57.

³⁶⁴ İlhan, "Bâtîniyye", c. V, s. 192.

altı imamla birlikte yedi devir sürer. Bu devir tamamlandıktan sonra yeni bir peygamber gelir. Onlara göre, peygamberler insanlara güzel olan şeyleri yasaklayıp zor olanları emretmiştir. İşte masum imamlar bu noktada devreye girer ve her asırda sözü edilen bu nasları tevîl edip esas manalarını açıklarlar. Böylece insanları ağır yükümlülüklerden kurtarmış olurlar.³⁶⁵

Bâtîniyye-İsmâiliyye kültürünün dayandığı temel kaynaklardan biri de ihvan-ı safâ risaleleridir.³⁶⁶

Kâdî Abdülcebbâr, eserinde zaman zaman “el-Karâmita” olarak isimlendirdiği grubun iddialarına da yer vermektedir. Yukarıda değinildiği gibi Karmâtîler, Bâtînî gruplar içinde bir gruptur.

Karmâtîler, III./IX. asrın ortalarından itibaren İsmâilî mezhebinin içinde oluşan daha çok siyasî karakterli bir harekettir.³⁶⁷ Karmâtîlik adı; İsmâiliyye’nin Kufe Sevadı’ndaki kendi ismi ile meşhur olmuş baş davetçisi Hamdân b. el-Eş’as’ın (v. 293/906) lakabından esinlenerek ilk defa kullanılmıştır. Daha sonra sözü edilen kimse imamet iddiasında bulunan İsmâilî davetin önderi Ubeydullah el-Mehdî’nin imametini kabul etmemişlerdir. Bunun yerine eski İsmâilî öğretiyeye göre; Muhammed b. İsmail’in Kâim el-Mehdî olarak beklenmesi gerektiğini iddia ederek İsmâilik hareketinden kopmuş siyasî bir hareket haline gelmişlerdir.³⁶⁸

Karmâtîliğin teşekkülünü hazırlayan pek çok etken vardır. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz siyasî etkenlerdir. Karmâtîliğin doğup geliştiği III./IV. asırda Abbasî halifelerinin siyasî güçleri oldukça azalmış, buna mukabil asker ve asker destekli bürokratların nüfuzları artmıştır. Büveyhî hakimiyeti ile zayıflayan otorite tamamen kaybedilmeye yüz tutmuştur. Büveyhîler halifenin manevî otoritesini kendi çıkarları uğruna kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ortaya çıkan siyasî iktidarsızlık neticesinde Abbasî başkentine yakın yerlerde kargaşa ve karışıklıkların artmasına sebep olmuştur. Siyasî otorite kendi iç sıkıntılarından çıkıp farklı oluşumları takip

³⁶⁵ İlhan, “Bâtîniyye”, c. V, s. 193.

³⁶⁶ İlhan, “Bâtîniyye”, c. V, s. 194.

³⁶⁷ Ali Avcu, “Karmâtîler, Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c. 10, sayı 3, yıl:2010, s. 199.

³⁶⁸ Avcu, s.202.

edemediği için, İsmâilî davetçiler bu bölgelerde rahatça kendi öğretilerine davet edebilmişlerdir.³⁶⁹

Abbasî yönetimindeki bu zayıflıklar beraberinde ekonomik ve sosyal problemleri de getirmiştir. Karışıklığın en çok baş gösterdiği bölgelerden olan Kufe ve Basra gibi yerlerdir. Bu dönemde ortaya çıkmış olan en önemli hareket Zenc isyanıdır. Karmâtî hareketinin çıkışından hemen önce gerçekleşen bu isyan, Hamdân Karmat'ın hareketlerine zemin hazırlamıştır.³⁷⁰

Karmâtî dini öğretileri Fatimî İsmailîliği'nin ortaya çıkmadan önceki Bâtîniyye öğretilerine uygunluk gösterir. Aynı zamandan IV. yüzyılda ortaya çıkan İhvan-ı Safâ risalelerine uygunluk gösteren karmâtî dînî öğretisine göre “nur”un önemli bir anlamı vardır. Allah'ın zatını “şa'şâânî nur” ile “kâhîr nur”dan sudur eden ulvî bir nur olarak tanımlarlar. Kahir nurdan ise akıl ve kâinatın nefsinin oluştuğunu söylerler. Buna göre kâinatın nefsi nebî, imamların akıllarına kaynak olarak bulunur.³⁷¹

Karmâtîlere göre Peygamber, kutsal ve saf kuvvet verilen kimsedir. Vahiy getirenin ise Cebrail olmadığını, Peygamber üzerine taşan bir akıl olduğunu iddia ederler. Kur'an-ı Kerim ise Peygamber'in küllî akıldan aldığı bilgileri kendi ifadesiyle sunmasıdır.³⁷²

Düalist İran dinleri, Yahudilik, Hristiyanlık, Halk Hermetizmi'nin özellikle de Gnostisizm'in İsmâilî dolayısıyla Karmâtî fikir yapısının oluşumunda önemli yeri olmuştur.³⁷³

Sonuç olarak Karmâtîler nasların zahirî ve batınî manalarının olduğunu ileri sürerler. Peygamber'in zahirî manaları açıklarken, vâsîlerin asıl manalar olan batınî manaları tevil edip açıklamaları gerektiğini iddia ederler.³⁷⁴

³⁶⁹ Avcu, s. 202.

³⁷⁰ Avcu, s.202-203; Sabri Hizmetli, “Karmâtîler”, **DİA**, c. XXIV, s. 510.

³⁷¹ Hizmetli, “Karmâtîler”, **DİA**, c. XXIV, s. 512.

³⁷² Hizmetli, “Karmâtîler”, **DİA**, c. XXIV, s. 512.

³⁷³ Avcu, s. 206.

³⁷⁴ Hizmetli, “Karmâtîler”, **DİA**, s. 512.

3.4.1. İbadetler Hakkında Ortaya Atılan İddialar

Kâdî Abdülcebbâr, Bâtıniyye'ye müntesip kimselerin İslam dinine has olan Kur'an-ı Kerim okuma, namaz, oruç gibi ibadetleri yapıp insanlardan gerçek niyetlerini sakladıklarını ifade etmektedir. Bu kimselerin alimleri, fakihleri, edipleri kandıramayacakları için alt tabakadan cahil insanları kandırdıklarına temas eder. Ayrıca sözü edilen kimselerin esasında Şîa'dan olduklarını vurgular.³⁷⁵

Bu fırkadan olan insanların inanışlarına göre leyletü'l-ifâza³⁷⁶, evlâdu's-safve,³⁷⁷ anne ve kız kardeşleri nikahına alma, kadınları ortak olarak nikahlama, dinin gerekliliklerini yok sayıp peygamberlere küfretme gibi adetlerine temas edilmiştir.³⁷⁸

Eserde Bâtınîler'in "meclisu't-tağziye" (gıdalanma meclisi) adını verdikleri toplantılarda insanlara, her şeyin bir bâtını olduğunu, bunun bilgisini ancak Allah'ın bilebileceğini, kendilerinin ise derecelerinin yükselmesi halinde bu bâtınî bilgilere vakıf olacaklarını anlatılmıştır. Yine bu meclislerde insanlara:

"Niçin sabah namazında cehrî okunur da öğle namazında cehrî okunmaz. Niçin hurmanın yaprağı uzun, üzümün yaprağı yuvarlak ve muzun yaprağı uzun ve enlidir?" Onlara bunun cevabını sordukları zaman ise şöyle derler: "Siz, deneme ve başlangıç seviyesindesiniz. Başlangıç seviyesindekiler, sütle beslenen çocuk gibidirler. Onlara süttten sonra daha kuvvetli besin verilir." Onlara şöyle derler: Allah, size "ölmüş hayvan haram kılındı" buyurmadı mı? Halbuki biz de siz de ölünceye kadar boğazlanmış hayvan etini ve ölünceye kadar balık etini yemiyoruz. Bunun manası şudur: "Peygamber (sa) öldü. O halde onun şeraitini ikame etmek haramdır." Şu halde senin Allah'ın hücceti olan azîz efendimizin emrine sarılman gerekir. İşte bu havassın ilmidir. Eşek olan fukaha ile zâhir ehli bunu bilmezler. Çünkü onlar Allah'ın velisi ve kullarına hücceti olan imamlarına karşı çıkarlar."³⁷⁹ gibi sözlerle davette bulunmuşlardır.

Yine onların inanışına göre, düşmanları olduğu ve yeryüzünde güvenli bir şekilde yerleşmelerine mani olduğu sürece namazın onların üzerine farz olamayacağını söylerler. Bunu şu ayetle delillendirirler: *"Onları yeryüzünde iktidara getirdiğimiz taktirde, namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten*

³⁷⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 690.

³⁷⁶ Leyletü'l-ifâza: Davetçi olan kimsenin her yıl erkekleri ve kadınları bir araya toplayıp eğlenceler yaptıkları geceye verilen isimdir. Bkz. (naşirin notu) s. 690.

³⁷⁷ Evlâdu's-safve: Leyletü'l-ifâzadan doğan çocuklara denir. Bkz. (naşirin notu) s. 690.

³⁷⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 690.

³⁷⁹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîât**, s. 1106.

vazgeçirmeye çalışırlar”³⁸⁰ Buna göre namazın zâhir ehline azap olduğundan bahsederler. Kendi öğretilerini “el-Belâğu’s-Sâbi’ ve en-Nâmûsu’l-A’zam” ismini verdikleri eserlerde anlatmışlardır. Onlara göre bir kimsenin kız kardeşi, annesi ve kızı ile evlenmek haram değildir. Aynı şekilde zina, içki içmek, livâta, faiz gibi günahların hepsi helaldir. Kişinin malı ve eşi herkes arasında ortak kullanıma açıktır.³⁸¹

3.4.2. Resulullah ve Ehl-iBeytinin Dünyalık Elde Etmek İstedikleri İddiası

“Siz, Nebîiniz olan o adamın dünyaya değer vermediğini ve ehl-i beytine dünyadan el etmek çektiğini söylüyorsunuz. Fakat Abbâsoğulları ve Ebû Talib’in çocukları, yeryüzünün beşte birinin kendilerine verildiğini reddetmiyorlar. Hatta onların büyükleri, zenginleri, melikleri ve servet sahipleri, “Bütün insanların mallarının beşte biri bizimdir. Hatta ördüğü yünle geçinen fakir dul kadının sahip olduğu malın beşte biri de bizimdir” diyorlardı.”³⁸²

Müellif, bu iddiaların “Karmâtîler” tarafından dillendirildiğine işaret edip, cevap verirken yine kıyaslama yoluna gitmiştir. Resûlullah (sav) buna dair bir nas getirmiş olsaydı, buna benzer diğer nasların gelmesi gibi hatta daha kuvvetli bir bilgi ile geleceğini ifade etmektedir. Örneğin, “*Sadakalar fakirler ve miskinler içindir*”³⁸³ veya “*Allah size çocuklarınız hakkında şunu tavsiye ediyor*”³⁸⁴ ayetleri ve benzeri ayetleri bilmekten daha kuvvetli olması gerekirdi. Çünkü iddia edilen nas ileri gelen kimseler hakkındadır ve onlar hakkındaki bir bilgi yaygın olarak mutlaka bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca tarihî gerçeklere bakıldığında da Resûlullah’ın sahip olduğu Arap yarımadasını kendi ailesine taksim etmesi gerekirdi. Ya da Hz. Ali’nin kendi hilafeti zamanında sahip olduğu toprakların beşte birini kendi ailesine paylaşması gerekirdi.³⁸⁵

Müellif burada iddia sahipleri tarafından gelecek başka sorulara bir ön varsayım, eğer Resûlullah’ın ve Hz. Ali’nin hüküm verdikleri dönemde böyle yaptıklarını söylerlerse, onlara bunun haberleri işiten kimselerde bir bilgi meydana

³⁸⁰ Hac 22/41.

³⁸¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1106-1108.

³⁸² Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1026.

³⁸³ Tevbe 9/60.

³⁸⁴ Nisa 4/11.

³⁸⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1028.

getireceği söylenir. Çünkü iddia edilen taksim, sürekli tekrarlanan bir bilgi olduğundan öyle kuvvetli bir bilgi olur ki, Hz. Ali'nin Basra'da veya Şam'da savaştığı bilgisinden daha kuvvetlidir.³⁸⁶

Durumun hakikati ise iddia edilenin aksinedir. Çünkü gerçekte Resûlullah (sav) ehl-i beytine sadakayı haram kılmıştır. Ayrıca onların zenginlerine, Haşimoğullarından olmayan müslüman fakirler için sadaka vermelerini zorunlu saymıştır. Haşimoğullarının fakirleri için ise beşte birin, beşte biri kadar pay verilmiştir.³⁸⁷

Müellif bu akli çıkarımlara yönelik olarak hadislerden pek çok örnek verir. Mesela Hz. Fatıma'nın ev işlerinden yorgun düşmesinden sonra babasından kendisine yardımcı olacak hizmetçi istemesi, Hz. Peygamber'in ise ona nasihatte bulunup tesbihat yapmasını önermesi örnek verilmiştir.³⁸⁸

Yine bir başka seferde Hz. Fatıma'nın oğulları Hasan ve Hüseyin'i yanında getirerek, Resûlullah'ın onlara hediye vermesini istemesi örnek verilmiştir. Resulullah (sav) ise *“Büyüğüne heybet ve ilim, küçüğüne muhabbet ve rıza verdim”* diyerek dua etmiştir.³⁸⁹ Bütün bu örneklerden Hz. Peygamber'in ehl-i beyti için öncelikli olarak güzel ahlakı dilemesi görülmektedir.

3.4.3. Tıbbu'n-Nebevî ve Adab-ı Muaşeret ile Alakalı İddialar

Tıbbu'n-Nebevî ve âdâb-ı muâşeret esaslı bu iddialar genel itibariyle sünnete yöneliktir. Bu şekliyle doğrudan nübüvvet karşıtlığını temsil etmez, ancak bu kanalla nübüvvetin temel dinamikleri üzerinde şüphe uyandırmaya çalışır. Bu da özünde nübüvvet karşıtlığını temsil eder. Bu minvalde müellif, Hz. Peygamber'in tıbbu'n-nebevî ve âdâb-ı muâşerethakkındaki bazı hadisleri üzerinden ortaya atılan

³⁸⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1028.

³⁸⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1028.

³⁸⁸ Bkz. Buhârî, Fezâilu's-sahabe, 9.

³⁸⁹ Ebü'l-Kâsım Sikâtüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimeşk**, thk. Muhibbüddîn el-Amrî, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1995, c. XIV, s.128.

şüphelere yer verir. Bu şüphelerden biri “İçinde hurma olmayan ev halkı açtır”³⁹⁰ hadisi hakkındadır.

Bu hadis hakkında “İşte şu bizim efendimiz, el-Azîz’in (bu grubun liderlerinden) konağı içinde hurma yiyen ve hurma isteyen hiçbir kimse yoktur. Ama hiçbiri aç değil bilakis toklardır”³⁹¹ şeklinde bir iddia ortaya atmışlardır.

Müellif onlara, Resûlullah’ın bu sözü söylerken besin kaynağı olarak hurma yemeyen insanların olduğunu buna rağmen açlıklarını giderdiklerini bildiğini söylemiştir. Bu hadiste kastedilenin besin kaynağı olarak hurma yetiştiren Medine ve civar şehirlerin olduğuna işaret eder. Bu vesile ile kendileri ve aileleri için besin kaynağı olan hurma edinmeye teşvik etmiştir.

Bir diğer şüphe ise Resûlullah’ın: “Şifa, bal şerbetinde veya hacamatçının bıçağında veya Kur’an ayetindedir.”³⁹², “Mantar, kudret helvası cinsindendir. Suyu göze şifadır”³⁹³ hadisleri üzerinden ortaya atılmıştır.

İddia sahipleri bu söze dair, humma hastalarına ve akciğer zarında iltihap olan bir hastaya bal yedirilmesine rağmen iyileşmediklerini; bilakis balın onlara zarar verdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca felçli veya kemik iltihabı olan hastalara hacamat yapıldığı taktirde bunun onları iyileştirmek yerine sakat bırakacağını iddia etmişlerdir. Yine hasta olan insanların Kur’an okumalarına rağmen iyileşmedikleri, mantarın tedavi etmiş olduğu bir göz rahatsızlığı olduğuna şahitlik etmediklerini söylemişlerdir.³⁹⁴

Müellif bu iddialara, Hz. Peygamber’in söylediği şeylerin dışında başka bir şeyde şifa olmadığını; sadece bunlar da şifa vardır gibi bir söz söylemediği şeklinde cevap verir. Ancak “şunlarda şifa bulunmaktadır” demiştir ki bu söz de hakikati beyan eder. Balın ve hacamatın şifa verdiği durumlar olduğu bilinmektedir. Resûlullah (sav) bunları her hasta için emretmemiştir. Nitekim Resulullah “İki acı

³⁹⁰ Müslim, Eşribe, 26.

³⁹¹ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1140.

³⁹² Bkz. Müslim, Selâm, 26. Müslim’deki hadiste “Kur’an ayeti” ifadesi bulunmamaktadır.

³⁹³ Müslim, Eşribe, 28

³⁹⁴ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1142.

*şeyde ne çok şifa vardır: Sabır ve hardal (süfâ)*³⁹⁵ buyurmaktadır. Aynı şekilde bu zikredilenler dışındaki hadislerinde pek çok meyve ve sebze tavsii eder. Kendisi doktor olmamasına rağmen söylediklerinden hiçbirinin gerçekliğe aykırı olmadığına işaret edilmiştir.³⁹⁶

Burada Kâdî, ashabın bu sözler karşısındaki tavrına değinmektedir. Onlar Resûlullah'ın tavsiye ettiğı şifa kaynaklarını, şifa vesilesi olarak kullanmalarına rağmen neticede öleceklerini; şifanın tavsiye edilen ilaçlar sebebiyle değil yalnızca Allah'tan olduğuna inanmaktadırlar. Allah'ın şifayı bazen ilaçla bazen ilaçsız verdiğini ya da ilaç kullanılmasına rağmen ilacın hasta ettiğinin bilindiğinden bahsedilmiştir. Çünkü Allah'ın imtihanı gereğı adeti bazen şifa vermek bazen de vermemek üzere cereyan eder.³⁹⁷ Bazen de Allah, birbirinden çok farklı hastalıklara tek bir şeyle şifa verir ki o da Kur'an'dır. Müellif, vahyolunduğundan beri Kur'an gibi manevî bir ilacın olmadığını belirtir.³⁹⁸

Kâdî, sözü edilen bu iddialara başka bir yönden daha cevap vermektedir: Onlar göze iyi gelen ilaçlar arasında mantar suyu olmadığını ifade etmişlerdir. Bu sözü söyleyen kimselerin rubûbiyeti, adeti, tıbbî bilmeyen kimseler olduğunu söyler. Çünkü her topluluğun tıb bilimi ve buna göre geliştirmiş oldukları ilaçlar birbirinden farklıdır. Şehirlerde oturanların tıbbî ile köylerde oturanlarınkinin farklı olduğu gibi. Mesela Horasan halkı ateşli hastalıkları et ile tedavi ederken; Nisabur halkı ateşli hastalıkları yağ ile tedavi etmektedir. Bunun yanında Huneny b. İshak'ın³⁹⁹ (v. 260/873) eserlerinde bildirdiğı ilaçları ilk çağın ünlü doktorlarından olan Hipokrat'ın (mö 460[?]-375[?]) bilmediğı gerçeğine işaret eder.⁴⁰⁰ Tıb biliminin pozitif bir bilim olduğuna temas edilir. Edinilen tecrübelerin sürekli ve aynı tarzda devam

³⁹⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkâhîr Atâ', Mekke, Mektebetü Dârü'l-Bâz, 1994, c. IX, s. 346.

³⁹⁶ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1142.

³⁹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1142.

³⁹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1144.

³⁹⁹ Asıl adı Ebû Zeyd Huneyn b. İshak el-İbâdî olan eski Yunan tıp ve felsefesinin İslam dünyasına aktarılmasını sağlayan mütercimlerden birisidir. Bkz. Hasan Katipoğlu, "Huneyn b. İshak", **DİA**, c. XVIII, s. 378.

⁴⁰⁰ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1146.

etmedikleri; bilakis toplumdan topluma ve zamandan zamana çok büyük değişiklikler gösterdiğine işaret edilir.⁴⁰¹

Resûlullah (sav)’in “*Sefere çıkınız, ganimet bulunuz.*”, “*Ümmetim için erken sefere çıkmak bereketli kılınmıştır*”⁴⁰² sözleri üzerine, sefere çıkanların her zaman ganimet bulmadıklarını veya erken yola çıkanların zaman zaman talihsizlikler yaşayıp soyuldukları veya öldürüldükleri şeklindeki iddialarına yer verilmiştir. Müellif bu tür iddialara yine aynı yöntemle cevap vermiştir. Resûlullah (sav) bu emri kendisi için fayda yaratacak kimseye vermiştir. Yani hastaya, yaşlıya, güvenlik koşullarını sağlamayan ortamlarda veya sıcak vakitlerde yolculuğa çıkmayı nehyetmiş ve onlara yüce Allah’ın şu ayetlerini okumuştur: “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*”⁴⁰³ Bu şekilde ashâbı onun tavsiyelerinden ne kastettiğini anlamışlardır. Yani Resûlullah’ın bu emirleri her halükarda geçerli olmamıştır.⁴⁰⁴

Hiz. Peygamber (sav)’ e iftira atılan sözlerinden biri de, “*Bana, bir hayvan budu hediye edilse kabul ederim. Davet edildiğim şey paça yemeği bile olsa icabet ederim*”⁴⁰⁵ hadisidir. Onlar bu hadisten, Hiz. Peygamber’in aç gözlülük yaparak insanlardan bir şeyler talep ettiğini iddia etmektedirler. Müellif, Hiz. Peygamber’in tok gözlülüğünden bahsederek örnekler vermiştir. Nitekim O, Arap yarımadasına hâkim olmuş ve toplanan mallardan kendisini, eşlerini ve ehl-i beytini mahrum kılmıştır. Toplanan gelirleri ihtiyaç sahibi olan insanlara dağıtmıştır. Ayrıca, kendisine hediye edilen şeyin karşılığını fazlasıyla verdiği bilinmektedir. Nitekim tüm bunlar onun üstün ahlakından ve faziletindendir. Fakir kimseler yemeğe davet ettiğinde icabet edilmesini tavsiye etmiş, hediyelerinin asla hakir görülmemesini emretmiştir. Bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Külfete girmekten sakının! Sizden birinizin yanında bir ziyaretçi bulunduğu zaman, onun için yanında bulunmayan şeyi ikram etmek için kendisini zora sokmasın. Sizden birinin yanında bulunmayan şeyi ikram etmek için külfete girmesi ne kötü bir şeydir.

⁴⁰¹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s.1150.

⁴⁰² Ebû Davud, Cihad, 85.

⁴⁰³ Bakara 2/195.

⁴⁰⁴ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s.1192-1194.

⁴⁰⁵ Buhârî, Hibe, 2.

Yanında bulunan şeyi hakir görmesi ne kötü bir şeydir. Sizden biriniz kardeşinin yanında hazır bulunduğu onun takdim ettiği şeyi hakir görmesi ne kötüdür.”⁴⁰⁶

İddia sahiplerinin, Resulullah’ın “*Birinizin yemek kabına sinek düştüğü zaman, onu iyice batırın. Çünkü onun bir kanadında hastalık, diğer kanadında şifa vardır. O, hastalık olan kanadıyla kendisini bizden korur*” hadisi hakkında da eleştiride bulundukları görülmektedir. Müellif, bunun çirkin görülecek bir şey olmayıp bal arısını örnek getirmiştir. Bal arısının iğnesinde hastalık, karnında bal olduğundan bahsetmiştir.⁴⁰⁷

Bunların yanında Resulullah (sav)’in yemek yeme adabıyla da dalga geçmişler ve onun elleri ile yemesini ayıplamışlardır. Bunun kirli olmanın alameti olduğunu, Kısra ve Farısların nasıl kaşık, bıçak gibi âlet-edevatla yemek yediklerini örnek göstermişlerdir. Müellif bu eleştiriye, Resûlullah (sav)’in parmaklarını yalamasını, onun güzelliklerinden ve faziletlerinden olduğunu söyleyerek cevap vermektedir. Bunun esasında Resûlullah’ın tevazusuna ve insanlara değer vermesine işaret olduğunu nakleder. Nitekim O, atına bindiği zaman daima terkisine birini alır, elbisesini kendisi yamar, zayıf, fakir, dul ve hizmetçilere yardım ederdi. Onun halifeleri ve ashâbı da aynı ahlakla ahlaklanmışlardır. Ayrıca insanlar, kendilerinin ve sevdiklerinin tükürüğünden tiksınmediklerine, tükürüğün Allah’ın yaratıklarına verdiği en büyük nimetlerden biri olduğuna temas eder. Bununla alakalı bir hadis nakleder:

“Resulullah, bir gün avucuna tükürdü ve sonra parmağını onun üzerine koyarak şöyle dedi: “Allah Tealâ buyuruyor ki: Ey Ademoğlu! Sen, nasıl beni aciz yerine koyuyorsun. Halbuki ben seni şunun gibi bir şeyden yarattım. Seni düzenleyip mükemmelleştirdiğim zaman, sabah-akşam yürüdün...”⁴⁰⁸

Onların önderlerinden el-Azîz şeklinde adlandırılan kimsenin insanlara karşı kibirli olduğuna dikkat çekilmiş, temizlenirken su yerine idrar kullanan Kısra ve Mecûsilere dikkat çekilmiştir. Bu şekilde iddialarının asılsızlığına dikkat

⁴⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. III, s. 371.

⁴⁰⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 1198.

⁴⁰⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s.1200.

çekilmiştir.⁴⁰⁹ Nitekim onların savundukları kimseler, hem insanları küçümseyen hem de hakikati itibariyle temizlenmeyi bilmeyen kimseler olduğu vurgulanmıştır.

Müellif, Resulullah'ın tevazusundan parmağını yalamasını ve zorba kralların yaptıklarının hiçbirini yapmamasını onun faziletinden olduğunu dolayısıyla nübüvvetinin alametlerinden olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda Resûlullah (sav)'in insanlara yaptığı öğütlere yer verilmiştir:

“İnsanların, ayakta durarak önünde el pençe divan durmalarından hoşlanan kimse cehennemdeki yerini hazırlasın!”⁴¹⁰

“Resulullah asla yaslanarak yemek yemezdi”⁴¹¹

“Ben sadece bir kulum. Kölenin yediği gibi yer ve kölenin oturduğu gibi otururum”⁴¹²

Sonuç olarak Allah'ın kendisine ne kadar hakimiyet ve dünyalık vermiş olursa olsun Resûlullah'ın tevazusuna açık işaretlere yer verilmiştir. Bu bağlamda yaşam biçimi olarak tevazusu nübüvvetinin alametlerinden birisi sayılmıştır.

3.4.4. Hz. Zeyneb bnt. Cahş Hakkında Ortaya Atılan İddialar

Bâtînîler'in attıkları iftiralardan biri de Hz. Zeyd b. Hârise ile Hz. Zeyneb bnt. Cahş'ın boşanmaları hadisesidir. Kıssaya göre Hz. Peygamber (sav) bir gün Zeyd'i görmek için evine gider ancak onu evinde bulamaz. Eşi Zeynep bnt. Cahş ekmek pişirmektedir ve Hz. Peygamber'in geldiğini görünce tandırdan başını çıkarır ve Hz. Peygamber'in yanına gelir.

Bu grubun attığı iftiraya göre Hz. Peygamber, Zeynep'i gördükten sonra, Zeyd'in öldürülmesi için bir seriyyeye gönderir. Batınîlerin önde gelenlerinden bazıları boşanma hadisesinin anlatıldığı Ahzab suresindeki “Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde gizliyordun”⁴¹³ ayetinin anlamının “yapmış olduğun zinayı” şeklinde te'vil ederler.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s. 1202.

⁴¹⁰ Ebû Dâvud, Edeb, 166.

⁴¹¹ Buhârî, Et'ime, 13.

⁴¹² Beyhakî, **Şuabu'l-imân**, thk. Muhammed Said Zağlul, Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1990, c. VIII, s.116.

⁴¹³ Ahzab 33/37.

⁴¹⁴ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbîr**, s.1208.

Müellifin bu çirkin iddiaya ilk vermiş olduğu cevap, düşünen ve akleden bir kimsenin bu iddianın yalan olduğunu, Hz. Peygamber'in doğru sözlü bir peygamber olduğunu bilmeden bile anlayacağı şeklindedir. Bunu delillendirmesi sosyolojik gerçekler üzerine bina etmiş olduğu hakikatlerdir. Nitekim Zeyd, Hz. Peygamber'in azadlı kölesidir ve ona bütün hayatı boyunca iyi davranmıştır. Zeyneb bnt. Cahş ise Hz. Peygamber'in halasının kızıdır; bu itibarla onu hem küçükken hem de büyüdüğünde defalarca görmüştür. Evlilikleri söz konusu olduğunda ise Hz. Zeyneb sert mizaçlı olup Hz. Zeyd'i sevmemektedir. Hz. Peygamber (sav) bu duruma üzülüyor ve Hz. Zeyd'e sürekli sabretmesini nasihat ediyordu. Hz. Zeyneb'in Hz. Zeyd'e verdiği sıkıntıları gördükçe en başta evlendirmemiş olmayı, akrabası olması hasebiyle de Hz. Zeyneb'e kendisinin sabretmesinin daha uygun olduğunu düşünmüştür. Bunun üzerine Allah, onunla evlenmesini vahyetmiş ancak Resûlullah (sav) bunu Zeyd'den gizlemiştir. Zeyd'e kararından geri dönmesini nasihat etmiştir. Neticede Resûlullah gelmiş olan vahyi Zeyd'e bildirmediği için azarlanmıştır. Daha sonra boşanmalarının akabinde Zeynep iddetini tamamladıktan sonra Hz. Peygamber onunla evlenmiştir.⁴¹⁵

Hz. Zeyd evlenmeden önce de boşandıktan sonra da Hz. Peygamber'e tam bir bağlılık ve sadakat göstermiştir. Resûlullah (sav) onu Mute savaşında komutan tayin ederek şöyle buyurmuştur:

“Zeyd komutanınızdır, O ölürse Ca'fer b. Ebî Talib, o da ölürse Abdullah b. Revâha komutanınızdır”⁴¹⁶

Hz. Zeyd, Peygamber'in bu emrine itaat etmiş ve şehid olana kadar savaşmıştır. Hatta bu savaşta yitirilen ashabına Peygamber'in üzüntüsünün hiçbir şeye denk olmadığı söylenmiştir. Daha sonra Zeyd'in oğlu olan Üsame'yi de aynı şekilde sevmiştir. Nitekim onun hakkında “hibbu Resulillah” (Resulullah'ın sevdiği kişi) denilmiştir. O da babası gibi Resûlullah'ın dinini ihya etmek için cihattan geri kalmamıştır. Müellifin tüm bu ilişkileri anlatmasındaki sebep, ne Zeyd'in ne de

⁴¹⁵ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbîr**, s. 1208.

⁴¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXXVII, s. 257.

oğlunun hayatlarında veya vefatlarından sonra iddia edilen şeylere dair bir haberin gelmemiş olmasıdır.⁴¹⁷

Bütün bu gerçekliklere rağmen Hz. Peygamber'e iftira atmaktan çekinmemişler ve yakın adamlarından birisinin eşi ile zina etmek ardından ise öldürülmesi için bir savaşa göndermekle suçlamışlardır. Bunu nübüvvet ve emanet için Allah'ın kendisini seçtiğini iddia eden bir kimsenin yapmasını eleştirmişlerdir. Hatta Hz. Zeyd'in olaylara karşı çıkmaya çalıştığı ancak buna gücünün yetmediğini iddia etmişlerdir. Eğer Zeyd b. Harise söylenildiği gibi yaşanan şeylere karşı çıkmış, bağırılmış ve bir grup insan da ona tabi olmuş olsaydı bu haber mutlaka diğer haberlerin geldiği gibi gelirdi. Bu bakımdan bunu iddia edenler tıpkı, Zeyd'in Resulullah ile savaştığı, onu ele geçirmek için Rumlara başvurduğu, kendisi ve oğlunun İslam dininden dönmüşlerdir demeleri gibidir. Bütün bunlar olmadığı için yapılan iddiaların hepsi boşa çıkmaktadır.⁴¹⁸ Müellif burada yine kıyaslama yolu ile söylediklerinin yalan olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

3.4.5. Hz. Peygamber'in Eşlerinin Sihir Bildiği İddiası

İddia sahiplerinin Resulullah'ın ailesine attığı iftiralarından bir diğeri de şu şekildedir:

“Siz, Muhammed'in kendisinden sonra eşleriyle evlenilmesini niçin yasakladığını biliyor musunuz? Bunun ince, batınî ve gizli bir sırası vardır. Çünkü eşleri, onun sihirlerine ve hilelerine vakıf olmuşlardı. Bu yüzden kendisinden sonra başkalarıyla evlenip de onları anlatmalarından korktu. Çünkü o kadınlarda yumuşaklık ve zayıflık vardı. Bunu bildiği için yasakladı. İşte bu, onun hikmet ve zekasıdır.”

Müellif her şeyden önce bu iddianın kaynağının ne olduğunu sorgulamaktadır. Bunları nakil yolu ile mi yoksa ilham ile mi öğrendiklerini sorar. Resulullah'ın erkeklere, annelerini, kızlarını, kız kardeşlerini, halalarını, teyzelerini, yeğenlerini haram kılmıştır. O halde bunları da mı iddia edilen gerekçe ile haram kılmaktadır? Onlara bu şekilde meydan okuyarak kanıt getirmelerini istemiştir.

Ayrıca Resûlullah'ın eşlerinin vakıf olduğunu iddia ettikleri sihirlerin ne olduğunu sorar. Bunun üzerine, bu sihirlerin zahir olmadığı için bilinemeyeceğini

⁴¹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1210.

⁴¹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1212.

iddia ederlerse; o vakit haram kılmanın bu sebeple olduğunu nerden bildikleri sorulur. O vakit zahir oldu diye itiraf etmeye kalkarlarsa, o zaman da eşlerinin başkalarına haram kılınmasının faydasının olmadığı söylenir.

Müfterîlerin tuhaf tutumlarından biri de rezillikleri apaçık ortaya çıkınca, Resûlullah’a salat getirmeye, onu hikmetli, sabırlı, nefsine hakim olmak ve hiç kusur işlememekle övmeye başlamalarıdır. Müellif, onların kendileriyle çelişmelerine ve iddialarının yalan olduğuna bu şekilde kanıtlar getirmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁹Kâdî Abdülcebbâr, **Tesbît**, s. 1214-1216.

SONUÇ

Delâil literatürüne ait olan “**Tesbîtü Delâilî’n-nübüvve**”deki nübüvvet karşıtlarını incelediğimiz bu çalışmanın birinci bölümünde, Kâdî Abdülcebbar’ın hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve yaşadığı dönem incelenmiştir. Bu bölümün son kısmında Kâdî’ye göre Sünnet/Hadis ve cerh-ta’dîl alimlerinin kendisi hakkındaki sözlerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde eserin delâil türüne ait olması hasebiyle bu alanın kavramlarına yer verilmiştir. Delâil literatürünün tarihî serüveni, kelimcılara ve muhaddislere göre nasıl ele alındığı ve önde gelen eserlerin isimleri zikredilmiştir. Bölümün son başlığında Kâdî Abdülcebbar’ın eseri tanıtılmış ve delâil literatürü içinde nasıl bir yer tuttuğuna temas edilmiştir.

Hicrî IV. asırda Mülhidler, Hristiyanlar, İmâmiyye/Râfızîler, Bâtınîler’in iddialarına yer verilen son bölümde, cevaplar muhaddislerin delâil eserlerinden farklı olarak mutezîli geleneğe uygun olarak verilmiştir. Bu bağlamda olağanüstü özelliğe sahip delillere şahit olamayanlar için, delil olma vasfı ancak tevatür teorisine dayanarak açıklanmıştır. Bunun yanında iddia sahiplerinin batıl fikirlerine mukayese yöntemi ile cevaplar verilmiştir. Bununla amaçlanan aklî bir delil olan kıyas yönteminden faydalanarak iddia sahiplerinin iddialarının geçersizliğini ispatlamaktır.

Müellifin geniş ilmî birikimi sayesinde delail başlığı altında tefsir, hadis, kelam, siyer malzemesini kullanması da eserin orijinal özelliklerinden birisidir. Bu bağlamda tüm bu ilmî gelenek bu başlık altında kendilerine has yöntemleriyle açıklanmıştır.

Son bölümde çıkarılan sonuçlara göre Mülhidler’in iddiaları genel olarak Kur’anî Kerim üzerinden nübüvvete yönelik olmuştur. Müellif burada i’cazu’l-Kur’an ilmine çokça başvurarak öne sürülen iddiaları bertaraf etmiştir.

İkinci olarak Hristiyanların iddialarına değilmiştir. Hz. Peygamber’in şahsına ve yaşam tarzına yönelik atılan iftiralara cevap vermenin yanı sıra, Hz. Peygamber’in

ümmî bir kimse olduğu halde Hristiyanların inanışlarının geçersizliğini haber vermesi nübüvvetinin delillerinden sayılmıştır.

İmâmiyye/Râfizîler'in iddiaları ise daha çok sahabeye yönelik olmuştur. Bu bağlamda eserin önemli bir özelliği ortaya çıkmaktadır. Müellif, diğerk delâil eserlerinde olmayan bir olguyu nübüvvet delillerinden saymıştır. Sahabe müdafaası, nübüvvet karşıtlarına verilen mücadelede nübüvvete kanıt olarak sunulmuştur. Nitekim Kâdî, eserin çeşitli yerlerinde Hz. Peygamber'e iftira atmaya cesaret edemeyenlerin sahabe üzerinden bunu yaptıklarına temas etmektedir. Bu itibarla eserin yaklaşık üçte birinin sahabe müdafaasına ayrılması, onun orijinal özelliklerinden birini daha ortaya çıkarır.

Bâtınîler başlığı altında incelenen iddialara bakıldığında ise Resûlullah'ın şahsına, Ehl-i Beyt'ine ve özellikle hadislerle yönelik itirazlar bulunmaktadır. Bu iddialara da esere hâkim olan aklî yöntemler ile cevaplar verildiği görölmüştür.

Müellifin Resulullah'ın hayatından başlamak üzere, sahabe ve İslam tarihinden olaylara bir delâil eserinde yer vermesi o günün en çok ihtiyaç duyulan meselesidir. Çünkü Kâdî zamanını iyi okumuş ve müslümanların neye ihtiyaç duyduklarını görüp buna göre bir “delâil” eseri telif etmiştir. Bu bakımdan eser, zamanının nabzını tutan bir eserdir. Nübüvvete kanıt oluşturan alâmetler/mucizeler verilmekle kalmamış, kimsenin inkar edemeyeceği tarihî olaylar ve sosyolojik tahlillerle açıklamalarda bulunulmuştur. Bu itibarla kendi zamanı ve sonraki dönemler için peygamberliğin kanıtlarını çeşitli şekillerdeki açıklama yöntemlerini öğretmektedir.

Son olarak kitapta yer alan hadislerle dair bir hususa dikkat çekmekte fayda görmekteyiz. Eserde hadisler, Hz. Peygamber'e herhangi bir isnad bulunmadan yer almaktadır. Bu durumu, hem Kâdî'nin bir kelamcı olması hasebiyle hem de hicrî IV. asırda eserlerde yavaş yavaş isnad olmaksızın hadislerle yer verilmesi ile açıklamak mümkündür. Kitapta Hz. Peygameber'e nisbet edilen sözleri üç grup içinde değerlendirirsek birincisi, sıhhat dereceleri farklı olmakla beraber Hadis eserleri içinde bulunan hadisler; ikincisi hiçbir hadis eserinde yer almayanlar; son olarak ise özellikle ayetleri tefsir ederken açıklama sadedinde Hz. Peygamber'e nisbet

edilenlerdir. Burada müellifin sık sık vurguladığı kesinliği Kur'an derecesinde olan haberlerle kastettiği hangileridir? Bu husus, Mutezile geleneği içinde Kâdî'nin hadis kullanımının özellikleri bakımından incelenebilecek konular arasında bulunmaktadır.

Pek çok ilmi tek bir başlık olan “delâil” altında mezcetmesi ve zengin içeriğiyle hala keşfedilmeye açık pek çok yönü olan eserin sonraki çalışmalar için kaynak niteliğinde olduğunu vurgulamakta yarar görmekteyiz. Nitekim Kâdî Abdülcebbar'ın dediği gibi “*Öğrenmek hayattır.*”⁴²⁰

⁴²⁰ Kâdî Abdülcebbar, **Tesbît**, s. 448.

KAYNAKÇA

- Abdülkâhir Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temîmî **el-Fark beyne'l-firak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhum**, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî, 1948.
- Usûlü'd-dîn**, İstanbul, 1928.
- Ahatlı, Erdinç **Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017
- Akın, Nimetullah "Delâilü'n-nübüvve'nin İşlevselliği Üzerine", **Usûl**, yıl: 2007, sayı: 8.
- Algül, Hüseyin "Fedek", **DİA**, c. XII, s. 294
- Ateş, Ahmed "Bâtıniye", İslam Ansiklopedisi, I-XIII, MEB, İstanbul, 1979.
- Avcu, Ali "Karmâtîler, Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, c. 10, sayı:3, 2010.
- Aydın, Mehmet "Beşâirü'n-nübüvve", **DİA**, c. V, s. 549.
- Bakan, Tevhid "Kâdî Abdülcebbar'a Göre Sünnet", **İLTED**, Sayı: 45, yıl: 2016.
- Bebek, Adil "Kâ'bî", **DİA**, c. XXIV, s. 27
- Barthold, W. **İslam Medeniyeti Tarihi**, Başlangıç, İzah ve Düzeltmeler M. Fuat Köprülü, 2. bs., Ankara,

- Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali **Delâilü'n-nübüvve ve Ma'rifetü ahvâli sahibi's-şeria**, thk. Abdu'l-Mu'ti Kal'aci, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkâhir Atâ', Mekke, Mektebetü Dârü'l-Bâz, 1994.
- Şuabu'l-imân**, thk. Muhammed Said Zağlul, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Bozkuş, Metin Kâdî Abdülcebbâr ve Tefsiri, Yük. Lisans Tezi, Kayseri, 1990.
- Brockelman, Carl **Târîhu Edebi'i-arabî**, Naklehu ile'l arabîyye: Seyyid Yakub Bekir, Abdülhalim en-Neccar, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb 1993.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail **Câmiu's-Sahîh: Sahîh-i Buhârî**, thk. Mustafa Deyib el-Bağa, 3. bs. Beyrut, 1987
- Bulut, Halil İbrahim **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara, DİB yay., 2016.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî **Kitabu'l-hayevân**, thk. Abdusselam Harun, 3. bs., I-VII, Beyrut, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1969.
- Çelebi, İlyas **İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbâr**, İstanbul, Dergah yay., 2002.
- “Mutezile”, **DİA**, c. XXXI, s. 397.

Ebû Nuaym İsfehânî, Ahmed b.
Abdullah b. İshak b. İsfehânî
Ebu Nuaym İsfehânî

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as
b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî

Emin, Ahmed

Gümüšoğlu, Hasan

Güner, Ahmed

Hâkim el-Cüşemî, Ebu's-Sa'd
el-Muhassin b. Muhammed

Hammâdî, Muhammed

Hansu, Hüseyin

Delâilü'n-nübüvve, Thk. Muhammed Revvas
Kal'aci, Abdulber Abbas, Beyrut, Daru'n-
Nefâis, 1991.

Sünen-i Ebî Davud, thk. İzzet Ubeyd ed-
De'as, Humus, Daru'l-Hadis, 1973

Duha'l-İslam, 10. bs., I-III, Beyrut, Dâru'l-
Kitâbi'l-Arabî, 1933.

Fecru'l-İslam, 10. bs., Beyrut, Dâru'l-
Kitâbi'l-Arabî, 1969.

Zuhru'l-İslam, 4. bs., I-IV, Kahire,
Mektebetü'n-Nehdâti'l-Misriyye, 1966.

İslam Mezhepleri Tarihi, 7. bs., İstanbul,
Kayıhan yay., 2016.

“Büveyhîler Dönemi ve Çok Seslilik”, **DEÜ
İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl: 1999.

**Şerhu'l-Uyûn: Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-
Mu'tezile**, thk. Fuad Seyyid, Tunus, Dâru't-
Tûnûsiyye, 1974.

Batınîlerin ve Karmâtilerin İç Yüzü, trc.
İsmail Hatib Erzen, Ankara 1948.

Mutezile ve Hadis, Ankara, Kitabiyat yay., 1.
bs. 2004.

**Mütevâtir Haber: Bilgi Değeri ve İslam
Düşüncesindeki Yeri**, Van, Bilge Adamlar
yay., 2008.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-
Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit

Tarihu Medineti's-selam, thk. Beşşar Avvâd
Ma'rûf, 1.bs., Beyrut, Daru'l-garbi'-islamî,
2001.

Hatiboğlu, Said

Hilafetin Kureyşliliği, 4. bs., Ankara, Otto
yay., 2015.

Hizmetli, Sabri

“Karmâtîler”, **DİA**, c. XXIV, s. 510.

Hodgson, M.G.S.

İslam'ın Serüveni, Trc. İzzet Akyol, I-II,
İstanbul, İz yay., 1993.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım
Sikâtüddîn Ali b. Hasan b.
Hibetüllah

Târîhu medîneti Dimeşk, thk. Muhibbüddînn
el-Amrî, I-LXXIV, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1995.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin
Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya b.
Fâris

Mu'cemü Mekâyîsi'l-luğa, thk. Abdüsselam
Muhammed Harun, 2. bs., I-VI, Kahire,
Mustafa el-Babi el-Halebi, 1971.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl
Şehabeddîn Ahmed b. Hacer
el-Askalânî

Fethu'l-barî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, thk.
Muhammed Fuad Abdülbâki, Muhibbüddîn el-
Hatîb, I-XIII, Beyrut, Dârü'l-Marife, t.y.

Lisanu'l-Mizan, thk. Abdülfettah Ebu Gudde,
1. bs., I-X, Beyrut, Mektebetü Matbaat-ı
İslamiyye, 2002.

İbn Hanbel, Ebû Abdullah
Ahmed b. Muhammed eş-
Şeybânî

Müsned, thk. Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-
Risâle, 2001.

İbn Haldun, Ebu Zeyd
Veliyyüddin Abdurrahman b.

Mukaddime, Haz. Süleyman Uludağ, I-II,
İstanbul, Dergah yay., 1983.

Muhammed b. Haldun

İbn İshak, Ebû Abdullah
Muhammed b. İshak b. Yesar
b. İshak

İbn Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin
Ali b. Muhammed b.
Abdülkerim İbnü'l-Esîr

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl
Muhammed b. Mükerrrem İbn
Manzûr

İbn Murtezâ, Ahmed b. Yahya
b. Murtezâ

İbn Nedîm, Ebü'l-Ferec
Muhammed b. İshak İbnü'n-
Nedîm

İbn Sa'd, Ebû Abdullah
Muhammed b. Sa'd Meni' ez-
Zührî İbn Sa'd

İlhan, Avni

Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-
Hasan Abdülcebbâr b. Ahmed
Kâdî Abdülcebbâr

Sîretü İbn İshak, th. Muhammed Hamidullah,
2. bs., Konya, Hayra Hizmet Vakfı yay., 1981.

İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-tarih tercümesi,
trc. Ahmet Ağırakça, I-XII, İstanbul, Bahar
yay, 1987.

Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahabe, I-V,
Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.

Lîsânü'l-Arab, I-XV, Beyrut, Daru Sâdır, t.y.

Tabakâtü'l-Mutezile, thk. Susanna Diwald-
Wilzer, Beyrut, Daru'l-Mektebetü'l-Hayat, t.y.

Fihrist, thk. Rıza Teceddüd, Tahran, 1971.

et-Tabakâtü'l-kübrâ, I-IX, Beyrut, Daru
Sadır, 1957.

“Bâtıniyye”, DİA, c. V, s.190-191.

el-Muhît bi't-Teklîf, thk. Ömer es-Seyyid
Azmî, Kahire, eş-Şeriketü'l-Mısıriyye, t.y.

Müteşâbihu'l-Kur'an, Thk. Adnan

- Muhammed Zerzûr, I-II, Kahire, Daru't-Tûras, 1969.
- Şerhu'l-usuli'l-hamse**, Çev, İlyas Çelebi, I-II, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Tefsîru'l-Kâdî Abdülcebbâr**, thk. Hadr Muhammed Nebhe, Lübnan, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, 2009.
- Tesbîtü delâilü'n-nübüvve: Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı**, trc. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın, Hüseyin Hansu, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Katipoğlu, Hasan “Huneyn b. İshâk”, **DİA**, c. XVIII, s. 378.
- Kırış, Şemseddin **Beyhakî ve Delâilü'n-nübüvvesi** (Doktora Tezi), Konya, 2009.
- Köse, Abdullah **Delâilü'n-nübüvve Eserleri** (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul, 1989.
- Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud **Kitabu't-tevhid**, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1979.
- Merçil, Erdoğan “Büveyhîler”, **DİA**, c. IV, s. 499.
- Memiş, Murat **Mutezîli Bir Bakışla Bilgi Problemi**, Ankara, Srakaç yay., 2011.
- Mez, Adam **Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti**, Çev. Salih Şaban, 3. Bs., İstanbul, İnsan yay., 2014.

Musa, Ali Hasan

A'lâmü'l-felek fi't-târîhi'l-Arabî, Dımaşk, Vizaratu's-Sekâfe, 2002.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin
Müslim b. el-Haccâc

Sahîh-i Müslim, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1955

Öztürk, Mustafa

Kur'an ve Aşırı Yorum :Tefsirde Bâtınîlik ve Batmî Tevil Geleneği, 3. bs., Ankara, Ankara Okulu yay., 2014.

Râgıp el-İsfahanî, Ebü'l-Kasım
Hüseyin b. Muhammed b.
Mufaddal

el-Müfredât fi garîbi'-Kur'an, thk. Nezzâr Mustafa el-Bâz, I-II, Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, t.y.

Sâbunî, Ebû Muhammed
Nuruddîn Ahmed b. Mahmud
b. Ebî Bekr

Bidâye fi Usliddîn: Maturidiyye Akaidi, trc. Bekir Toplaoglu, Ankara, DİB yay., 1979.

Sem'anî, Ebû Sa'd Abdülkerim
b. Muhammed es-Sem'anî

el-Ensâb, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.

Sezgin, Fuat

Tarihu't-Türasi'l-Arabî, trc. Mahmud Fehmi Hicazi, Riyad, 1983.

Sinanoğlu, Mustafa

“İlhâd”, **DİA**, C. XXII, s. 90.

Sönmez, Mehmet Ali

“Şerîk b. Abdullah”, **DİA**, c. XXXIX, s. 6.

Suyutî, Ebu Fazl Celaleddin
Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî

Tabakatü'l-Müfessirîn, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, Mektebetü Vehbe, 1976.

Sübkî, Ebu Abdülvehhab b. Ali
b. el-Kâfî es-Sübkî

Tabakatü's-Şafiyyetü'l-kübrâ, thk. Mahmud Muhammed Tanahi, Abdülfettah Muhammed

- el-Hulv, 2. bs., I-X, Kahire, Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1967.
- Süt, Abdülhasır
- Kâdî Abdülcebbâr'ın Ahlak Felsefesi** (Doktora Tezi), Ankara, 2004.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth
Tâcüddîn Muhammed b.
Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî
- İslam Kelamı ve Mezhepleri**, çev. Mustafa Öz, İstanbul, Litera yay., 2016.
- Şelebî, Hasan Abdülmünim
- el-Câmi' fî esbâbi'n-nüzûl**, thr. Muvaffik Mansur, Dimeşk, Müessesetü'r-Risâle, 2011.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir
Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî
- Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'an**, I-XV, Beyrut, Dâru'l -Fikr, 1984.
- Topaloğlu, Bekir
- Kelam İlmi Giriş**, İstanbul, Damla yay., 1981
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre
- Sünen-i Tirmizî**, thk. Ahmed Şakir, Beyrut, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Öz, Mustafa
- "Hişâm b. Hakem", **DİA**, c. XVIII, s.153.
- "İmâmiyye", **DİA**, c. XXII, s. 208.
- Yavuz, Yusuf Şevki
- "Delâilü'n-nübüvve", **DİA**, C. IX, s. 115.
- "İ'câzu'l-Kur'an", **DİA**, c. XXI, s. 403.
- Yazıcı, Tahsin
- "Deylem", **DİA**, C: IX, s. 265.
- Yurdagür, Metin
- "Kâdî Abdülcebbâr", **DİA**, c. XXIV, s. 103.
- Zehebî,
EbûAbdullahŞemseddin
- Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed

Muhammed b. Ahmed b.
Osman ez-Zehebî

Abdülmevcud, Abdülfettâh Ebû Sünne, 1. bs.,
I-VII, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995

Mugnî fi'd-duafâ, thk. Nureddin Itr, 1.bs., I-
II, Haleb, Daru'l-Maârîf, 1971

Siyeru alami'n-nübela, thk. Şuayb Arnaut,
Beyrut, Müessesetür'r-Risale, 1. bs., 1983

Tezkiretü'l-Huffaz, I-IV, Beyrut, Daru
İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1956

Zirikli, Hayruddin ez-Zirikli

**el-A'lâm: kamusu teracimi li-eşheri'r-ricâl
ve'n-nisa**, 2. bs., I-X, Mısır, Matbaatu
Kustasus, 1954

<https://www.pekbilgili.com/abbasiler-kimdir-abbasiler-hakkinda-bilgi/>.

<https://www.islamdusunceatlasi.org/timemaps/1>.

https://www.islamdusunceatlasi.org/peoplemaps#branch_all;map;;people_585.